

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI
CĂRȚI POPULARE
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Coordonatori
ION GHEȚIE și ALEXANDRU MAREȘ

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI
CĂRȚI POPULARE
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

V

ALEXIE, OMUL LUI DUMNEZEU

Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de
MARIA STANCIU-ISTRATE

LEMNUL CRUCII

Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de
EMANUELA TIMOTIN

DISPUTA LUI ISUS CU SATANA

Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de
LILIANA AGACHE

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ
București • 2001

Coperta seriei: D. Verdeş
Ilustrația copertei: *Când s-au ispitit Isus de diavolul în pustie*
(miniatură de Picu Pătruș, 1844)

ISBN 973-85486-4-0

IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ, SIGLE, ABREVIERI

- Adrianova, *Житие* V. P. Adrianova, *Житие Алексѣя человека Божія*, în *Древняя русская литература и народная словесность*, Petrograd, 1917.
- ALR SN *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, București, vol. I-II, 1956, vol. III, 1961, vol. IV, 1965, vol. V, 1966, vol. VI, 1969, vol. VII, 1972.
- Amiaud, *La légende syriaque* Arthur Amiaud, *La légende syriaque de Saint Alexis, l'homme de Dieu* Paris, 1889.
- BAR Biblioteca Academiei Române
- CADE I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, [1926-1931].
- Cartoian, *Cărțile populare*, I-II N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, vol. 1, 1929, vol. II, 1938.
- CLRV *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Cluj-Napoca, 1984.
- CMR, I-IV I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, I, București, 1907; I. Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, II, București, 1913; I. Bianu, G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriptelor românești*, III, Craiova, 1931; G. Ștrempel (redactor responsabil), Fl. Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, IV, București, 1967.
- CRV Carte românească veche.
- DA *Dicționarul limbii române*, Tom I, Partea I-III, Tom II, Partea I-II, București, 1913-1949.
- Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, *Le seizième siècle*, Paris, 1938.
- HLR, II *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.
- DEX

- DLR *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, Tom VI, 1965-1968, Tom VII, Partea I-II, 1969-1971, Tom VIII, Partea I-V, 1972-1984, Tom IX, 1975, Tom X, Partea I-V, 1986-1994, Tom XI, Partea I-III, 1978-1983, Tom XII, Partea I, 1994, Tom XIII, Partea I, 1997, Tom XIV, 2000.
- DLRTR Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987.
- DR *Dacoromania*. Buletinul „Muzeul limbii române“, Cluj, anul I, 1920-1921 ș.u.
- Fochi, *Datini* Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976.
- Gaster, *Texte XVII* M. Gaster, *Texte române inedite din secolul al XVII-lea*, în RIAF, an I, 1883, p. 74-96.
- Gaster, *Literatura* M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883.
- GCR, I-II M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I-II, Leipzig-București, 1891.
- Gheție, BD Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
- Gheție-Mareș, GD Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.
- Gheție-Mareș, *Introducere* Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească, Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974.
- ILRLEV *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, de Gh. Chivu, Mariana Costineascu, Constantin Frâncu, I. Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheție, București, 1997.
- J. Kemeny, *Signa*, I-III J. Kemeny, *Signa interna chartarum saeculo XIV, XV, XVI, XVII et XVIII in Transilvania olim oleviarum*, tom I-III, lucrare păstrată în manuscris

- la Arhiva istorică a Academiei Române, filiala Cluj – Napoca.
- LL *Limbă și literatură*, București, vol. I, 1955 ș.u.
- LR *Limba română*, București, anul I, 1952 ș.u.
- Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București, 1896.
- Marian, SR, II S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic. Vol. II: *Păresimile*, București, 1899.
- Miltenova, *Два апокрифа* Anisava Miltenova, *Текстологически наблюдения върху два апокрифа* în „*Старобългарска литература*”, кн. 11, 1982, p. 35-55
- Panaïtescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, [București], 1959.
- Paris, *La vie de Saint Alexis*, în „*Romania*”, t. VIII, 1879, p. 163-180.
- Петканова, *Апокрифна литература и фолклор*, Sofia, 1978.
- RIAF *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, București, anul I, 1883, ș. u.
- RITL *Revista de istorie și teorie literară*, anul I, 1956 ș.u.
- Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a, București, 1971.
- ILRL Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, ediție definitivă, București, 1986.
- Rosetti, ILR
- RRL *Revue roumaine de linguistique*, București, I, 1956 ș.u.
- SG *Studii de gramatică*, vol. I-III, București, 1956-1961.
- Словарь книжников и книжности древней Руси (XI – первая половина XIV в), Leningrad, 1987.
- Simionescu, Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi. Codicel de la Cahalm. 1592*, Iași, 1925.
- Monumente Sreznevski, I. I. Sreznevski, *Древне-жюмне Атеке за целос ъва*

- Дрвнее Житие*   *Божія сравнительно съ духовным стихом объ Алексѣѣ божием челевѣкѣ, въ Свѣдѣнія и замѣтки малоизвѣстных памятниках, Sanktpetersburg, 1867, p. 1-18.*
- Stanciu-Istrate
Zosim   *Maria Stanciu-Istrate, Călătoria lui Zosim la blajini, în Cele mai vechi cărți populare în literatura română, vol. III, coordonatori Ion Gheție și Alexandru Mareș, București, 1999, p. 9-65.*
- Ștrempel,
Contribuțiuni
SCL   *G. Ștrempel, Contribuțiuni la cunoașterea legendei blajinilor, în RITL, XXIV, 1975, nr. 2. p. 263-273. Studii și cercetări lingvistice, București, anul I, 1950 ș.u.*
- Ștrempel,
Catalogul
Turdeanu,
Apocryphes   *G. Ștrempel, Catalogul manuscriselor românești, București, vol. I-IV, 1978-1992.*
Emil Turdeanu, Apocryphes slaves et roumaines de l'Ancien Testament, Brill, 1981.

ABREVIERI

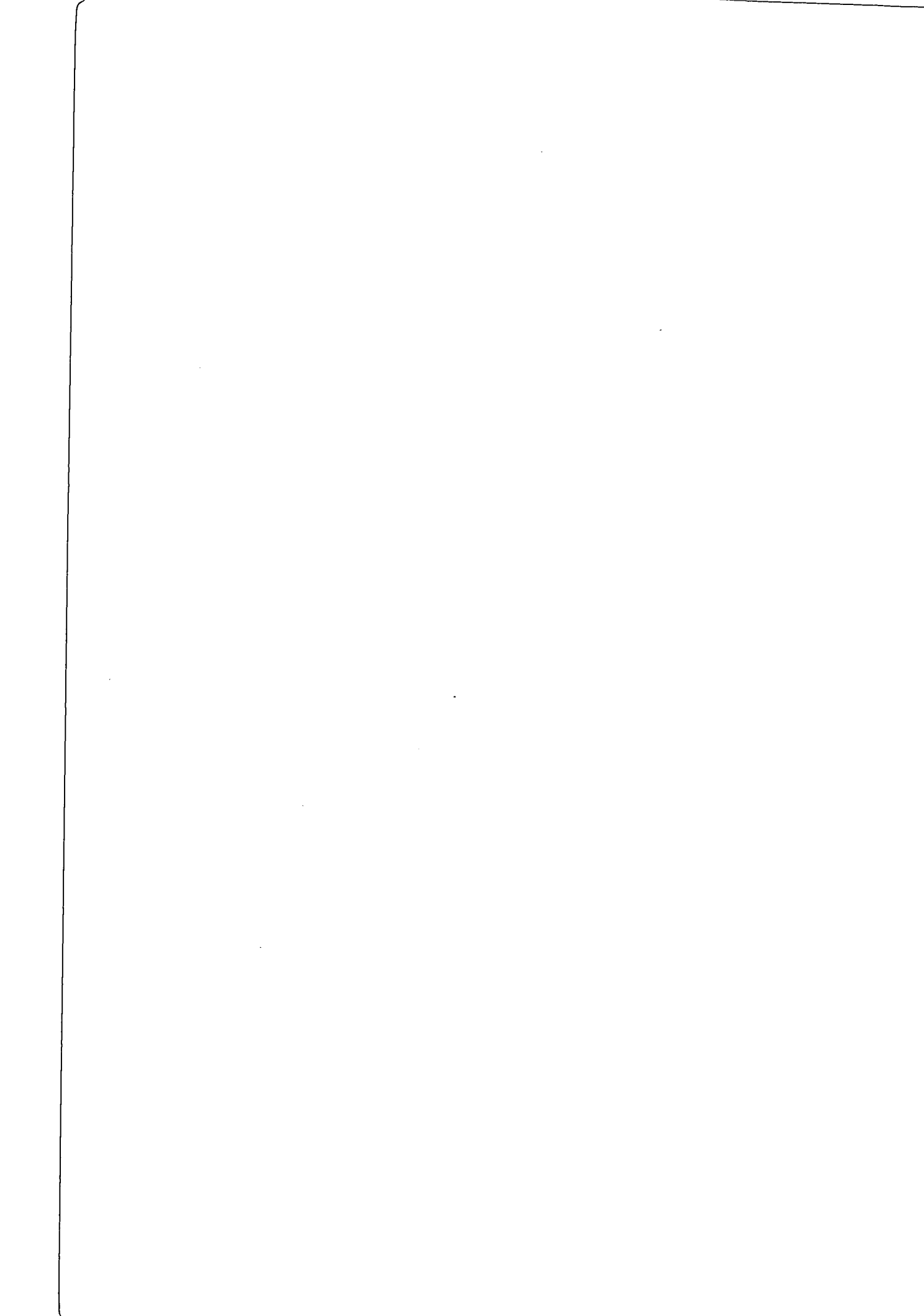
adj.	adjectiv
adv.	adverb
art.	articol, articulat
bg.	bulgar(ă), bulgăresc
f.	feminin
gen.	genitiv
gr.	greacă
hor.	horărât
impers.	impersonal
impf.	imperfect
ind.	indicativ
interj.	interjecție
it.	italiană
lat.	latină
loc.	locuțiune
m.	masculin
magh.	maghiară
m.m.c.pf.	mai mult ca perfectul
ms.	manuscris(e)
n.	neutru
neg.	negativ
ngr.	neogreacă
nom.	nominativ
nr.	numărul
part.	participiu

pers.	persoană, personal
pf. c.	perfectul compus
pf. s	perfectul simplu
pl.	plural
pol.	polonez(ă)
pos.	posesiv
prep.	prepoziție
prez.	prezent
pron.	pronume
rom.	românesc
s.	substantiv
scr.	sârbocroată
sg.	singular
sl.	slav
vb.	verb, verbal
v. sl.	veche slavă

ALEXIE, OMUL LUI DUMNEZEU

Studiu filologic, studiu lingvistic,
ediție și glosar de
MARIA STANCIU-ISTRATE

STUDIU FILOLOGIC

INTRODUCERE

Printre legendele hagiografice care au circulat în literatura evului mediu, *Viața sfântului Alexie* ocupă un loc privilegiat, înscriindu-se în rândul textelor religioase cu cea mai largă popularitate. Tocmai de aceea viața celui care a fost supranumit *omul lui Dumnezeu* a ajuns să fie cunoscută în toate literaturile creștine. În Occident legenda a pătruns la sfârșitul mileniului întâi. Cea mai veche atestare a sa o înregistrează literatura franceză. *Vie de Saint Alexis* reprezintă unul dintre cele mai vechi monumente de limbă franceză, anterior celui denumit *Chanson de Roland* și datând de pe la 1040¹. Pe lângă poemul din secolul al XI-lea, care s-a bucurat de înnoiri succesive, literatura franceză beneficiază de alte două traduceri independente și de diverse redacții în proză². O largă răspândire a cunoscut legenda în Orient, unde de altfel își are originile. Literatura rusă veche cunoaște mai multe variante ale legendei, cea mai veche dintre ele fiind cuprinsă într-un manuscris din secolul al XII-lea³. Există, de asemenea, traduceri provenșale, italiene, spaniole, germane sau engleze ale legendei⁴.

Cine a fost sfântul Alexie și cum a devenit istoria sa atât de populară? În privința epocii în care sfântul ar fi trăit, V. P. Adrianova⁵ indică, bazându-se pe sursele oferite de legendele bisericești, sfârșitul secolului al IV-lea, începutul secolului al V-lea. Potrivit *Dicționarului enciclopedic ilustrat*⁶ al lui I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, moartea sfântului ar fi survenit pe la 417, în

¹ Vezi despre aceasta *Dictionnaire Encyclopedique Quillet*, Paris, 1968, s.v. *Alexis*, și *Grand Larousse encyclopedique en dix volumes*, tome dixieme, Paris, 1960, s.v. *vie*.

² Vezi Paris, *La vie*, p. 163.

³ *Словарь книжников*, p. 129-130.

⁴ Vezi Amiaud, *La légende syriaque*, p. XXVIII, unde se afirmă că există și traduceri în armeană, georgiană și etiopiană.

⁵ Adrianova, *Жизнь*, p. 69.

⁶ CADE, p. 1488, s.v. *Alexie*.

vreme ce Ivan Evseev⁷ consemnează pentru același eveniment anul 427. Biserica ortodoxă îi celebrează numele în ziua de 17 martie, iar cea catolică patru luni mai târziu, pe 17 iulie. Potrivit datelor furnizate de *Acta Sanctorum*, nu s-au găsit nici un fel de dovezi, susținute de documente, care să confirme ceea ce legenda povestește⁸. Acest lucru nu a împiedicat însă difuzarea ei. Cu privire la aceasta, Arthur Amiaud⁹ remarcă faptul că nu există poate un alt sfânt a cărui istorie să fie atât de populară în toate țările cum este aceea a lui Alexie. Din limba siriacă în care a fost redactat originalul, legenda a fost tradusă în greacă și apoi în latină, pătrunzând în toate literaturile europene creștine. Astfel, toate legendele despre viața lui Alexie provin fie dintr-o redacție grecească, fie dintr-o redacție latină. Din ramura grecească au derivat traducerile slave, cu excepția celor din aria occidentală, cum ar fi cele poloneze ori cehe, pe când redacția latină a servit drept suport grupelor germanice și romane¹⁰. Până a ajunge însă la o asemenea difuzare, legenda despre Alexie era familiară îndeosebi literaturilor orientale.

Cercetările consacrate originalului legendei au scos la iveală faptul că aceasta se împarte în două istorii distincte care la un moment dat s-au suprapus. Noua legendă apărută s-a îmbogățit succesiv, astfel încât, dacă în redacția inițială fabulosul lipsea cu desăvârșire, în cea de-a doua elementele de supranatural sunt covârșitoare¹¹. Pentru o mai bună înțelegere a problemelor pe care le ridică distincția dintre redacția inițială și variantele ulterioare ale vieții sfântului, vom face un rezumat al legendei românești în care vom încerca să surprindem trăsăturile generale ale versiunilor care cuprind legenda hagiografică, ignorând acele diferențe care apar de la o variantă la alta.

Potrivit legendei, Alexie a fost singurul fiu al lui Efmian, un om bogat, credincios și milostiv, ce trăia la Roma. Nașterea sa survine după multe rugăciuni adresate de părinți lui Dumnezeu ca să nu-i lase fără urmași. Astfel, fiind un dar ceresc, Alexie are toate atributele necesare: este foarte credincios, ascultă chiar și sfaturile binevoitoare ale slugilor și, ca și părinții săi, este bun și darnic cu cei sărmani. Se căsătorește, supunându-se dorinței tatălui și a mamei sale. Numai că, în noaptea nunții, după ce îi înapoiază inelul soției sale, își ia o parte din avere și părăsește Roma.

⁷ Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1997, p. 19, s.v. *Alexiile*.

⁸ Apud Adrianova, *Жуміе*, p. 69

⁹ Amiaud, *La légende syriacque* p. XXVIII.

¹⁰ *Ibidem*, p. XXX.

¹¹ *Ibidem*, p. XXIX.

Ajunge cu o corabie în Laodiceea, oraș din Siria, iar de aici pleacă la Edesa. Împarte tot ceea ce are săracilor și se îmbracă în haine de cerșetor, rămânând să locuiască pe treptele bisericii Maicii Domnului. După 17 ani petrecuți în post și rugăciuni, credința și virtutea sa ajung să fie cunoscute, căci, un înger apărut în somnul celui care se îngrijea de biserică îi spune acestuia să-l aducă înăuntru pe omul lui Dumnezeu fiindcă este vrednic de împărăția cerului. Nedorind glorie terestră, Alexie părăsește orașul. Din cauza unei furtuni, vasul pe care se imbarcase și care trebuia să ajungă în Tarsis este deturnat și ancorează în portul Romei. Văzând în acest fapt un semn divin, Alexie se întoarce la casa tatălui său cu gândul de a nu mai pleca niciodată de aici. La rugămintea sa, Efimian, care nu-l recunoaște, îi oferă adăpost. Va mai trăi aici încă 17 ani, timp în care postește foarte mult și se roagă neîncetat. Înainte să moară își povestește într-o scrisoare întreaga viață. Imediat după moartea sa încep să se petreacă minuni; toți neputincioșii care-l ating sunt tămăduiți: mușii încep să vorbească, surzii să audă, orbii să vadă. Din racla în care este depus corpul său, începe să curgă mir frumos mirositor.

Originalul siriatic al legendei prezintă o formă diferită de cea prezentată de noi aici. Astfel, Gaston Paris¹², mai întâi, iar apoi Arthur Amiaud¹³, au observat că legenda siriatică se compune din două părți: una originală și alta tradusă din greacă. Prima, spune Gaston Paris¹⁴, este aproximativ istorică și relatează, bazându-se pe mărturii contemporane, viața unui om care, deși era bogat și de origine nobilă, a preferat să se amestece cu săracii și să trăiască asemenea lor. Pentru aceasta și-a părăsit familia la Constantinopol¹⁵ și a venit la o biserică din Edesa. Legenda se încheie cu moartea sfântului care survine în acest oraș din Siria. Ceea ce remarcă G. Paris¹⁶ a fi deosebit de important în această parte a istoriei sfântului este faptul că miracolele lipsesc din conținutul ei. Era însă inevitabil, după cum constată Amiaud¹⁷, ca, grație largii sale difuzări, povestea lui Alexie să sufere modificări succesive și să treacă, treptat, de la istorie la legendă.

Biografia originală a sfântului și-a schimbat esențial conținutul în momentul în care a pătruns la Constantinopol. G. Paris¹⁸ observă că traducătorul grec, înlăturând episodul morții sfântului la Edesa, a presupus că Alexie a revenit la Constantinopol, la casa părinților săi, unde a trăit fără să fie

¹² Paris *La vie*, p. 164.

¹³ Amiaud, *La légende syriaque* p. V-VI.

¹⁴ Paris, *La vie*, p. 164.

¹⁵ În rezumatul nostru acestui oraș îi corespunde Roma.

¹⁶ Paris, *La vie*, p. 164.

¹⁷ Amiaud, *La légende syriaque*, p. XXVII.

¹⁸ Paris, *La vie*, p. 164.

recunoscut până la moarte. Abia după aceea, printr-un miracol, părinții află că el era fiul lor. Același autor a introdus în legendă episodul căsătoriei lui Alexie, precum și fuga sa din oraș în noaptea nunții. Toate modificările operate de traducătorul grec au dat o înfățișare atrăgătoare micului roman, asigurându-i un succes considerabil. Din greacă, spune Paris¹⁹, această a doua parte a legendei a fost tradusă în siriacă și anexată la prima.

La aceleași concluzii ajunge și Amiaud²⁰, câțiva ani mai târziu. El constată că evenimentele din ceea ce am numit mai sus a doua parte a legendei lipsesc din cea dintâi, aceasta din urmă fiind de altfel cuprinsă în trei dintre cele mai vechi manuscrise, executate în secolul al VI-lea, foarte aproape în timp de data la care se presupune că sfântul ar fi trăit. Acest fapt l-a condus pe Amiaud la concluzia că prima dintre cele două scrieri „este fără îndoială istoria veritabilă, originală și prin ea însăși completă a unui sfânt căruia i s-a dat numele de Alexie”²¹. În ceea ce privește partea a doua a legendei, Amiaud susține că este de origine străină și că nu a fost adăugată decât ulterior, provenind probabil dintr-o confuzie între doi sfinți diferiți: Alexie și Ioan Calybitul, confuzie ce a determinat fuziunea celor două vieți²². Mai mult decât atât, Amiaud constată că anumiți autori²³ au văzut în Alexie și Ioan Calybitul un singur sfânt. Acest lucru a fost provocat de faptul că între legenda sfântului Ioan Calybitul și legenda bizantină²⁴ a lui Alexie există asemănări foarte mari. Nu vom intra aici în detaliile pe care Amiaud le prezintă cu privire la viața lui Ioan Calybitul și ne vom rezuma la ceea ce spune *Dicționarul enciclopedic ilustrat*²⁵ despre acest sfânt: „Ioan Colibașul (†450), prăznuit de Biserica ortodoxă la 15 ianuarie. Era fiul unui bogătaș din Constantinopol; a părăsit casa părintească și, după multă vreme, a revenit, dar n-a fost recunoscut și a trăit într-o colibă a proprietarilor. Numai când a fost să moară s-a știut cine e. Părinții au ridicat pe locul acela o biserică frumoasă. Corpul lui se află la Besançon (Franța)”. Privită în linii mari, istoria lui Ioan Calybitul seamănă cu

¹⁹ Paris, *la vie*, p. 164.

²⁰ Amiaud, *La légende syriaque*, p. V.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. XXIX.

²³ Adrien Baillet, *Vies des Saints*, Paris, 1701, t. II, au 17 juillet; - Le Nain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire des six premiers siècles de l'Eglise*, Paris, 1705, t. X, p. 666 et 834, apud Amiaud, *La légende syriaque*, p. LXIX.

²⁴ Prin legendă bizantină desemnăm traducerea care cuprinde ambele părți ale legendei.

²⁵ CADE, s.v. *Ioan Colibașul*.

cea a lui Alexie. Mai mult, cei doi sfinți se pare că aparțin aceleiași epoci: secolul al V-lea. Împotriva ipotezei că cele două nume ar desemna aceeași persoană Amiaud invocă faptul că legenda bizantină, cu care viața lui Ioan Calybitul se aseamănă, nu este decât o compoziție de mâna a doua, cea originală încheindu-se cu moartea lui Alexie la Edesa. Cercetătorul francez avansează ipoteza că, pentru o parte, legenda sfântului Alexie nu este altceva decât istoria sfântului Ioan Calybitul. Altfel spus, legenda bizantină a *omului lui Dumnezeu* s-ar putea împărți în două componente: viața edesiană și sfârșitul legendei sfântului Ioan. Cum a ajuns această a doua parte să se contopească cu prima, nu este greu de imaginat. Amiaud presupune, asemenea lui Gaston Paris, că istoria originală a lui Alexie a fost adusă la Constantinopol de către un călugăr grec sau sirian și răspândită prin copii manuscrite sau pe cale orală. Este posibil ca un cititor sau cineva care a auzit-o, sau poate chiar cel care a adus-o și care cunoștea legenda lui Ioan Calybitul, să fi fost frapat de asemănările pe care le prezentau viețile celor doi sfinți. Considerând că legenda lui Ioan era cu mult mai frumoasă și mai impresionantă decât legenda lui Alexie, ar fi putut fi tentat să o modifice pe aceasta din urmă, suprimând episodul morții la Edesa și făcându-l pe Alexie să se întoarcă, asemenea sfântului Ioan, la casa părinților săi.²⁶

Argumentele invocate de Amiaud în expunerea sa nu pot fi ignorate. Faptul că există manuscrite care nu cuprind și partea în care viețile celor doi sfinți corespund în cele mai mici detalii este suficient pentru a afirma că avem a face cu două istorii diferite care, la un moment dat și în condiții necunoscute, au ajuns să se intersecteze.

Deși foarte răspândit în Orient, cultul sfântului Alexie a rămas necunoscut în Occident până în secolul al X-lea. G. Paris²⁷ constată că arhiepiscopul Damascului, Sergiu, refugiat la Roma în această epocă, a fost surprins să nu găsească aici nici o informație cu privire la Alexie pe care îl considera roman. Aceasta pentru că se lăsase înșelat, spune Paris, de folosirea cuvântului Ρωμῆ pentru Constantinopol în legenda grecească. Arhiepiscopul a răspândit deci la Roma minunata istorie a lui Alexie, care s-a adaptat atât de mult la acest oraș încât, mărturisește G. Paris, până târziu, în timpurile noastre, se arăta la Roma casa în care s-a născut Alexie. În concluzie, legenda latină a fost tradusă după legenda grecească, redactorul ei înlocuind Roma cu

²⁶ Amiaud, *La légende syriaque*, p. LXXI.

²⁷ Paris, *La vie*, p. 164.

Constantinopol. Amiaud ajunge la o concluzie diferită. El este de părere că textul face trimitere nu la noua, ci la vechea Romă, argumentul invocat fiind introducerea în legendă a unui episcop al Romei, Inocențiu, care nu poate fi altul decât papa Inocențiu²⁸.

Ajunsă în acest punct, legenda s-a reîntors în Bizanț. Din greacă a fost tradusă în slavă²⁹, limbă care se află și la baza traducerilor românești.

Pe teritoriu românesc, povestirea despre cel care și-a dedicat viața lui Dumnezeu a început să circule încă din secolul al XV-lea, în redacție slavonă, înscriindu-se printre primele texte cunoscute din literatura noastră, în care, deși caracterul religios este evident, elementele de roman și de fabulos nu lipsesc. În privința versiunilor românești cunoscute astăzi, cele mai vechi dintre ele aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. Cercetarea lor scoate la iveală faptul că aparțin unor redacții diferite, ceea ce înseamnă că și la noi *Viața lui Alexie* a fost atât de îndrăgită încât a cunoscut diverse traduceri, reproduse în copii succesive:

Nicolae Cartoian³⁰, în monografia sa dedicată cărților populare, după ce afirmă că legenda a ajuns la noi prin intermediul redacțiilor slave, constată că cea mai veche formă s-ar păstra în *Codicele de la Cohalm*. De aceeași părere este și Ștefan Ciobanu³¹, care consemnează că cele mai vechi texte românești privitoare la viața sfântului Alexie datează din secolul al XVII-lea și se află cuprinse în *Codicele de la Cohalm* și în lucrarea lui Dosoftei, *Viețile sfinților*. În opinia lui Gaster, cea mai veche versiune cunoscută ar data din 1760, reprezentând, spune el, „o copie după o traducere mai veche, făcută din slavonește”³². Autorul amintit, a oferit, de altfel, cu câțiva ani înainte de apariția *Crestomației*, o ediție a vieții sfântului Alexie, având la bază trei redacții mai mult sau mai puțin asemănătoare³³. Una dintre aceste redacții corespunde manuscrisului considerat de autor ca reflectând cea mai veche versiune românească a acestui text. A două redacție are la bază o copie moldovenească de pe la 1790-1800, despre al cărei original presupune însă că

²⁸ Amiaud, *La légende syriaque*, p. LXXIX.

²⁹ În legătură cu aceasta, vezi Srcznevski, *Древнее житие*, p. 11, unde autorul afirmă că originalul care a stat la baza traducerii slave e grecesc și nu latin, invocând drept argumente topica și ortografierea numelor proprii.

³⁰ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 166.

³¹ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, p. 244.

³² GCR, I, p. LIV.

³³ Vezi M. Gaster, *Legende inedite*, în RIAF II, 1884, p. 341-352.

ar data de la începutul secolului al XVIII-lea³⁴. În sfârșit, ultima redacție se regăsește în trei tipăriri, apărute una la Neamț, în 1813, iar celelalte la București, în 1835, respectiv 1874.

O ediție a versiunii din *Codicele de la Cohalm* a realizat Eufrosina Simionescu³⁵. Anterior ediției amintite, autoarea, într-un articol³⁶ dedicat unora din problemele pe care le ridică manuscrisul, la secțiunea consacrată datării, afirmă că el reprezintă o copie a altuia mai vechi, a cărui dată nu depășește 1592. În ceea ce privește transcrierea, ea s-ar fi efectuat, după părerea Eufrosinei Simionescu în prima jumătate a veacului al XVII-lea³⁷. Nu de aceeași părere a fost N. Drăganu³⁸. Studiind atent filigranele hârtiei pe care a fost scris *Codicele de la Cohalm* și observând că unul dintre acestea corespunde anului 1759, el a ajuns la concluzia că manuscrisul nu poate fi datat mai devreme de secolul al XVIII-lea.

Versiunea *Vieții sfântului Alexie* aflată în interiorul manuscrisului 5318 i-a rămas străină lui Cartoian, miscelaneul fiind achiziționat de Biblioteca Academiei în 1963. De altfel, se pare că circulația acestui manuscris a fost redusă, fapt constatat de noi cu prilejul studierii unui alt text aparținând aceluiași volum³⁹. Că lucrurile ar putea sta așa o dovedește și faptul că versiunea legendei despre care vorbim e una singulară, diferind atât de cea aflată în interiorul *Codicelui de la Cohalm*, cât și de cele păstrate în alte manuscrise. Ținând cont de informațiile oferite de N. Drăganu, potrivit cărora data *Codicelui de la Cohalm* este mai aproape de noi decât s-a crezut inițial, și având în vedere că nu există versiuni anterioare celei aflate în manuscrisul 5318, putem afirma că cea mai veche versiune românească scrisă a legendei sfântului Alexie aparține anului 1675 sau 1676⁴⁰.

În privința altor versiuni românești scrise ale legendei, Cartoian constată că printre ele se numără o formă remaniată, tradusă de Dosoftei și inclusă în *Viețile sfinților*. O ediție modernă a acestei versiuni, cuprinzând și un

³⁴ *Ibidem*, p. 337.

³⁵ *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm, 1592*, Iași, 1925.

³⁶ *Monumente literare vechi. Codicele de la Cohalm*, în „Arhiva”, Iași, nr. 1, 1921, p. 15-36.

³⁷ *Ibidem*, p. 19-20.

³⁸ Nicoale Drăganu, *Critica științifică în filologia noastră actuală*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I (1921-1922), p. 364-378.

³⁹ Stanciu-Istrate, *Zosim*, p. 11.

⁴⁰ Despre datarea manuscrisului, vezi mai jos, p. 24.

glosar, a fost realizată de N. A. Ursu⁴¹. O altă versiune reflectă tipăritura din 1698 a episcopului Mitrofan, apărută la Buzău și care se regăsește în toate mineele începând de atunci și până în zilele noastre. În sfârșit, o versiune aparte este inclusă în *Viețile sfinților*, lucrare publicată la mănăstirea Neamțului prin îngrijirea mitropolitului Veniamin⁴². Versiunea legendei din minee s-a publicat la sfârșitul secolului al XIX-lea, Cartoian amintind în acest sens edițiile din 1892 și 1894, apărute la București, sub titlul *Vieța sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu, tipărită de un creștin ortodox*⁴³. După cum va rezulta și din capitolul dedicat raportului existent între textul nostru și celelalte versiuni ale legendei⁴⁴, există și alte variante românești, fapt care confirmă popularitatea de care s-a bucurat și la noi *Viața sfântului Alexie*.

Traducerile diverse și copierile succesive au condus la apariția unui număr bogat de manuscrise. Dintre acelea care au ajuns până în zilele noastre le amintim pe cele care apar înregistrate în Biblioteca Academiei Române sub cotele: 9, 130, 272, 339, 480, 481, 1066, 1143, 1156, 1160, 1166, 1282, 1313, 1344, 1358, 1364, 1414, 1432, 1630, 1652, 1689, 1714, 1735, 1747, 1748, 1972, 2120, 2150, 2162, 2203, 2338, 2339, 2430, 2513, 2516, 3004, 3144, 3181, 3275, 3386, 3518, 3644, 3700, 4104, 4237, 4252, 4258, 4466, 4736, 4862, 4982, 5050, 5318, 5329, 5531, 5556, 5581, 5708⁴⁵. Dintre acestea numai trei aparțin secolului al XVII-lea, două dintre ele, ms. rom. 339 și ms. rom. 480, făcând parte din colecțiile de *Vieți de sfinți*, iar celălalt reprezentând manuscrisul de care ne ocupăm și anume ms. rom. 5318. Celelalte datează din secolele al XVIII-lea, al XIX-lea. Aceste constatări justifică numai parțial afirmația lui Hasdeu conform căreia legenda sfântului Alexie nu s-a „vulgarizat” la noi înainte de 1700⁴⁶.

De un ecou deosebit s-a bucurat *Viața sfântului Alexie* în literatura noastră orală. O prezentare a legendei, culeasă de la românii din Bucovina, și a patru variante pe care ea le cunoaște se întâlnește la S. Fl. Marian⁴⁷. Potrivit acesteia, Alexie este fiu de împărat și are aceleași calități ca și corespondentul

⁴¹ N. A. Ursu, *Preacuviosul părintele nostru Alexie, omul lui Dumnezeu*, în „Mitropolia Moldovci și a Sucevci”, 56, 1980, nr. 3-5, p. 365-370.

⁴² Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 170.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Vezi mai jos, p. 29 ș.u.

⁴⁵ Ștrempel, *Catalogul*, I, II, III, IV.

⁴⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. I, București, 1887, s.v. *Alexie*, col. 861-863.

⁴⁷ Marian, SR, II, p. 180-192.

său din variantele scrise. Pleacă și el de acasă după nuntă, însă nu la Edesa, ci la o mănăstire unde se călugărește și, după mai multe dovezi de cucernicie și evlavie, ajunge în situația de a fi ales egumen. Temându-se că nu va putea răspunde acestei chemări înalte, părăsește pe ascuns mănăstirea, îmbrăcat în haine de cerșetor, și se întoarce la tatăl său. Din acest punct legenda corespunde în linii generale cu cea din versiunile scrise. Variantele ei justifică plecarea lui Alexie de acasă după nuntă fie din cauză că nu-i plăcea mireasa aleasă de tatăl său, fie pentru că nu avea chemare pentru cele lumești.

În privința numelor sub care mai este cunoscut Alexie, legenda spune că, întrucât la moartea sa clopotele au început să bată singure, iar în jurul trupului său au început să ardă lumini neaprinse de nimeni, oamenii au înțeles că nu a fost un om de rând, ci unul iubit de Dumnezeu, un sfânt. De aceea l-au numit *omul lui Dumnezeu*⁴⁸.

Pe lângă legendă, S. Fl. Marian consemnează și existența unui colind care, spune el, se cântă ori se citește în ziua *Alexiilor* afară, la soare⁴⁹. Prin numele *Alexii*, spune Marian, este denumită ziua sfântului Alexie. Cu privire la credințele legate de această zi, care coincide cu cea în care Biserica ortodoxă îl celebrează pe Alexie, Adrian Fochi⁵⁰ notează: „ies din pământ toate jivinele, ce au stat amorțite în pământ tot timpul iernii“.

Potrivit celor consemnate de I. Evseev⁵¹, între sfântul bisericesc și personajul mitic Alexie există puține puncte de tangență. Aceasta întrucât povestirile populare îl prezintă pe *Alexă cel Cald*, personajul mitic, ca fiind stăpân „al insectelor și al altor viețuitoare mici ce trăiesc în pământ și în aer“⁵². Despre el se crede „că «închide» pământul la 14 septembrie (Ziua Crucii, Înălțarea Sfintei Cruci) și îl «deschide» la 17 martie (30 martie după stil vechi), când se așteaptă sosirea berzelor, iar din pământ încep să iasă șerpii, râmele și alte viețuitoare“⁵³.

De o altă părere este S. Fl. Marian. În opinia sa, denumirea de *Alexă cel Cald* sau *Omul cel Cald al lui Dumnezeu* se datorează pe de o parte faptului că Dumnezeu l-a dăruit pe Alexie cu căldură pentru credința lui neclintită și pe de altă parte pentru că în ziua în care este sărbătorit „se dezgheață și se deschide

⁴⁸ Marian, SR, II, *Ibidem*, p. 184.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 192-193.

⁵⁰ Fochi, *Datini*, p. 9, s.v. *Alexiile*.

⁵¹ I. Evseev, *op. cit.*, p. 19.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

pământul pentru arătură“ și tot atunci ies la suprafață viețuitoarele care au petrecut iarna sub pământ⁵⁴. Altfel spus, *Alexă cel Cald* și *Alexie, omul lui Dumnezeu*, sunt una și aceeași persoană.

La rândul său, Hasdeu afirmă că toate credințele legate de sfântul Alexie în calitate de protector fie împotriva veninului șerpilor, fie împotriva furtunii sau bolilor, se datorează etimologiei grecești a numelui, *Αλέξιος* înseamnând „preservateur“ și reprezentând, ca și *Alexias* și *Alexis* derivate ale verbului *aléxo* „a apăra; a proteja“. Aceasta înseamnă, spune autorul, că personajul mitic nu are nimic comun cu sfântul Alexie din legenda medievală⁵⁵.

În sfârșit, legenda despre *omul lui Dumnezeu* mai cuprinde un element comun cu literatura populară. Este vorba despre motivul turturelei, întâlnit în manuscrisul nostru în următorul pasaj: *Iar nora ei cursă în veșmântă proaste, plânge și grăia: „O, vai de mine, mirile mieu, turturea ce iubitoare la pustii! Cât ai fui sângea fără de tine și nu mai audzii glasul tău, nici fața ta nu o vădzuu ce mi t-ai făcut și să mi te arăț?! Deci de astăzi sint văduf: nici am pre cine aștepta, nici va părăsi inima me de<-a> plâ[n]gerea“* (f. 14^v/9 - 15^r/1). În credințele populare, turtureaua a fost mai întâi o femeie necredincioasă soțului ei. De aceea Dumnezeu a transformat-o în pasăre, ajungând în final să reprezinte simbolul dragostei fidele. Poeziile din folclor vorbesc despre dragostea turturelei după ce își pierde soțul. Despre cântecul turturelei, Hasdeu⁵⁶ spune că este un „vechi cântec poporan“ cunoscut la noi încă din secolul al XVI-lea. Motivul a fost valorificat atât în proză, în lucrarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, cât și în versuri. Astfel, în secolul trecut îl întâlnim la Alecsandri în *Poezii populare*, și la Ienăchișă Văcărescu⁵⁷, căruia, într-o vreme, chiar i s-a atribuit paternitatea scrierii datorită unor versuri adăugate în final. După cum a observat Hasdeu însă, versurile respective se sustrag farmecului poeziei populare, excelând prin caracterul lor artificial⁵⁸. În ceea ce privește manuscrisul nostru, situația diferă, întrucât turtureaua nu este, în acest caz, o metaforă pentru soția rămasă singură și îndurerată după moartea lui Alexie, ci chiar pentru acesta din urmă, care a preferat să ducă o viață de pustnic, ruptă de cele lumești.

⁵⁴ Marian, SR, II, p. 193-194.

⁵⁵ Hasdeu, *op. cit.*, s.v. *Alexie*.

⁵⁶ B. P. Hasdeu, *Cărțile poporane ale românilor în secolul al XVI-lea. În legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, Tomul II, București, 1879, p. 442.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 443-444.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Cea mai veche versiune românească a povestirii apocrife despre viața sfântului Alexie, se află în cuprinsul unui manuscris româno-ucrainean, găsit de G. Ștrempel, alături de alte manuscrise vechi, în biblioteca lui Simeon Florea Marian.⁵⁹ Ulterior, la data de 10 iunie 1963, manuscrisul a intrat în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române, unde se află inventariat la cota 5318.

Manuscrisul este de format în -8^0 și conține 104 file. Întrucât într-un studiu anterior ne-am ocupat de descrierea pe larg a manuscrisului⁶⁰, vom trece direct la prezentarea aspectelor care privesc exclusiv textul nostru.

Intitulat *De viața preacuviosului Alexei, omul lui Dumnădzău*, textul este cuprins între f. 5 și f. 16^v. Un rând are, în medie, 8 cm. Numărul de rânduri specifice fiecărei file variază de la 15 (trei file) la 18 rânduri (7 file), existând și file cu 16, respectiv 17 rânduri. Indiferent însă de cât de bogată este o filă, spațiul ocupat pe verticală este de aproximativ 135 de mm. Marginea inferioară variază de la 10 mm la 15 mm, astfel încât operația de legare a manuscrisului nu a dăunat textului decât cel mult în privința înlăturării slovelor-cifra prin care s-au numerotat caietele. Singurul care păstrează signatura chirilică este caietul al treilea. Celelalte, fie nu au fost numerotate, fie au pierdut acest număr cu ocazia prinderii la un loc a textelor manuscrisului, când porțiunile periferice ale filelor au fost tăiate.

Fiecare caiet cuprinde opt file. Din primul caiet, între f. 5 și f. 7, și, respectiv, între f. 10 și f. 11 lipsește câte o filă. Totodată, fila care poartă numărul 6 a fost greșit lipită după f. 5; în realitate, așa cum conținutul manuscrisului o demonstrează, locul ei este după f. 10. Textul supus atenției noastre ocupă, de la f. 5 la f. 10, primul caiet, incomplet, așa cum am observat mai sus, și, de la f. 11 la f. 16^r, primele șase file ale celui de-al doilea caiet. Filele nu prezintă numerotație chirilică. Ele au fost numerotate ulterior, după legarea laolaltă, cu cifre arabe. Primele trei file ale caietului numărul unu au marginile laterale zdrențuite și prezintă un grad avansat de deterioare, ceea ce, în unele cazuri, a afectat textul. Coperta sub care este păstrat manuscrisul este modernă.

⁵⁹ Ștrempel, *Contribuțiuni*, în RITL, 1975, p. 267.

⁶⁰ Vezi Stanciu-Istrate, *Zosim*, p. 13-15.

Scrierea, cu cerneală neagră, imită tiparul. Un rând cuprinde între 18 și 20, 21 de semne în prima parte, și 21, respectiv 24 de semne în partea a doua. Se pare că textul a fost scris în mai multe reprize. Primele file, de la 5 la 10, se caracterizează printr-un scris mai neglijent. Pe fila 7^v se întâlnesc pete de cerneală, fapt care nu împiedică însă descifrarea textului. Începând cu fila 10, se pare că scribul și-a ascuțit pana și a schimbat cerneala, reușind să scrie mai îngrijit, ceea ce a condus la creșterea numărului de rânduri. Titlul, scris cu o cerneală mai deschisă, se întinde pe mai multe nivele și este încadrat în partea de sus de un chenar, iar pe marginile laterale de două dreptunghiuri hașurate.

DATAREA

Așa cum am constatat într-un studiu anterior, dedicat unei alte povestiri populare, aflată în cuprinsul manuscrisului 5318, textele românești, incluse între filele 5 și 64^v, deci și cel dedicat vieții sfântului Alexie, aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, mai precis anului 1675 sau 1676.⁶¹

LOCALIZAREA

Ne propunem în continuare ca, pe baza particularităților lingvistice, să stabilim regiunea al cărui grai o reflectă textul. Este știut faptul că, în urma unui asemenea demers, se poate determina, după identificarea graiului vorbit de scrib, regiunea din care acesta provine. În situația în care textul supus analizei este o copie, iar aceasta reflectă mai multe straturi lingvistice, se pot stabili și celelalte regiuni prin care textul a mai trecut.⁶²

Despre copistul care ne-a lăsat cea mai veche versiune a *Vieții sfântului Alexie* nu știm nimic. Însemnările aflate în interiorul manuscrisului nu ne oferă nici o informație în acest sens. Analiza particularităților grafice ale scrierii ne-a condus la concluzia că scribul nu era român, ci, probabil, ucrainean. Studiarea limbii textului a scos la iveală un număr mare de trăsături care în secolul al

⁶¹ Pentru discuția privitoare la datarea manuscrisului, vezi Stanciu-Istrate, *Zosim* p. 15-16. Profităm de acest prilej pentru a face o mică rectificare în legătură cu data scrierii. Anul 7184 nefiind însoțit de indicarea lunii, poate fi echivalat 1676 sau 1675 c.n., după cum scădem 5508 sau 5509 din anul de la zidirea lumii.

⁶² Vezi I. Ghețic, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 391-406.

XVII-lea aveau curs în aria nordică a teritoriului dacoromân. Dintre acestea menționăm:

În domeniul foneticii⁶³: 1. [ă] aton neevoluat la [e] ([i]) în *prăvie* (12^r/12)⁶⁴; 2. trecerea lui [e] aton la [ă] prin asimilare în *Dumnădzău* (7^r/1, 7^r/10 etc.); cf. *Dumnedzeu* (5^v/12)⁶⁵; 3. închiderea lui [e] medial aton la [i] în: *dzilile* (5^r/18)⁶⁶; 4. trecerea lui [-e] aton la [i] în *mari* (sg.; 12^r/16)⁶⁷; 5. [e] nesincopat în *dereptate* (7^r/1); cf. sincopa lui [e] în: *drept* (8^r/9)⁶⁸; 6. neanticiparea elementului palatal în *pâne* (6^v/9-10, 8^r/4 etc.)⁶⁹; 7. conservarea lui [î] netrecut la [i] în *întra* (6^v/7)⁷⁰; 8. conservarea lui [î] netrecut la [u] în *să îmblu* (5^v/7)⁷¹; 9. reducerea diftongului [eá], aflat în poziție finală, la [é] ([é]) în *ave* (5^r/10)⁷²; 10. închiderea diftongul [iá], aflat în poziție finală, la [ié], manifestată frecvent la formele vechi ale imperf. ind., pers. 3 sg. și pl.: *dormie* (12^v/5); fenomenul este atestat și în poziție neaccentuată: *împărăție* (art.; 6^r/10)⁷³; 11. trecerea diftongului [uă] final la [uî] în *noi* (11^v/5), *vădui* (14^v/17); 12. palatalizarea lui [f] în: *voi hi* (10^v/13; cf. *să fie*, 5^v/15, 11^v/10)⁷⁴; 13. rostirea dură a labialelor: *fălioare* (8^r/4, 12^v/3), *să margă* (11^v/15), *pântru* (12^r/10, 14^r/2), *vămiră* (12^r/3; cf. *femeia* (5^v/8, *meu* 14^v/1, *pentru*, 11^v/4-5, 14^v/6, *veni*, 12^v/1, 12^v/6 etc.)⁷⁵; 14. rostirea dură a lui [t] în: *să gătasă* (13^r/12-13)⁷⁶; 15. rostirea dură a lui [s], [dz], [ț]: *casăle* (5^v/2; cf. *casele*, 6^v/4 și grafiile hipercorecte *sint*, 11^v/13, 14^v/17, *sintem*, 13^v/3, 13^v/4, *sinteți*, 11^r/10), *Dumnădzău* (7^r/2, 8^r/9 etc.; cf. *dzisă* 9^r/8-9), *să-l cruță* (9^r/10; cf. *să cauți*

⁶³ Pentru economia expunerii ne rezumăm să prezentăm câte un singur exemplu pentru fiecare fenomen. Pentru alte exemple, vezi mai jos, *Studiul lingvistic*.

⁶⁴ Ghețic, BD, p. 98-99; ILRLEV, p. 295.

⁶⁵ Ghețic, BD, p. 103; Ghețic - Mareaș, GD, p. 84; ILRLEV, p. 296.

⁶⁶ Ghețic, BD, p. 105-107.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 109.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 110.

⁶⁹ *Ibidem*, 112-113.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 113.

⁷¹ *Ibidem*, p. 114.

⁷² *Ibidem*, p. 119-120.

⁷³ *Ibidem*, p. 120.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 122-123.

⁷⁵ *Ibidem*, 125-126.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 133-134.

(11^r/15)⁷⁷; 16. pronunțarea moale a lui [r] în *areate* (10^r/2)⁷⁸; 17. rostirea dură a lui [r] în *petrăce* (16^r/8)⁷⁹; 18. timbrul moale al lui [r] final în *ceriului* (6^r/10)⁸⁰; 19. trecerea lui [č] la [š] în *șenușă* (8^v/14)⁸¹; 20. rostirea moale a lui [j] în *jele* (14^r/10, 15^v/4 etc.)⁸²; 21. timbrul moale al lui [ș] în poziție „moale”: *șede* (7^v/14)⁸³; 22. rostirea moale a lui [ș] final: *așe* (9^v/8, 11^r/6; cf. *a-ș rupe* 13^v/15-16)⁸⁴; 23. africata [dz]: *audzi* (12^v/11)⁸⁵; 24. conservarea africatăi [ǧ]: *gios* (8^v/13, 11^r/13)⁸⁵; 25. conservarea grupului consonantic [mp]: *rumpându-și* (14^r/16; cf. *rupe* 13^v/16)⁸⁷; 26. conservarea grupului consonantic [sv] în cuvintele de origine slavă: *svânt* (9^v/9; cf. *sfetii* 16^r/1).

În domeniul morfologiei: 27. forma de plural *mânule* (13^r/3)⁸⁸; 28. articolul hotărât proclitic *lui* (8^v/16, 15^v/12 etc.)⁸⁹; 29. folosirea formei invariabile a articolului posesiv genitival: *a lui duh* (16^r/16; cf. *al noaole ceas* 5^r/18-5^v/1)⁹⁰; 30. adjectivul demonstrativ *iastă*⁹¹ (7^r/14); 31. pronumele negative *nemic* (11^v/7), *nime* (10^v/4, 12^r/8)⁹²; 32. forma verbală *nu știu*⁹³ (11^v/12); 33. prezența terminației *-le* la numeralul ordinal: *al noaole* (5^r/18)⁹⁴; 34. adverbul *acmu* (13^r/10)⁹⁵; 35. conjuncția *dacă* (6^r/11, 10^r/13), *deacă* (8^v/3, 12^v/12), *decă* (8^r/11)⁹⁶.

În domeniul lexicului: 36. *biv* (*de ~*) „din belșug” (6^v/11)⁹⁷; 37. *îmă*

⁷⁷ Ghețic, BD, p. 137-138.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 153-154.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 151-153.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 154.

⁸¹ *Ibidem*, p. 148.

⁸² *Ibidem*, p. 140-145.

⁸³ *Ibidem*, p. 142-145

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 146-148.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 149-150.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 130.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 158.

⁸⁹ Ghețic - Mares, GD, p. 229.

⁹⁰ Ghețic, BD, p. 161-162.

⁹¹ Ghețic-Mares, GD, p. 237.

⁹² Ghețic, BD, p. 163-164.

⁹³ În legătură cu această variantă, vezi DLR, s.v. *ști*.

⁹⁴ Ghețic, BD, p. 165.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 174-175.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 177-178.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 179-180; DLRTR, s.v. *biu*.

„mamă“ (16^r/7)⁹⁸; 38. *îngădui* „plăcea“ (7^r/17)⁹⁹; 39. *jelanie* „plânset, bocet, vaiet“ (14^r/3)¹⁰⁰; 40. *jele* „dor fierbinte“ (14^r/10)¹⁰¹; 41. *stranic* „străin, peregryn“ (5^v/3)¹⁰²; 42. *șărbul* (6^r/2-3)¹⁰³; 43. *șintirim* (7^v/16)¹⁰⁴.

Particularitățile lingvistice enumerate mai sus corespundeau, în secolul al XVII-lea mai multor zone din aria nordică a teritoriului dacoromân. Pentru a putea delimita regiunea al cărei grai era vorbit de către copistul manuscrisului vom grupa fenomenele lingvistice discutate pe arii mai restrânse:

- Moldova, Transilvania de nord, Banat-Hunedoara și eventual nordul și nord-vestul Olteniei: 1, 3, 6, 9, 10, 13, 14, 15, 24, 26, 29.

- Moldova: 2, 4, 11, 12, 16, 17, 18, 30, 32, 37, 38, 39, 40, 41.

- Moldova și nordul Transilvaniei: 20, 21, 22, 25, 27, 43.

- Moldova și Transilvania de nord-est: 19.

- Moldova și Transilvania: 33, 34, 35

- Moldova, Transilvania și Banat-Hunedoara: 7, 8, 23, 28, 31, 42.

- Moldova, Banat-Hunedoara, Transilvania de sud-vest: 5, 36.

Repartizarea fenomenelor lingvistice pe zone dialectale a evidențiat faptul că toate cele 43 de trăsături lingvistice specifice ariei nordice a teritoriului dacoromân corespund Moldovei. Mai mult decât atât, 14 dintre ele sunt specifice în exclusivitate graiului moldovenesc.

Înainte de a trage concluziile care se impun, consemnăm și existența unor particularități de limbă specifice zonei sudice: 1. [-e] final netrecut la [i] în: *denainte* (6^v/5)¹⁰⁵; 2. timbrul moale al lui [s], [dz], [ț]: *audzi* (6^r/11), *casele* (6^v/4), *să cauși* (11^r/15); 3. [r] final durificat în forme ca *cerul* (7^r/12), *slujitorului* (9^v/1; cf. *ceriului* 6^r/10), *Mântuitorii* 10^v/10-11); 4. rostirea dură a lui [ș] în poziție tare: *șarba* (5^v/12-13; cf. *șerbul* 13^v/2).

Fenomenele lingvistice menționate erau specifice în secolul al XVII-lea zonelor din aria sudică a teritoriului dacoromân, însă prezența lor a fost atestată și în documentele moldovenești corespunzătoare acestei perioade. Astfel, textul nostru prezintă atât termeni cu [-e] final conservat, cât și contexte

⁹⁸ ILRLEV, p. 190; DLRTR, s.v. *îmă*.

⁹⁹ ILRLEV, p. 190.

¹⁰⁰ ILRLEV, p. 189; DLRTR, s.v. *jelanie*.

¹⁰¹ ILRLEV, p. 189; DLRTR, s.v. *jule*.

¹⁰² ILRLEV, p. 190.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 189; DLRTR, s.v. *șărb*.

¹⁰⁴ Ghețic, BD, p. 182-183.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 109-110.

în care acest sunet apare trecut la [i]¹⁰⁶. Această oscilație se întâlnește și în documentele românești din secolul al XVI-lea. Fenomenul este pus de Ion Gheție și Alexandru Mareș¹⁰⁷ fie pe seama unei tradiții care le impunea scribilor notarea lui [e], aceștia consemnând doar accidental închiderea lui [-e] la [i], fie pe seama existenței în graiul copiștilor a unui [e], perceput când ca un [e], când ca un [i]. Referitor la sunetele [s], [dz], [t], acestea prezintă atât timbru moale, cât și timbru dur¹⁰⁸, situație similară cu a altor texte moldovenești din secolul al XVII-lea¹⁰⁹. În ceea ce privește rostirea cu timbru dur a lui [r] din *cerul*, *cerului*, *slujitorului*, deși aceasta este specifică, după 1600, mai ales Munteniei, fenomenul nu este cu desăvârșire exclus din Moldova. Observând că grafiile care conțin un [r] dur apar, în epoca despre care vorbim, în scrierile unor persoane provenite din zone în care [r] era rostit moale, Ion Gheție avansează ipoteza că am putea avea a face cu erori ale dicționarilor care, din neatenție, au scris *ʀ* în loc de *ʁ*, sau au neglijat să-l noteze pe *ʁ*¹¹⁰. Grafiile care atestă rostirea „dură” a lui [ș] + [ça] ([e]) erau specifice în secolul al XVI-lea pentru textele apărute în Banat-Hunedoara și în Țara Românească¹¹¹. Chiar dacă numai sporadic, ele sunt notate însă și în textele moldovenești apărute după 1600, constituind fie rezultatul unor inadvertențe ale copiștilor, fie un reflex al imitării normelor literare munteneste¹¹².

În urma tuturor acestor considerații se poate afirma că textul nu prezintă particularități relevante care să ne îndrepte atenția exclusiv asupra unei zone specifice ariei sudice.

După cum a rezultat din repartiția pe zone dialectale a fenomenelor lingvistice specifice ariei nordice, există o serie de particularități care restrâng aria de investigație, întâlnindu-se exclusiv în Moldova. Către aceeași zonă, mai precis către nordul acesteia, ne trimit însemnările din cuprinsul manuscrisului, cu privire la locurile prin care acesta a circulat. Prima dintre acestea, cu lectura numelui incertă, indică satul Trestiana <județul Storojineț>¹¹³. Ce-a de-a doua îi aparține lui S. Fl. Marian care notează localitatea unde a găsit manuscrisul:

¹⁰⁶ Vezi mai sus, la p. 25.

¹⁰⁷ Gheție - Mareș, GD, p. 97-99; ILREV, p. 297-298.

¹⁰⁸ Vezi mai sus, la p. 25.

¹⁰⁹ Gheție, BD, p. 288.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 154-155.

¹¹¹ Gheție - Mareș, GD, p. 185-186.

¹¹² *Ibidem*, p. 183-184; Gheție, BD, p. 144.

¹¹³ Stempel, *Catalogul*, IV, p. 261.

Ropcea, <județul Storojineț>¹¹⁴. Județul amintit în ambele însemnări făcea parte din teritoriul României înainte de desprinderea nordului Bucovinei de restul patriei și avea granițe comune cu județele Suceava și Botoșani.

Toate aceste elemente, precum și concluziile la care am ajuns în urma analizei particularităților grafice ale textului cu privire la originea străină, foarte probabil ucraineană, a scribului, ne determină să afirmăm că textul a fost produs de o persoană originară din nordul Moldovei¹¹⁵.

COPIE SAU ORIGINAL ?

Anumite indicii de natură extralingvistică ne-au condus la concluzia că textul supus atenției noastre reprezintă o copie și nu originalul traducerii. În primul rând este vorba despre omisiunea unor slove, situație întâlnită în exemplele: *desto<i>nic* (9^v/4-5), *ha<i>ne* (7^v/13), *păh<ăr>uță* (8^r/5). Consemnăm și omisiuni de cuvinte în contextele: „(...) *miluiești-mă ca <p>re un mișăl și ca <pre> un nemernic (...)*” (6^r/3-5), *Deci mersă și <în> Mesopotamiia* (8^r/15-16), „*În casa ta <este> om ca aceala (...)*” (11^v/3-4).

Anularea cuvântului *laudă* (7^v/5) și înlocuirea lui cu sinonimul *mărire* (7^v/6) s-ar putea datora traducătorului care putea să considere cel de-al doilea termen mai potrivit. Este posibil însă ca și în acest caz scribul să fi notat automat o expresie fixă (*Svințiii tale dăm laudă*), adeseori întâlnită în textele bisericești cu care era familiarizat. Văzând că modelul pe care-l reproducea era ușor diferit, putea opera modificarea necesară.

În rândul greșelilor de scriere, care probează afirmația că avem a face cu o copie, amintim grafia *вистеръ ѡуи сѣѡ* (7^r/3), în care este vorba, probabil, despre *visteriul său*.

RAPORTUL CU CELELALTE VERSIUNI

În comparație cu alte legende hagiografice care au circulat pe teren românesc, *Viața sfântului Alexie* a cunoscut o largă difuzare, după cum rezultă

¹¹⁴ Ștrempel, *Catalogul*, IV, p. 261.

¹¹⁵ La aceleași concluzii am ajuns cu prilejul studierii unui alt text din acest manuscris; vezi Stanciu-Istrate, *Zosim*, p. 20-21.

din numărul mare de manuscrise în care a fost inclusă¹¹⁶. În privința versiunilor sub care ea se prezintă, N. Cartoian constată că există mai multe variante. Una dintre acestea face parte din *Codicele de la Cohalm*, considerată inițial și cea mai veche versiune, cea de-a doua îi aparține lui Dosoftei și face parte din lucrarea sa, *Viețile sfinților*, a treia se află în cuprinsul mineelor care reproduc textul tipărit în 1698 de Episcopul Mitrofan la Buzău¹¹⁷ și, în fine, ultima se găsește în *Viețile sfinților*, tipăritură¹¹⁸ apărută la mănăstirea Neamțului în 1813, prin îngrijirea mitropolitului Veniamin¹¹⁹. Pentru a vedea în ce relație se află versiunea aflată în cuprinsul manuscrisului 5318 cu cele incluse în unele dintre tipăriturile amintite, precum și în alte manuscrise apropiate în timp de textul nostru, vom prezenta în paralel unele fragmente comune¹²⁰. A fost exclusă din comparație versiunea aflată în interiorul *Codicelui de la Cohalm*, dat fiind faptul că nu prezintă asemănări cu versiunea noastră, fiind în același timp și mult mai recentă decât celelalte manuscrise prezentate¹²¹.

Ms.rom. 5318	Dosoftei, <i>Viețile Sfinților</i> ¹²²	<i>Viețile Sfinților</i> (ediția Neamț, 1813)	Ms. rom. 339 (sf. sec. al XVII-lea)
--------------	---	---	-------------------------------------

<i>Era un om bun și cu bună credință în orașul Râmului, anume Iftimiian. Și era mărit de mpărații Râmu-</i>	<i>În zilele blagocestivilor împăraț Arcadie în Țarigrad și Onorie în Râm, era un boieriu mare în Râm, anume</i>	<i>În vremile blagocestivilor împărași Arcadie și Onorie, au fost în Roma cea veache un bărbat blagocestiv, anu-</i>	<i>În zilele blagocestivilor împărași Arcadie în Țarigrad și Onorie în Râm, era un boiaru mare în Râm, anume</i>
---	--	--	--

¹¹⁶ Vezi mai sus, p. 20.

¹¹⁷ Tipăritura respectivă apare la BAR înregistrată sub cota CRV 111.

¹¹⁸ Înregistrată la BAR sub cota CRV 838.

¹¹⁹ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 170.

¹²⁰ Manuscrisele din fondul Bibliotecii Academice Române, apropiate ca dată de ms. rom. 5318 sunt: ms. rom. 339, ce datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea, ms. rom. 480, de la 1700, ms. rom. 130, datând de la începutul secolului al XVIII-lea, ms. rom. 2513, de la începutul secolului al XVIII-lea, ms. rom. 2516, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Pentru datarea acestor manuscrise ne-am raportat la lucrarea lui Ștrempel, *Catalogul*, I, II.

¹²¹ În legătură cu datarea acestui manuscris, vezi mai sus, la p. 19.

¹²² Fragmentul are la bază ediția lui N. A. Ursu, apărută în „Mitropolia Moldovei și a Sucevei”, 56, 1980, nr. 3-6, p. 365.

lui. Și era foarte bogat și avea o sută de slugi și de șerbi în casa lui, [îmbră]caș cu veșminte minunate și [cu] brăie de argint încinși. Și [nu avea] fciiori den trupul său, pen[tru] că femeie lui nu făcea fci[ori]. Iară învățăturile lui Du[mnă]dzău, toate le făcea, și să post[e] în toate dzilile, până în al noale/[ce]as. Și chite trii mesă făcea la casăle lui: una săracilor, a două stranicilor, al trei<i> străcașilor și mișeilor. Și chind ieșia den curși, tot făcea milostenie de grăia întru sine: „Nu sântu des-toinic să îmblu pre pământu”.

(f. 5^v/6-5^v/7)

Eufimian, frunte boierilor celor de sfat și înșălept, bogat în bunătate lumască, iară la suflet camai bogat și foarte cu bunătăț și minunat lucrători isteș și neleneș în tainica vie a Mântuitorului Hristos, păzindu-i toate poruncile neclintite și mai vârtos milostenia dând nescumpit lipsișilor: hrăniia flămânzii, îmbrăca golii, sălășluia oaspeșii streinii și-i dăruia de biu. Era casa lui ca o liniște blagoslovită mișeilor și năzuință. Și avea slugi mulș de treabă, îmbrăcaș luminat. Iară el, fericitul, prânzea după al nouăle ceas. Și întâi strângea din târg mișei de-i ospăta, slujindu-le sângur pentru să aibă mai multă

me Eufimian, frunte mare între boiari și bogat foarte, carele avea trei mii de slugi carii purta luminoase haine de mătasă și brăie de aur. Însă nu avea fii, că neroditoare era femeia lui. Și era omul acela bun, poruncile lui Dumnezeu cu de-a-dinsul păzindu-le, să poștia în toate zileles până la al noalea ceas. Și trei mease în casa sa punea: sirimanilor și văduvilor, săracilor și streinilor și bolnavilor. Iară el întru al noalea ceas împreună cu monahii cei streini să ospăta. Și deaca în vreo zi să întâmpla să aibă pușini săraci la measele ceale puse înaintea lor, și mai pușină milostenie de i să

Eufimian, fruntea boiariilor celor de sfat, și înșălept, bogat în bunătate lumască, iar la suflet și mai bogat și foarte cu bunătăși și minunat lucrătoriu, isteș și neleneș în tainica vie a Domnului Hristos, păzindu-i toate porâncile neclătite și mai vârtos milstenie dând nescumpit lipsișilor: hrăniia flămânzii, îmbrăca golii, sălășluia oaspeși striini și-i dăruia de cu toate. Era casa lui ca o liniște blagoslovită mișăilor și năzuință. Și avea slugi mulși, de treabă, îmbrăcași luminat. Iar el, fericitul, prânziia după al noalea ceas. Și întâiu strângea den târguri mișăii de-i ospăta,

și muiarea, jupâneasa lui, era stearpă. Și era Efimian de bunăcredință. Și poruncile lui Dumnezeu bine le păziia: prespe toate zilele să pos-tiia, adecă nu mânca până la al 9 <-lea> ceas. Și avea obiceiul de pune a 3 mease în casa lui: o masă de săraci, alta văduvelor și nemearnicilor, altă masă călugărilor, slugilor, oaspeților și tuturor mișăilor. Iar singuru nu mânca până la al 9 <-lea> ceas. Și când mergea la curtea împăratului, mai nainte trimitea milostenie zicând așa: „Că nu-s destoinic a umbla pre pământul lui Dum-nezeu”.

(f. 1^r-1^v/16)

veșminte scumpe și cu lanțuri de aur la grumazi<i> lor. Iară ei nu ave feciori derep ce muiarea lui era starpă. Ce era amândoi credincioși lui Dumnedzeu și poruncile lui le ținea și le făcea, că să postiia în toate dzilele și să agiuna cu dzua deplin. Și făcea și jirtvă multă derep ce Dumnedzeu, că în toată dzua făcea câte trii mease: una săracilor, alta streinilor și călătorilor, alta robilor și besearecilo<r> și be-teagilor. Iară ei mânca atunci cându împle al 9 <-lea> ceas de dzi, câte pușinea pâne. Și îmbla tot în haine negre și de jelanie. Și vădzu în polata sa înainteși aceale milostenii și fa-

via Mântuitoriu-lui Hristos, carele să nevoia să păzească toate porâncile lui nesmintite, încă mai ales cu milostenia, că da fără de opreală în toate zilele bogăția sa săracilor, ospăta flămânzii, îmbrăca golii, priimiia streinii și-i odihniia pre dânșii și-i dăruia cu bogate daruri de milă. Și cum ai zice mai pre scurt, casa lui era blagoslovită, liniște și adăpostire mișeilor. Avea și slugi multe, îmbrăcate cu haine scumpe și luminate și cu brâne de aur. Deci acel pururea pomenit, Evfimian, mânca în toate zilele după al 9-lea ceas și adecă întâiu aduna săracii căși îi afla în târg și le

Mântuitorului Hristos, carele să nevoia să pădzească toate poruncile nesmintite, încă mai ales cu milostenia, că da fără de opreală în toate zilele bogăția sa săracilor, ospăta flămânzii, îmbrăca golii, priimiia streinii și-i odihniia și-i dăruia cu bogate darure de milă. Și cum ai zice mai pre scurt, casa lui era blagoslovită, liniște și adăpostire mișeilor. Avea și slugi multe, îmbrăcate cu haine scumpe și luminate și cu brâne de aur. Deci acel pururea pomenit, Evfimiian, mânca în toate zilele după al 9 <-lea> ceas și adecă întâiu aduna săracii

*ceri de bine și gătiia lor masă câți îi afla în
vădzu că n-are și însuș le slujia târg și le gătiia
feciori din trupul lor ca să aibă lor masă și însuși
său și cu jelanie mai multă plată. le slujia lor ca
începu a grăi: (f. 267^v- 268^r) să aibă mai
„O, Doamne Du- multă plată.
mnedzăul meu, (f. 289^r/11-89^v/9)
eu nu simtu des-
toinicu a îmbla
nici pre pământul
tău”.*

(f. 63^r/24-63^v/12)

Observăm că versiunea aflată în ms. rom. 5318 se diferențiază din punct de vedere formal de celelalte șapte versiuni prezentate mai sus, ceea ce înseamnă că la baza ei se află o traducere diferită. În al doilea rând, traducerea lui Dosoftei se regăsește în ms. rom. 339. De asemenea, ms. rom. 2513 și ms. rom. 2516, prezintă, la rândul lor, o versiune comună. Celelalte texte prezintă, fiecare în parte, variante distincte. În privința conținutului, diferențe mari prezintă tipăritura aflată în Mineele de la Buzău (CRV 111), care se distinge printr-o forma deosebit de concentrată, fapt pentru care pasajul corespunzător celor de mai sus a fost exclus din prezentare. La capătul celălalt se află redacția lui Dosoftei, unde se insistă foarte mult pe detalii. O situație asemănătoare prezintă varianta păstrată în ms. rom. 2513 și în ms. rom. 2516.

Cum pot fi explicate diferențele dintre versiuni? În primul rând poate fi invocat faptul că textul a circulat în atâtea copii, încât era inevitabil ca, de la o transcriere la alta, să apară modificări datorate fie neatenției scribilor, fie intervenției lor conștiente. În al doilea rând, modelul care a stat la baza acestor copii poate proveni din traduceri diferite, care la rândul lor au avut fiecare în parte un prototip distinct¹²³. Dacă ne referim la fragmentele citate, unele asemănări care se constată între varianta Dosoftei și ms. rom. 339, pe de o parte, și varianta aflată în manuscrisele 2513 și 2516, pe de altă parte, ne îndreptățesc să presupunem că avem a face cu două traduceri care au la bază un text comun sau cel puțin din aceeași ramură.

¹²³ Despre diferitele redacții sub care textul a circulat în lumca slavă, vezi mai jos, la p. 37-38.

Ceea ce ne interesează în primul rând este faptul că cea mai veche versiune românească atestată, aflată în ms. rom. 5318, se diferențiază atât de versiunile din care am extras fragmentele comune, cât și de cele neprezentate aici și care, în general, sunt mai recente. Există în primul rând o diferență prin omisiune în ceea ce privește numele proprii. Astfel, varianta noastră nu cuprinde numele împăraților pe vremea cărora ar fi trăit Alexie, situație asemănătoare cu cea existentă în ms. sl. 165 (BAR). În această privință, celelalte versiuni în care sunt menționate cele două nume se împart, la rândul lor, în două grupe. Astfel, dacă unele dintre ele menționează și ținuturile peste care domneau cei doi împărați, în altele această precizare lipsește. După cum s-a văzut din pasajele redată mai sus, traducerea lui Dosoftei se diferențiază, printre altele, de versiunea reflectată de manuscrisele 2513 și 2516 și prin acest amănunt.

O altă omisiune caracteristică ms. rom. 5318 privește numele mamei lui Alexie, pe care, aflăm din alte manuscrise, o chema Glasia/Aglais/Aglaida. Tot din alte manuscrise aflăm și motivul pentru care Alexie merge la Edesa și anume pentru că aici, în biserica sfântului Pavel, se afla icoana făcătoare de minuni a lui Isus Hristos, dăruită de acesta împăratului Avgar. Iată în acest sens pasajul comun textului nostru, manuscrisului academic 480 și tipăriturii de la mănăstirea Neamț:

Ms. rom. 5318

Ms. rom. 480

Viețile Sfinților (ediția Neamț, 1813)

Deci, după rugă, să sculă Alexii și intră în oraș de-ș vându avere sa câtă avu și o împărți mearserilor și mișeilor și săracilor și vânduivilor și stranicilor. Și să îmbracă ha<i>ne sărăcești și streine de

Și să sculă într-acela ceas și află niște călători și mearse cu ei la cetatea ce să cheamă Edesa, unde iaste chipul Domnului nostru, lui Isus Hristos, care deade lui Avgar Împăratu.

Și sosind corabiia în Laodichiia, au ieșit sfântul Alexie la uscat, și aflând călători mergând la Mesopotamiia, s-au dus cu dânșii la Edesa, cetatea Mesopotamiei, unde să păzii chipul cel făcut de mână al Domnului nostru Isus Hristos, pre carele însuși Domnul, mai nainte de patima sa cea de bună voie, l-au trimis lui Avgar, domnul Edesii. Pre acel chip al lui Isus vâzindu-l, fericitul Alexie s-au bucurat foarte. Și acolo, vânzându-și pre toate lucrurile ceale de mult preț pre care le

<p>șede ca un cer- șător în ținti- rimul beseării Preasvintei Năs- cătoare. (f. 7^v/6-17)</p>	<p>Iar deaca mearse în ceta- te, tot ce avu, sfântul împărși săracilor. (f. 3^v/20- 3^v/4)</p>	<p>luase de acasă și împărșind la săraci aurul, s-au îmbrăcat și singur întru o haină veache de-a săracilor și s-au făcut unul din cei ce cer milostenie. Și petrecea în pridvorul biseării Prea- curatei Stăpânii noastre Născătoarei de Dumnezeu.</p>
---	--	---

Toate aceste amănunte lipsesc din versiunea noastră, fapt care nu poate fi pus decât pe seama textului slavon care, la rândul lui, prezintă, în raport cu alte versiuni, o formă mai concentrată. La capitolul consacrat originalului străin am constatat că textul nostru este foarte asemănător cu cel cuprins în ms. sl. 165. La cele afirmate acolo adăugăm și faptul că toate omisiunile care caracterizează versiunea din ms. rom. 5318 și despre care am vorbit mai sus, sunt specifice în aceeași măsură versiunii slavone amintite.

Există totuși unele puncte comune între ms. rom. 5318, ms. rom. 480 și ediția de la mănăstirea Neamț (CRV 838). Este vorba despre rugăciunea pe care Alexie o face înainte de a intra în orașul Edesa, rugăciune care nu apare în celelalte variante despre care am vorbit mai sus. Dacă între tipăritură și textul nostru există mari diferențe nu numai de formă, dar și de conținut, nu la fel stau lucrurile cu versiunea din ms. rom. 480. Ambele ocupă relativ aceeași întindere, cu precizarea că versiunea noastră este mai concisă. De cele mai multe ori, din ms. rom. 5318 lipsesc amănunte care nu afectează firul epic, cum este de pildă situația numelor proprii. Alteori, omisiunile vizează aspecte importante, ceea ce dă naștere la nelămuriri, cum am văzut că se întâmplă în cazul motivului pentru care Alexie merge la Edesa și nu în altă parte.

În urma tuturor acestor constatări se impun unele concluzii. În primul rând, textul nostru prezintă, în raport cu celelalte manuscrise care cuprind viața sfântului Alexie, o versiune distinctă, care nu poate fi pusă în legătură directă cu nici un alt text românesc ajuns până în zilele noastre. În al doilea rând, toate diferențele prin care textul din ms. rom. 5318 se distinge de celelalte versiuni se explică prin originalul slavon pus la contribuție. Faptul că ne aflăm astăzi în prezența unei versiuni singulare, ne determină să presupunem că, dintr-un motiv sau altul, această traducere nu s-a bucurat de popularitate.

ORIGINALUL STRĂIN

Într-un capitol anterior, în care în care ne-am oprit și asupra problemelor referitoare la originea legendei, am văzut că aceasta are la bază un original sirian, tradus inițial în limba greacă și din greacă în latină. Ulterior, redacția grecească a stat la baza unora dintre traduceri slave, iar cea latină a reprezentat punctul de plecare pentru versiunile germanice și romanice¹²⁴.

Cercetările de specialitate consacrate traducerilor în limba slavonă¹²⁵, au arătat că cea mai veche versiune aparține secolului al XII-lea¹²⁶. Această redacție a fost denumită de către specialiști redacția *златоструя* „șuvoiul de aur”. Cercetătorul rus, V. N. Peretz¹²⁷, face însă o distincție între redacția *златоструя* și cea numită *торжественника* „solemnă”, aceasta din urmă reprezentând o subdiviziune a celei dintâi¹²⁸. În privința locului în care traducerea s-ar fi făcut, V. P. Adrianova presupune că ar fi vorba despre zona meridională a teritoriilor ocupate de slavi, de unde a trecut, nu mai târziu de veacul al XI-lea, în Rusia¹²⁹. Ceea ce este deosebit de important pentru această redacție este faptul că îi lipsește începutul. Narațiunea cuprinde numai ce-a de-a doua parte a legendei, începând cu chemarea Presfintei Născătoare către slujitorul bisericii¹³⁰. Începând cu veacul al XIV-lea, toate manuscrisele rusești sau sud-slave reflectă o versiune întregită, completată după un original grecesc detaliat¹³¹. Această a doua redacție este cunoscută sub numele *троицкая* „întreita”. Cea de-a treia redacție aparține mitropolitului Macarie și este cuprinsă în mineele bisericești. La baza ei se află cea mai veche redacție, completată după originalul grecesc și apropiată de textul editat de Pereira și Rössler¹³². A patra redacție are drept fundament o nouă traducere din greacă,

¹²⁴ Vezi mai sus, p. 14.

¹²⁵ Vezi Sreznevski, *Древнее Житие*; Adrianova, *Житие*.

¹²⁶ Potrivit datelor oferite de *Словарь книжников*, p. 129, manuscrisul care conține această versiune se află la Sanktpetersburg, la Biblioteca Publică de Stat „M. E. Saltâkov Șcedrin”.

¹²⁷ *Словарь книжников*, p. 129.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Adrianova, *Житие*, p. 82.

¹³¹ *Ibidem*; *Словарь книжников*, p. 129.

¹³² *Словарь книжников*, p. 129.

efectuată în 1659 de Arsenie Grecul¹³³. O altă versiune se află în cuprinsul mineelor lui Dimitrie Rostovski¹³⁴. În sfârșit, există și traduceri din vestul și sudul Rusiei și prelucrări ale vieții lui Alexie. P. Vladimirov¹³⁵ a observat că variantele vestice rusești sunt fidele redacției cuprinse în *Legenda Aurea*¹³⁶. Ele au pătruns în vestul Rusiei la sfârșitul secolului al XV-lea, prin intermediar ceh¹³⁷.

Cercetătorii români preocupați de originalul care a stat la baza traducerii românești, printre care M. Gaster, B. P. Hasdeu, N. Cartoian și Șt. Ciobanu, au constatat că acesta este slavon¹³⁸. Studiul lingvistic consacrat textului cuprins în ms. rom. 5318 a confirmat acest lucru, astfel încât putem spune cu toată certitudinea că, la baza versiunii cercetate de noi, stă un original slavon.

Primele versiuni în limba slavonă încep să circule pe teritoriu românesc încă din secolul al XV-lea. *Viața sfântului Alexie* se numără astfel printre primele scrieri de acest gen care au început să fie copiate la noi. Cercetând diverse versiuni slavone am constatat că varianta românească aflată în ms. rom. 5318 prezintă foarte multe puncte comune cu o versiune aflată în cuprinsul unui manuscris slavon din secolul al XV-lea. Acesta face parte din colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, unde este înregistrat la cota 165¹³⁹. Se pare că transcrierea a fost făcută în anul 1441 la mănăstirea Neamț de cunoscutul călugăr Gavril¹⁴⁰. Textul care cuprinde *Viața sfântului Alexie* se află între filele 153^v-158^r și aparține, potrivit opiniei lui P. P. Panaitescu, redacției medio-bulgare¹⁴¹.

Pentru a vedea în ce măsură se aseamănă cele două versiuni redăm mai jos câteva pasaje comune celor două manuscrise.

¹³³ *Сковарь книжников*, p. 129.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ Iacobus de Voragine. *Historia Lombardica, quae a plurisque Aurea Legenda sanctorum appellatur*. Strassburg, 1485, cap. LXXXIX, apud A. G. Bobrov, în *Сковарь книжников*, p. 129.

¹³⁷ *Сковарь книжников*, p. 129-130.

¹³⁸ Vezi mai sus, p. 18 ș.u.

¹³⁹ Vezi Panaitescu, *Manuscrisele*, p. 248-250.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 250.

¹⁴¹ *Ibidem*.

Ms. rom. 5318

1. Era un om bun și cu bună-credință în orașul Râmului, anume Iftimian. Și era mărit de împărații Râmului. Și era foarte bogat și avea o sută de slugi și de șerbi în casa lui, [îmbră]caț cu veșminte minunate și [cu] brâie de argint încinși. Și [nu avea] feciori den trupul său, pen[tru] că femeie lui nu făcea fici[ori]. Iară învățăturile lui Du[mnă]dzău, toate le făcea și să posti[e] în toate dzilile până în al noaoale/[ce]as.

(f. 5^r/6-5^v/1)

2. Iar părintele lui, decă vădzu că să scăpă de fiul său, trimisă în toate părțile feciori și în toate laturile să-l cerce. Și nu-l aflară. Deci mersă și <în> Mesopotamiia siriiască. Și-l / aflară acolo și-i dederă milostenie. Și nu-l cunoscără. Iar el, deacă vădzu că nu-l cunoscără, foarte fu bucuros, și dzisă: „Bine-ți mulțămăscu, Doamne Dumnădzăul meu, că mă spodobiș de fui necunoscut“.

(f. 8^r/10-8^v/7)

Ms. sl. 165

1. Бы члкъ блговѣренъ въ римстѣмъ градѣ именованъ ефиміанъ. Славенъ бѣ црѣмъ римскымъ. И богатъ бѣше стлѡ. имѣше жерабъ домашадецъ, р. въ вилныхъ ризахъ облѣчени. И въ слатныхъ поастѣхъ опоасани. И не имѣа чада, сане подрѹжїа его бѣ не плоды. И вжїж заповѣдъ творѣше. постася по вѣса дни до девятаго часа. (f. 153^v/26-154^r/3)

„Era un om binecredincios în orașul roman, pe nume Efimian. Și era mărit de împărații romani. Și era foarte bogat și avea 100 de robi, copii de casă, îmbrăcați în veșminte minunate și cu brâie de aur încinși. Și nu avea feciori pentru că femeia lui era stearpă. Și învățăturile lui Dumnezeu le îndeplinea. Postea în toate zilele până în al nouălea ceas.“

2. Щцъ же его яко оулишиша своего сїа, распустїи отроки по вѣстѣ странахискати его, и не обрѣтѡша. Таже прїидѡша въ месопотамїа сирїискїа и обрѣтѡша его и даша емѹ млѣ тїина и не познаша того. Да тако не познаша еѣ, радостенъ бы велико о семь, и речѹ. Блѣ ватагїи бѣ моипако спо дѡвил ма еси не познашїма. (f. 154^v/25-155^r/2)

„Iar părintele lui, dacă fiul său se ținea departe, trimise feciori în toate părțile să-l caute. Și nu-l aflară. Atunci merseră în Mesopotamia siriană. Și-l aflară pe el și-i dădură lui milostenie. Și nu-l

cunoscură pe acesta. Încât, dacă văzu că nu-l cunoscură pe el, fu foarte bucuros de acest lucru, și zise: «Îți mulțumesc, Doamne Dumnezeul meu, că m-ai socotit demn să nu mă cunoască!»¹⁴²“.

3. Iar Efimian, deacă audzi aceste lucruri, și cursă cătră omul lui Dumnădzău de grăi cătră însul. Și nu fu glas de la Svinția sa. Și întră la Svinția sa în chilioară și-l află dzicând cu fața în sus, pristăvit, și descoperi fața de strălucc ca soar<i>le.

(f. 12^v/10-13^r/1)

3. ЕФИМІАН ЖЕ СЛЫШАВЪ ТО И ТЕЧЕ КЪ ЧЛКЪ БЖІУ ГЛА КЪ НЕМУ. И НЕ БЫ ГЛА А Ѡ НЕГО И ВЪИИДЕ КЪ НЕМУ ВЪ КЕЛИЦЖ, И ОБРЪТЕ ЕГО ЛЕЖЖЩА. И ѠКРЫ ЛИЦЕ ЕГО И ВИДѢ ЕГО СВѢТАЦАСА.

(f. 156^v/25-29)

„Iar Efimian, auzind aceasta, și alergă către omul lui Dumnezeu, grăi către el. Și nu fu glas de la el. Și întră la el în chilioară și-l află zăcând. Și descoperi fața lui și o văzu strălucind“.

După cum a rezultat din pasajele de mai sus, între cele două versiuni există numai ușoare deosebiri de formă, nu și de conținut. În multe situații, așa cum s-a întâmplat și în fragmentele reproduse, textul românesc prezintă în plus unele construcții explicative sau termeni sinonimi, fapt ce reprezintă o particularitate a textelor vechi traduse. Pe lângă aceste mici diferențe, există însă unele puncte comune ce nu pot fi ignorate. În primul rând structura textului este aceeași. Nu se poate spune că o redacție este mai elaborată decât alta. Numele proprii comune celor două versiuni reprezintă unul din principalele elemente care ne determină să afirmăm că există o strânsă legătură între cele două redacții. Astfel, nici una dintre ele nu cuprinde numele împărașilor pe vremea cărora se desfășoară acțiunea sau numele mamei lui Alexie, așa cum se întâmplă în alte versiuni. Pe de altă parte, fiecărui nume propriu din redacția românească îi corespunde aproape întotdeauna o formă identică în redacția slavonă. Excepția o reprezintă toponimul Тмурѣж, căruia îi corespunde în ms. rom 5318 numele Тврїа¹⁴²(10^v/3).

¹⁴² În legătură cu acest toponim, vezi mai jos, p. 83-84.

Ținând cont de toate aceste aspecte suntem de părere că *Viața sfântului Alexie*, aflată în cuprinsul ms. rom. 5318, derivă dintr-un original slavon care face parte din aceeași ramură cu versiunea copiată de monahul Gavril.

PERSOANA COPISTULUI

Însemnările aflate în cuprinsul manuscrisului nu conțin nici o informație privitoare la persoana copistului, astfel încât numele său a rămas necunoscut. Rezultatele obținute de noi în analiza particularităților lingvistice ale textului ne-au condus la concluzia că graiul vorbit de el era specific zonei nordice a teritoriului dacoromân. Ținând seama și de numele localităților menționate în două din însemnările amintite, am putut restrânge zona la nordul Bucovinei.

Pe de altă parte, analiza grafiei a scos la iveală unele fenomene aparte, nespecifice limbii române. Astfel, în câteva cazuri copistul îl notează pe ϵ cu valoarea [ă]: песн[ли]е (15^v/1), порниѣ (sg.; 10^v/5), сеи арѣѣ (10^v/1-2), селу фие (5^v/15); pe н cu valoarea [î] sau [ă]: кнѣ (12^v/3), кнѣд (5^v/4), днѣса (13^v/13-14), днѣсиле (8^v/15), сикѣдѣ (12^v/15-16), лѣргинѣд (10^v/15), шѣснѣд (10^v/7), цицѣле (14^v/5); cf. кѣѣ (12^v/3) Am putea presupune că, în unele din situațiile prezentate, avem a face cu grafii hipercorecte. Textul nu prezintă însă exemple care să reflecte durificarea lui [d] sau a lui [n]. Pe de altă parte, forme de tipul *chind* sau *mărghind* nu pot fi interpretate ca replici la adresa durificării lui [k] sau a lui [g]. Un caz aparte îl reprezintă *dzicând* „dzăcând“, singurul cuvânt în care, н apare cu valoarea [ă]. Dacă exemplul citat nu reprezintă o reacție împotriva rostirilor cu [dz] dur, mai puțin frecvente în text decât cele în care [dz] are timbru moale, atunci și în cazul amintit ne aflăm în fața unei situații în care grafia reproduce rostirea proprie copistului.

Semnalăm și grafia кѣѣрѣ (12^v/14), în care ѣ apare notat cu valoarea [ă], fapt ce reprezintă o particularitate a slavonei de redacție răsăriteană în care $\text{ж} > \text{ѣ}$.

În câteva contexte, slova а notează diftongul [ea]: драпта (7^v/16), сѣ гѣтаскѣ (13^v/12-13, сѣ тракѣ (10^v/2).

Consemnăm, la nivelul greșelilor de scriere, confuzia iusurilor, manifestată în grafii: сѣ дѣторсѣ „să întoarsă“ (9^v/8), лѣа „luă“ (11^v/5), сѣ „să“ (15^v/8); сѣ ж „să ia“ (15^v/13).

Concluzia care se impune pe baza acestor exemple este că textul a fost copiat de către un scrib pentru care româna nu era limba maternă. Probabil că originea sa era ucraineană, dacă ținem seama de faptul că ținutul din care considerăm că provine textul era în imediata apropiere a Ucrainei. La o concluzie asemănătoare într-o câțiva ajunge G. Ștrempel¹⁴³, vorbind despre legenda blajinilor, inclusă în ms. rom. 5318: „fragmentul care ne interesează - filele 16^v - 25^v - vădește mari influențe ucrainene în limbă. Am spune chiar mai mult: cel care l-a copiat trăia într-un mediu slav și cunoștea limba ucraineană a vecinilor săi“. Autorul nu aduce nici un exemplu în sprijinul afirmațiilor sale, întrucât nu acesta este scopul studiului său. Când ne-am ocupat de studierea textului la care se referea G. Ștrempel, am constatat că sintaxa reflectă uneori construcții nespecifice limbii noastre și care se explică prin urmarea servilă a modelului slavon care a stat la baza traducerii. Aceasta înseamnă însă că ceea ce nu este specific românesc în limba textului se datorează originalului traducerii, și nu copiei. Ceea ce ar putea pune sub semnul întrebării originea română a scribului se încadrează tot în domeniul grafiei. Am întâlnit astfel grafii de tipul: *пѡнѡсѡ* „plânsă“ (23^v/15), *сѡрѡтѡ* „sărută“ (23^r/5), *шѡснннѡ* „șădzând“ (18^r/4), *пнннннѡвѡ* „tindzându-ș“ (22^v/4), în care slovelor *н* și *ѡ* le corespund valorile [î], respectiv [ă]. La vremea respectivă am interpretat aceste grafii ca fiind reflexul unor rostiri hipercorecte, mai ales că textul oferea numeroase exemple de durificare a lui [dz] în poziție medială, sau a lui [t] în poziție finală. Un exemplu izolat ca *plinsă* ni s-a părut insuficient pentru a ne determina să punem la îndoială originea română a scribului¹⁴⁴. Numărul considerabil sporit al exemplelor similare pe care îl conține povestirea despre *Alexie, omul lui Dumnezeu*, ne determină să credem că în toate aceste cazuri avem a face cu scăpări ale copistului, care, din neatenție, reproducea din când în când, grafii ale unor rostiri proprii.

PROBLEME ALE TRADUCERII

Ca și în alte texte românești vechi traduse, și în textul nostru există unele porțiuni neclare sau termeni în contradicție cu specificul limbii române. În cele ce urmează ne vom îndrepta atenția asupra unor cuvinte sau pasaje în care traducerea lasă de dorit.

¹⁴³ Ștrempel, *Contribuțiuni*, p. 267.

¹⁴⁴ Vezi Stanciu-Istrate, *Zosim*, p. 32, 40.

Contextului: *Iar femeia lui, fiind foarte cu credință mare și să teme de [Dum]nădzeu* (7^v/7-10) îi corespunde în ms. sl. 165 fragmentul жена же егѡ сѣла вѣрна и бѣ во жинса (154^r/8-9) „Iar soția lui era foarte credincioasă și se temea de Dumnezeu“. Adjectivul slavon вѣрна „credincioasă“ a fost confundat cu substantivul вѣра „credință“. În plus, *credință* primește un determinant inexistent în versiunea slavonă. În ceea ce privește forma de gerunziu a verbului *a fi*, aceasta este o caracteristică a textelor vechi în care acest mod este preferat unuia predicativ, formând astfel o conjugare perifrastică pentru a exprima o acțiune în curs de desfășurare¹⁴⁵.

O altă confuzie s-a produs în exemplul următor: „(...) *nu știu, că sint tot de petrec întru deșert*” (11^v/12-13); cf. не вѣда. вѣси бѡ пѣстѡшници сѣтъ (156^v/5-6), „nu știu pentru că toți sunt pustnici“. Astfel, pronumele nehotărât вѣси „toți“ a fost în mod greșit redat prin adverbul *tot*, aceasta dacă excludem posibilitatea existenței unei grafii de tipul тоѡ, în original, copistul confundându-l în acest caz, pe ѡ cu ѣ.

Insuficienta cunoaștere de către traducător a limbii slavone a condus la apariția unei alte confuzii în fragmentul: „*Scoală den somnul tău și bagă omul lui Dumneazău în biserică, că-i destoinic împărăși<i>i cerului și ca niște miri cu bună mirezmă (...)*” (9^v/2-6); cf. ms. sl. 165: вѣстани ѡ сѣна своего и вѣведи чѣка бѣиѡ вѣ црѣковѣ. до ин вѡ е црѣтвиѡ нѣ номѡ како мврѡ бѣговонное (155^r/17-20) „Scoală den somnul tău și bagă omul lui Dumnezeu în biserică. Căci destoinic este împărăției cerului precum mirul bine-mirositor“. Și în cazul de față confuzia s-a făcut între două cuvinte asemănătoare din punct de vedere formal: *mir* „untdelemn parfumat și sfințit“ și *mire* (la pl.) „nume dat celor două persoane care se căsătoresc“.

Unele nedumeriri le stârnește cuvântul *podprea*: „(...) *se-m fie podprea bătrâneților mele și den mângâiare*” (5^v/15-16). Dicționarele românești nu consemnează existența unui asemenea termen. În ms. sl. 165 fragmentului citat îi corespunde următorul context: како да вѣдетъ подпоръ стѣростимоен (154^r/12-13) „ca să-mi fie sprijin bătrâneților mele“. Termenului *podprea* îi corespunde подпоръ „sprijin“. Se pare că traducătorul român a interpretat acest termen ca fiind un cuvânt compus format din подъ și поръ. El a împrumutat acest termen, calchiindu-l parțial: a lăsat neschimbată prima parte, în vreme ce pe cea de-a doua, confundată cu prepoziția по, a tradus-o prin *prea*.

¹⁴⁵ Vezi DA, s.v. *fi*.

În unele situații, urmarea servilă a originalului a dus la apariția unor construcții nefirești pentru sintaxa limbii române. În exemplul care urmează, complementul direct nume de persoană care în mod obișnuit este așezat după predicat, apare, conform modelului slavon, antepus: „*Cuconul nostru, de când l-am făcut, de femeie nu m-am atins* (9^v/5-7); cf. *отроча мое ѿ нелиже родихъ жеѣ не прикосихъса* (155^v/11-12), „de când s-a născut fiul meu, de femeia <mea> nu m-am atins“.

O situație similară, de această dată la nivel lexical, ne întâmpină în pasajul: „*mă spodobiş de fiiu necunoscut*” (8^v/6-7); cf. ms. sl. 165: *сподѣилъ ма еси непознати ма* (155^v/2). O traducere în conformitate cu specificul limbii române ar fi fost: *m-ai socotit demn să nu mă cunoască*.

Unele probleme de încadrare într-o clasă morfologică le prezintă cuvântul *viu* pe care-l întâlnim de câteva ori în sintagma *viu Domnul Dumnădzăul meu*. Redăm mai jos contextele în care aceasta apare, în paralel cu pasajele corespunzătoare din ms. sl. 165:

Ms. rom. 5318

Ms. sl. 165

„Viu Domnul Dumnădzăul meu, și viu-i sufletul meu de Dumnădzău, Mântuitoriu meu, ca să nu fiu care cumva să mă mai duc într-altă parte la cineva (...)“

живъ гѣ бѣ мон. и жива душа моя о всѣхъ спсѣ моемъ. да не бѣдѣ нѣ коемъ иномъ.

(f. 155^v/7-9)

(f. ^v/8-13)

„(...) Și, de va sluji pre îngăduința lui, viu Dumnădzău Dumnădzăul meu că-i voi da o parte dentru casele mele (...)“.

да аще оугодитъ емоу, живъ гѣ бѣ мон како дамъ емъ часть ѿ дома моего.

(f. 155^v/20-22)

(f. 6^v/1-5)

„Viu Domnul Dumnădzăul meu că nu știu nemic“.

живъ гѣ бѣ мон како не вѣда.

(f. 11^v/6-7)

(f. 156^v/1-2)

„Viu Domnul Dumnădzăul meu că nu știu“

живъ гѣ бѣ мон, не вѣда

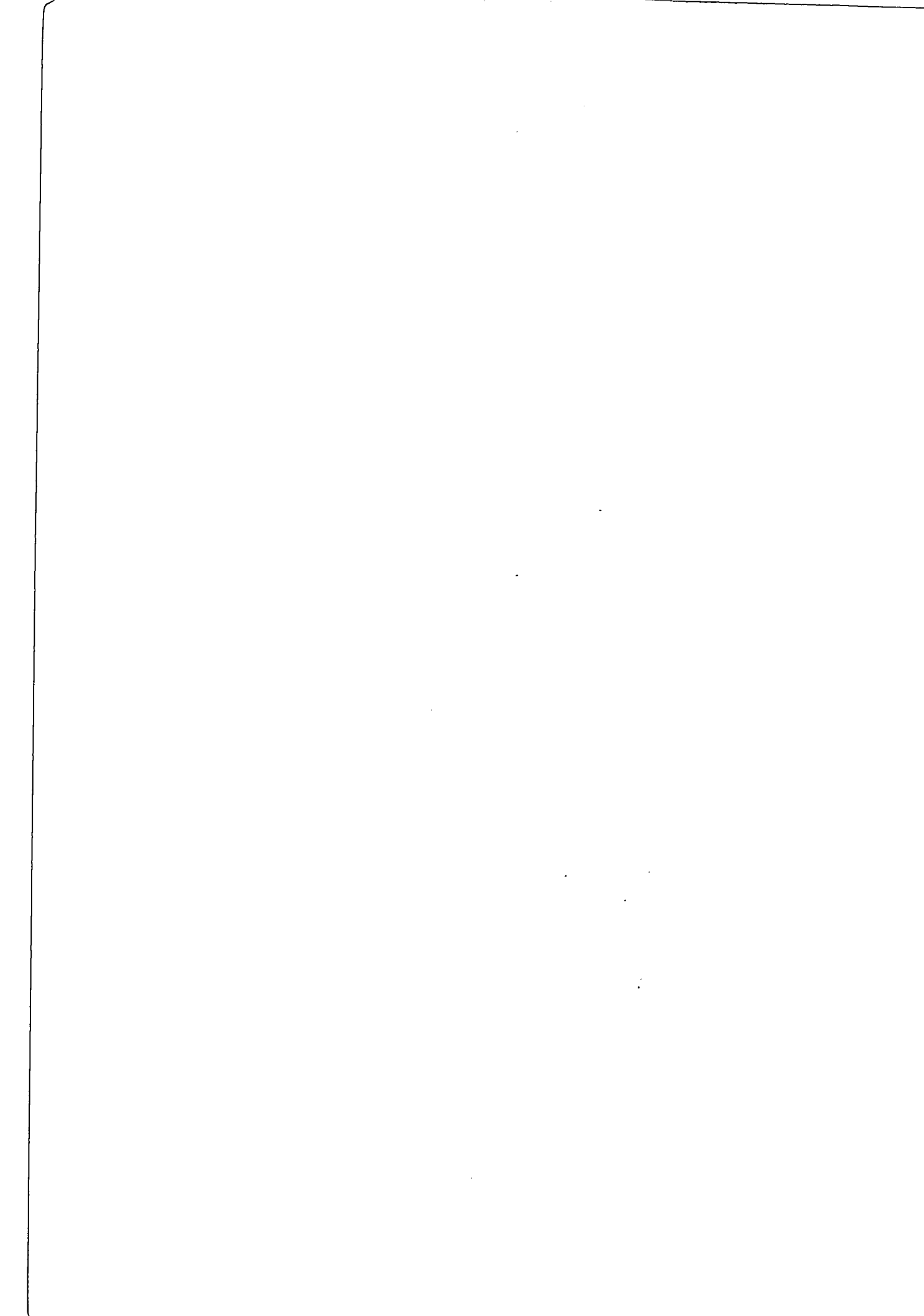
(f. 11^v/11-12)

(f. 156^v/5)

După cum se observă, sintagma apare numai în vorbirea directă. În toate aceste situații Dumnezeu este invocat ca martor fie la o situație care va urma, fie la una care deja s-a produs. Altfel spus, toate contextele au valoarea unui jurământ. Faptul că de fiecare dată după sintagma în discuție urmează conjuncția *că* sau locuțiunea conjuncțională *ca să*, cu rol de subordonare la nivelul frazei, ne împiedică să încadrăm cuvântul *viu* în clasa adjectivelor. Suntem de părere că în situațiile prezentate *viu* este o interjecție cu rol predicativ, corespunzătoare lui *zău*. Toate acestea ne determină să considerăm întreaga sintagmă *viu Domnul Dumnădzăul meu* ca fiind un calc lexico-frazeologic după expresia slavonă corespunzătoare, ЖИВЪ ГЛЪ БЪ МОИ.

În cazul cuvintelor compuse, consemnăm existența unor calcuri imperfecte: *bună-mireză* (9^v/6), cf. sl. БЛГОВОННОЕ „bine-mirositor“; *bună-credință* (5^v/6-7), cf. БЛГОВѢРЕНЬ „binecredincios“. În ambele situații cea de-a doua parte a compusului slavon care reprezintă un adjectiv, a fost redată în românește prin substantiv. În sfârșit, semnalăm și situația în care sl. БАТЬВАТА (< БЛАГОСЛОВИТИ; 155^v/1) a fost redat în română prin *bine-ți-mulțămăscu* (8^v/4-5).

Toate aceste aspecte nu scad din valoarea traducerii. Cu micile excepții prezentate mai sus, textul nu prezintă pasaje obscure. Unele ambiguități care ar putea fi invocate, cum ar fi motivul pentru care Alexie merge la Edesa sau deturnarea vasului din cauza furtunii și ancorarea sa în portul Romei, se datorează modelului slavon și nu traducătorului român.

apare în locul lui **ѣ** ca urmare a reducerii diftongului [ѣa] la [e] ([e]). În grafiile: *avsie* (15^r/10), *дормие* (12^v/5), *цие* (10^v/4), **е** notează reducerea diftongului [ja] la [e] ([e]); cf. și exemple ca: *фемее* (5^r/15), *гръе* (15^r/10), unde **е** în poziție finală redă diftongul [je] ([je]).

4. În mod excepțional **е** a fost notat în locul lui **ѣ** în următoarele exemple: *неси[ли]е* (15^v/1), *порните* „pornită“ (sg.; 10^v/5), *сеи арѣте* (10^r/1-2), *сел фие* (5^v/15). S-ar putea crede că ultimele două exemple reprezintă grafii hipercorecte, dat fiind faptul că textul prezintă exemple în care [s] este pronunțat cu timbru dur. Este posibil însă ca și în acest caz să ne aflăm în prezența unor grafii ce respectă rostirea copistului, care se pare că nu era român.

и, ѳ

Slovele **и, ѳ** corespund sunetelor [i] plenison și [j] semivocalic. **и** este înregistrat în mod obișnuit înaintea consoanelor, având valoare vocalică: *грѣир* (11^v/2), *мириле* (14^v/11), *вѣдичи* (15^r/14), iar **ѳ** înaintea vocalelor, notând același sunet: *ѳіюд* (9^r/2), *ѳіѳ* (10^v/14), *Месопопаміа* (8^r/15-16); cf. *пѣрѣнтиле* (16^r/14-15), unde **ѳ** apare scris înaintea unei consoane. La inițială de cuvânt cel mai adesea este notat **и**: *иѳимиѳи* (11^r/3), *иіеѳѳѳ* (11^r/2), *иіиіи* (14^r/10); cf. *ѳѳ* (16^r/10, 16^r/14). Pentru notarea lui [j] final asilabic este folosit numai **и**: *съ каѳци* (11^r/15), *ѳичориѳи* (5^r/14), *ѳѳчиѳи* (5^r/13). În ceea ce-l privește pe [j] semivocalic, acesta este redat atât prin **и**: *ешие* (6^v/13), cât și prin **ѳ**: *avsie* (15^r/10), *міеѳшеѳѳѳ* (14^v/1-2), *міеѳ* (9^r/2, 14^r/2 etc.).

În câteva situații **и** a fost greșit notat în locul iusului mare sau al slovei **ѣ**: *китѳ* (12^v/3), *киѳѳ* (5^v/4), *диѳса* (13^r/13-14), *зиѳѳѳѳѳ* (12^v/15-16) „dzăcând“. Astfel de grafii se justifică satisfăcător prin originea ucraineană a copistului. În graiurile ucrainene de sud-vest, în unele

cuvinte [o], redat prin ж, a trecut la [i] prin faza [u]¹. Probabil că și copistul textului nostru avea această particularitate în graiul ucrainean pe care îl vorbea și era deprins să înlocuiască în textele slavone pe care le copia pe ж cu и. Este posibil ca aceeași substituție să fi fost făcută în mod mecanic și în textul românesc de față.

o, ѿ

În poziție inițială apare întotdeauna notat ѿ, în contexte în care îi corespunde vocala [o]: ѿдихнеще (9^v/7), ѿм (11^v/3), ѿраш (7^v/8), sau diftongul [oa]: ѿменіи (8^r/9, 11^v/11 etc.) În poziție medială ѿ apare foarte rar, având valoarea [o] sau [u] în нѿаж (13^v/4-5) și [oa] sau [ua] în фѿліиѿрѿ (8^r/4). În дѿ (= două; 12^v/3, 12^v/4) avem a face, probabil, cu o grafie lacunară.

Slova ѿ apare cel mai adesea în poziție medială, situație în care notează diftongul [oa]: Домне (8^v/5), фѿрте (5^r/9), ѿнторсѿ „întoarsă“ (9^r/8).

ѣ, ѵ, ѿу

ѿу apare scris de două ori, având valoare vocalică în ѿуѿ (7^v/14) și semivocalică în міеѿу (8^v/6).

Cu excepția poziției inițiale unde este notat întotdeauna ѣ: ѣна (5^v/2), ѣше (8^v/12), ѣшин (10^r/5), slovele ѣ și ѵ apar în variație liberă, având valoare vocalică: ѣси (6^r/11), ѣѿѿѿѿ (8^v/12-13), ѣѿѿѿѿѿѿѿ (8^v/11), каѿѿѿѿ (9^v/8), ѿѿѿѿѿ (5^v/7), ѿѿѿѿѿѿ (9^v/3).

1. Vezi în acest sens Й. О. Дзедзеливський, *Конспект лекцій з курсу української діалектології* (ч. I, *Фонетика*), Ujgorod, 1965, p. 38.

Punctuația

Semnele de punctuație folosite de scrib sunt: (.), (,) și (=).

Cel mai des întâlnit semn este *punctul*. Valoarea curentă este cea corespunzătoare scrierii actuale: „*Viu Domnul Dumnădzăul meu și viiu sufletul meu de Dumnădzău, Mântuitorul meu, ca să nu fiu care cumva să mă mai duc într-altă parte la cineva, ce voi hi la casa părintelui meu* (.)“ (10^v/8-14); „... și cuvintele tale nu mi le-ai arătat mie (.)“ (14^f/6-8); *Iar ce-i da lui oamenii drept Dumnădzău, el împărție mișeilor* (.) (8^f/8-10). Într-o singură situație are valoarea semnului (:): *Și veni în cetate Râmului și să pogorî din corabiia și dzisă* (.) „*Viu Domnul Dumnădzăul meu...*“ (10^v/7-9). În mod constant punctul a mai fost folosit pentru notarea slovelor-cifre: .ḗ. (8^f/4, 8^f/5), .ḗ. (16^f/7), .ḗ. (13^f/8); cf. și un exemplu în care unul din semnele de încadrare lipsește: ḗ. (9^f/12). În următorul exemplu, punctul a fost notat fără nici o justificare: *Și oamenii* (.) *să îndesa pre împregiur* (15^v/5-6).

Virgula apare notată fără nici o rațiune în : *Și mărind pre Domnul nostru Isus Hristos și cumosc* (,) *pre părintile de-mpreună cu pre Svântul lui Duh* (16^f/13-16). Altă dată are valoarea pe care în ortografia actuală o atribuim punctului: *Amin*(,) (16^f/18).

O singură dată semnul (=), apărut întotdeauna la sfârșit de rând, marchează despărțirea în silabe a cuvântului: *Iar Ifi*(=)*mian dzisă* (11^v/5-6). Celelalte situații, în care semnul în discuție este înregistrat, nu au nici o explicație: *Cursă* (=) *de cădzu* (13^v/17-18), „*Întru care parte* (=) *să mai fac cu jele inimii mele*“ (14^f/9-10), „*Pântru ce-m* (=) *făcuș suspin cu mare jelanie?*!“ (14^f/2-3) etc.

Abrevieri

ДѦИИѦ, ДѦИ = Domnul

ДѦИИѦИИ = Domnului

ДѦИ = Duh

ДМН̄SV = Dumnedzeu, Dumnădzău, Dumnădzeu

ДМН̄ЪСЕЪΔ = Dumnădzeul

ДМН̄ЪСЪЪ = Dumnădzău

їс = Isus

хс = Hristos

сн̄тнлє = svintile

свн̄тл̄ = svânt

свн̄тл̄ълвн̄ = svântului

свн̄тїи = svintii

свн̄ціа = Svinția

FONETICA

Vocalism

[ă] aton este conservat în *împărații* (5^r/8-9, 11^v/1 etc.).

[ă] aton nu a evoluat la [e] ([i]) în *prăvie* (12^r/12).

[ă] aton a trecut la [e] în: *femeie* (5^r/15, 9^r/8), *femeaie* (9^r/7).

[e] aton a evoluat la [ă] în *Dumnădzău* (15^r/2), formă ce se poate explica printr-o asimilare vocalică de tipul [e] - [ă] > [ă] - [ă]: *Dumnedzău* - *Dumnădzău*. Posibilitatea existenței unui [n] rostit dur în cazul de față nu este acceptată de Ion Gheție⁴, forma *Dumnădzău* nefiind specifică zonei în care apare [n] dur.

[e] medial aton s-a închis la [i] în: *dzilile* (5^r/18), *dinsile* (8^v/15), *ficiori* (8^r/13), *mirile* (14^v/11), *păcatile* (8^r/8), *soarile* (9^v/11), *vini* „veni“ (10^r/3). Această particularitate apare cu precădere în graiurile nordice.⁵ În forma *bisearicii* (10^r/5, 10^r/8) trecerea lui [e] la [i] s-a datorat unei

⁴ Gheție, BD, p. 103.

⁵ *Ibidem*, p. 105.

asimilări: [e] - [i] > [i] - [i]. Fonetismul apare atât în graiurile nordice, cât și în cele sudice.⁶

[e] a trecut la [i] în *tiii* (5^v/1), aton în frază. Fenomenul s-a produs în mod spontan sau sub influența lui [i] final⁷.

[-e] final nu a trecut la [i] în: *denainte* (6^v/5), *foarte* (5^r/9), *haine* (7^v/13), *minunate* (5^r/12), *păcatile* (8^r/8), *soarile* (9^v/11). În schimb, înregistrăm închiderea lui [e] la [i] în: *di* (6^r/14), *miluiești-ne* (11^r/4). În primul exemplu, cuvântul fiind aton în frază, vocala a suferit tratamentul unui [e] medial aton, ca de altfel și în al doilea exemplu, unde cuvântul *miluiești* formează o unitate morfologică cu termenul imediat următor (-ne)⁸.

[e] apare sincopat în: *drept* (8^r/9); cf. *dereptate* (7^r/1), *direptă* (11^r/6), în ultimul exemplu [e] fiind trecut la [i] prin disimilare vocalică.

[i] epentetic (ca urmare a anticipării elementului palatal din silaba următoare) nu apare în *pâne* (6^v/9-10, 8^r/4 etc.)

[î] nu a trecut la [i] în *întra* (6^v/7), *întră* (7^r/8), .

[î] apare conservat în *să îmblu* (5^v/7).

Hiatul [i] - [i] este conservat în *priimește* (6^r/6), *priime* (12^v/10).

[-eá] s-a redus la [é] ([e]) în *ave* (5^r/10), *be* (12^v/4), *căde* (6^v/8), *ce* „cea“ (14^v/12), *me* (15^r/1), *plânge* (12^v/6), *priime* (12^v/10), *șede* (7^v/14), *va vre* (6^v/1), *vorbe* „vorbea“ (6^v/14-15).

[-eá-], atât accentuat, cât și neaccentuat, s-a redus la [e] ([e]): *direptă* (11^r/6), *ne-i spus* (11^v/5).

[eá] s-a păstrat în *areate* (10^r/2), *meale* (5^v/16), *measăle* (6^v/9), *measerilor* (7^v/10). În toate aceste cazuri notarea lui ă s-a produs, probabil, în virtutea unei tradiții grafice; cf. *femeie* (9^r/7), *mele* (6^v/11), *mesă* „mese“ (5^v/1), *mesele* (6^r/8).

⁶ Gheție, BD, p. 105.

⁷ *Ibidem*, p. 106.

⁸ *Ibidem*, p. 109-110.

În poziție finală neaccentuată, [ɛa] s-a redus la [e]: *cetate* (art.; 10^v/6-7), *înainte* (prep.; 12^r/1), *lume* (art.; 13^v/4), *vrere* (art.; 10^v/4-5).

Diftongul [iá] aflat în poziție finală a trecut la [iɛ]: *dormie* (impf.; 12^v/5), *grăie* (impf.; 15^r/10), *ieșie* (impf.; 6^v/13), *să tămăduie* (impf.; 15^r/7-8).

[ja] final aton a trecut la [iɛ] în *împărăție* (art.; 6^r/10), *femeie* (art.; 5^r/15); cf. *femeia* (5^v/8).

Diftongul [uă], prezent în poziție finală, a trecut la [uî] în *noi* (11^v/5), *vădui* (14^v/17)⁹.

CONSONANTISM

Labiale

Consemnăm palatalizarea lui [f] în: *voi hi* (10^v/13), *va hi* (7^r/1); cf. *să fie* (5^v/15, 11^v/10).

Uneori, după oclusivele labiale [p] și [m] și după fricativele labiodentale [f], respectiv [v], [e] apare trecut la [ă] ca urmare a rostirii dure a acestor sunete: *fălioare* (8^r/4, 12^v/3), *mărgând* (15^v/4), *mulțămăscu* (8^v/5), *oamăni* (15^r/1-2), *păntru* (12^r/10, 14^r/2), *vămiră* (12^r/3); cf. *femeia* (5^v/8), *femeie* (5^r/15), *meu* (14^v/1), *mieu* (14^r/2, 14^v/3), *oamenii* (8^r/9, 11^v/11 etc.), *pentru* (11^v/4-5, 14^v/6), *veni* (12^v/1, 12^v/6 etc.), *au venit* (12^r/11). Tot un timbru dur prezintă [m] în forma *să margă* (11^v/15), ceea ce a antrenat reducerea diftongului [ɛa] la [a]. În poziție finală [m] dur are o singură ocurență: *ce-m făcuș* (14^v/6), unde caracterul dur al sunetului a fost marcat prin scrierea în continuare a ierului mare cu valoarea zero. În alte contexte similare, cum ar fi: *și-m dăruiește* (5^v/13-14), *faceți-m* (14^r/18), *se-m fie* (5^v/15), [m] apare suprascris, astfel încât nu putem preciza care este timbrul său. Pentru pronunțarea moale a aceluiași sunet în poziție finală am înregistrat forma de plural *fărimi* (6^r/7).

⁹ Vezi în acest sens și ALR SN, h. 1641: *no uî, n uî uî*; h. 1781: *do uî, d uoă*.

Dentale

[d] prezintă întotdeauna timbru moale: *de* (8^v/6, 8^v/14 etc), *deaci* (8^v/7), *despuitor* (8^v/9), *nedestoinică* (5^v/13).

În poziție finală [t] este de cele mai multe ori moale: *minunate* (5^r/12), *niște* (9^v/6), *preste* (8^r/5-6), *veșminte* (5^r/12); cf. *veșmântă* (pl.; 14^v/9-10). În interiorul cuvintelor, [t] are timbru moale: *atins* (9^r/7), *așternutul* (8^v/11), *așternutul* (8^v/11), *milostenie* (5^v/5, 8^v/1-2), *părintelui* (10^v/14), *svintile* (8^r/2). [t] dur, care a determinat reducerea diftongului [ea] la [a], a fost înregistrat în *t-ai făcut* (14^v/15-16), *să gătască* (13^r/12-13).

[n], din pluralul lui *an*, a evoluat la [i] (prin faza intermediară [n']): *ai* (14^v/13, 13^r/8 etc.).

[s] apare înregistrat cel mai adesea cu timbru dur: *besărică* (11^r/8), *casăle* (5^v/2), *dzisă* (9^r/8-9), *să întoarsă* (9^r/8), *mersă* (8^v/11), *measăle* (6^v/9), *mesă* „mese“ 5^v/1), *sângurea* (4^v/13); cf. *casele* (6^v/4), *dinsile* (8^v/15), *mesele* (6^r/8), *singuri* (15^r/14) și grafiile hipercorecte *sint* (11^v/13, 14^v/17), *sintem* (13^v/3, 13^v/4), *sinteți* (11^r/10).

[dz] (< lat. [d] + iot) apare conservat peste tot și prezintă cel mai adesea timbru moale: *audzi* (6^r/11), *Dumnedzeu* (5^v/12), *Dumnedzeul* (7^v/2), *dzisă* (8^v/4, 9^r/5 etc.), *dzice* (11^r/13), *dzilile* (5^r/18). Rostit dur, [dz] a fost înregistrat în *Dumnădzău* (7^r/2, 8^r/9 etc.), *Dumnădzăul* (8^v/5), *dzua* (11^v/1).

În poziție finală [t] este atestat atât cu varianta dură: *să-l cruță* (9^r/10), *mântuiț* (15^r/11), *netrecuț* (16^r/17), *păhăruță* (8^r/5, 12^v/4), cât și cu varianta moale: *să cauți* (11^r/15), *muții* (15^r/9), *de-mpărații* (5^r/9), *(bine)-ți* (8^v/5). În interiorul cuvântului, rostirea dură a lui [t] a condus la reducerea diftongului [ea] la [a] în *svințască* (15^r/15), sau la trecerea lui [e] la [ă] în forma *țițăle* (14^v/5).

[r] dur, care a provocat velarizarea lui [e], apare notat în interiorul cuvintelor: *petrăce* (16^r/8), *s-au prăstăvit* (11^r/17), *străcaților* (5^v/3), sau în poziție finală: *cămară* (pl.; 7^r/5). Rostirea dură a lui [r] e

consemnată și în *drapta* (7^r/16), *să tracă* (10^v/2), consecința fiind, de această dată, reducerea diftongului [ɛa] la [a].

[r] final s-a durificat în formele: *cerul* (7^r/12), *cerului* (9^v/5), *slujitorului* (9^v/1); cf. *ceriului* (6^r/10), *Mântuitorul* (10^v/10-11).

Amintim și conservarea lui [r] în *pre* (13^v/17, 13^v/8 etc.), *preste* (8^r/5-6, 12^v/4); cf. *pentru* (11^v/4-5, 14^v/6).

Prepalatale

[c] a trecut la [ș] în *șenușă* (8^v/14).

Africata [g̃] s-a conservat, neevoluând la [j] în formele: *gios* (8^v/13, 11^r/13), *împregiur* (15^v/6).

[j] este pronunțat moale în *jele* (14^r/10, 15^v/4 etc.), *jelanie* (14^r/3), *sluji* (10^r/11), *slujitorul* (9^v/1). Singura situație în care [j] ar putea să prezinte un timbru dur o reprezintă grafia *гнж* (6^v/13), transcrisă de noi *grijă*, conform variantei literare moldovenești pe care o reflectă textul.

Rostirea dură a lui [ș] a determinat velarizarea lui [e] în stadiul [ă]: *cerșător* (7^v/15-16), *mișăl* (6^r/4), *orășanii* (10^r/13), *șărb* (6^r/2-3); cf. *mișelul* (10^r/4), *șede* (7^v/4), *șerbul* (13^v/2). Din aceeași cauză, diftongii [ɛa], respectiv [ja], s-au redus la [a]: *șarba* (5^v/12-13), *ș-au dat* (11^r/2), *ș-au scris* (11^r/2-3). La finala cuvintelor [ș] e cel mai adesea moale: *ieși* (7^r/3), *încinși* (5^r/13), *și* (5^r/1, 5^r/8 etc.); cf. *a-ș rupe* (13^v/15-16). Același sunet este întotdeauna moale în *așe* (9^v/8, 11^r/6 etc.).

Laringala [h]

[h] a fost păstrat în cuvântul de origine slavă *vătahu* (11^v/9).

Grupuri de consoane

[mp] apare o dată păstrat în forma *rumpându-ș* (14^r/16) și altădată redus la [p] în *rupe* (13^v/16).

[v], din grupul consonantic [sv], nu a evoluat la [f], prin acomodare consonantică, în cuvintele de origine slavă *svânt* (9^v/9), *svârșit* (13^v/13), *Svinția* (7^v/1); cf. slavonismul *sfetii* (16^r/1).

MORFOLOGIA

Substantivul

Genul. Substantivul *trudă*, de genul feminin în limba română contemporană, prezintă forma învechită de masculin *trud* (15^v/16).

Numărul. Substantivul *sicriu* apare în forma de feminin singular *sicrie* (16^r/2). Pentru *car* am înregistrat forma de plural articulat *carăle* (14^v/4). Substantivul *mână* apare la plural în forma arhaică *mânule* (13^r/3). Consemnăm și forma de plural *fărimi* (6^r/7).

Cazul. Genitivul analitic, construit cu ajutorul prepoziției *de*, urmată de un substantiv în cazul acuzativ, e consemnat în sintagma *în vreme de prânz* (6^r/1).

Pentru dativul adnominal am întâlnit următoarele exemple: *desto<i>nic împărăți<i>i cerului* (9^v/3-5), *podprea bătrâneților mele* (5^v/15-16). Dativul analitic, exprimat prin intermediul prepoziției *la*, urmată de un nume cu formă de acuzativ, se întâlnește în contextul *ș-au dat inelul la dânsa* (11^r/2).

La cazul acuzativ, complementul direct al numelor care desemnează persoana sau al substitutelor sale este uneori construit cu ajutorul prepoziției *pre*: *să-l cruță Svinția sa pre fiul nostru* (9^r/10-11), *să timpine pre împărăți* (12^r/2), *mărie pre Dumnădzau* (10^r/12), *tâmpini pre tată-său* (10^v/15-16); cf. *Să cauți omul lui Dumnădzău* (11^r/15), *să cerce omul lui Dumnădzău* (9^v/13-14, 11^v/16), *se-i areate lui omu lui*

Dumnădzău (10^v/1-2). După cum se poate vedea din ultimele exemple citate, *pre* lipsește cu consecvență din fața sintagmei *omul lui Dumnădzău*, fapt care s-ar putea explica printr-un clișeu verbal. Remarcăm absența prepoziției și în contextul *fiul meu carele l-am avut* (9^v/1-2). În ceea ce privește frecvența, construcțiile care în astfel de situații cuprind prepoziția *pre* sunt mai numeroase.

Articolul

Articolul hotărât enclitic masculin nu este notat în: *mielu cel iubit* (14^v/1), *omu lui Dumnădzău* (10^v/2), *somnu slujitorului* (9^v/1); cf. *ficiorul lui* (13^v/14-15), *fiul meu* (14^v/5), *mielușelul sufletului meu* (14^v/1-2).

Articolul hotărât proclitic prezintă întotdeauna forma *lui* (5^v/3, 15^v/12 etc.).

Articolul posesiv (genitival) nu are multe ocurențe, fapt pentru care situația lui nu este foarte clară. De două ori am înregistrat folosirea corectă a formei de masculin singular a acestei părți de vorbire: *al noale ceas* (5^v/18-5^v/1), *slujitorul al Svintii Născătoarii* (9^v/12-13); cf. folosirea sa improprie în: *trii mesă făce la casăle lui: una săracilor, a doa stranicilor, al trei<î> străcașilor și mișeilor* (5^v/1-4). În exemplele: *svântul trup a lui Alexii* (15^v/16-17), *a lui Duh* (16^v/16) este posibil să avem a face cu o greșală a copistului care ar fi putut să nu-l noteze pe [l] din neglijență, dat fiind faptul că următorul cuvânt începea cu aceeași literă.

Articolul demonstrativ (adjectival) e consemnat cu formele de masculin singular: *mielu cel iubit* (14^v/1); feminin singular: *mâna sa cea dreaptă* (11^v/5-6), *turtura ce iubitoare* (14^v/11-12); masculin plural: *cei săraci* (15^v/10-11).

Pronumele

Pronumele *însul*, *însa* apar întotdeauna precedate de o prepoziție, prezentând atât forma articulată, cât și cea nearticulată: *cătră însul* (12^v/13), *di îns* (6^r/14), *pre îns* (9^v/15, 10^r/7 etc.), *pre însa* (13^v/8) *pre însu* (10^r/9), *pre însul* (9^v/9-10). Pronumele compus *dânsa*, format cu ajutorul prepoziției *de* și a pronumelui *însa*, apare înregistrat în forma de singular *dinsa* (13^r/13-14) și în cea de plural *dinsile* (8^v/15).

Pronumele reflexiv în dativ apare numai cu formele neaccentuate: *-ș* (*întră în oraș de-ș vându avere sa*; 7^r/8; *începu a-ș rupe căruntețile sale*; 13^v/15-16), *ș-* (*ș-au dat inelul*; 11^r/2). Pentru pronumele reflexiv aflat în cazul acuzativ am consemnat atât forma accentuată: *de pre sine* (13^v/7), *întru sine* (12^v/7), cât și forma conjunctă *să* (*să postie*; 5^r/17).

Pentru *adjectivul demonstrativ* consemnăm forma *iastă* (7^r/14), pentru care avem atestări, după 1600, din Siret și Cîmpulung¹⁰.

O caracteristică generală a textului este dubla marcarea a posesiei, realizată cu ajutorul pronumelui reflexiv cu valoare posesivă și al adjectivului corespunzător: *Și-ș luă dintru avușia sa* (7^r/5-6), *începu a-ș sparge veșmintele sale* (14^r/14-15), *rumpându-ș părul său* (14^r/16). Mai consemnăm exprimarea posesiei prin forma atonă a pronumelui reflexiv aflat în cazul dativ. La exemplele citate la secțiunea consacrată pronumelui reflexiv mai adăugăm unul: *să întoarsă cătră femeie-ș de dzisă* (9^r/8-9).

Pronumele și adjectivul interogativ. Pronumele interogativ *care* prezintă forma de masculin *carele*: „*Carele dentru voi va vre să slujească lui?*“ (6^r/15-6^v/1).

Pronumele relativ apare cu următoarele forme: *carele* (9^r/3), *cătă* (7^r/9, 13^v/12), *câș* (m. pl.; 16^r/12), *ce* (6^r/7, 12^r/15 etc.), *cine* (13^v/5). Consemnăm și situația în care adverbul *cum* îndeplinește rolul pronumelui relativ: *să știm cine ești Svinșia ta și cum și-i numele*

¹⁰ Vezi Gheție-Mareș, GD, 237.

(13^v/5-6). De asemenea, pe lângă alte valori morfologice, *de* o are și pe aceea de pronume relativ: *și descoperi fața de stră//luce* (12^v/17-13^r/1).

Pronumele negativ apare doar în formele *nemic* (11^v/7), *nime* (10^v/4, 12^r/8).

Numeralul

Numeralul ordinal prezintă forma în *-le*: *al noaole* (5^r/18), întrebuințată cu valoare adjectivală. Aceeași parte de vorbire prezintă, în alte contexte, și valoare substantivală: *a doa* (5^v/2), *al trei*<*i*> (5^v/3).

Verbul

Locuțiuni și expresii verbale. Cu excepția locuțiunii verbale *a-și aduce aminte* (*adu-ț aminte*; 5^v/12), literară în limba română contemporană, celelalte expresii și locuțiuni verbale sunt simțite astăzi ca fiind învechite:

a avea tânguire și grijă „a se îngrijora“: *Iar maica lui ave tânguire și grijă* (6^v/12-13);

a da mărire „a slăvi“: *Svinții tale dăm mărirea Părintelui și Fiiului și Svântului Duh* (7^v/4-6);

a face cu jele „a jeli“: *Întru care parte să mai fac cu jele inimii mele de-acmu înainte?! (14^r/9-11);*

a face masă „a pune masa“: *Și chite trii mesă făce la casăle lui* (5^v/1-2);

a face pacoste „a năpăstui“, „a necăji“: *soțiile mele multă pa<co>ste-i făce* (12^v/8-9);

a îngădui cu bine „a plăcea“: *și mă spodobește ca să stau de na drapta Svinți<i>i tale cu toț cei ce-au îngăduit Svinți[ii] tale cu bine* (7^r/14-7^v/1). În cazul de față avem a face cu o traducere a compusului slavon *вѣгоугодити*; cf. ms. sl. 165: *съ вѣсѣми вѣгоугодѣшиими тебѣ* (f. 154^v/11-12).

Verbe auxiliare. La ind. pf. comp. pers. 3 sg., verbul auxiliar *a avea* prezintă forma *au*: *ș-au dat inelul la dânsa* (11^r/2), *au grăit în vister cu logodita sa* (11^r/1).

Moduri și timpuri

Indicativ prezent. Verbul *a ști* prezintă la pers. 1 sg. forma negativă *nu știu* (11^v/12).

Indicativ imperfect. Verbul *a vrea* are la pers. 3 pl. forma *vre*, omonimă cu cea de pers. 3 sg.: *Nu vre oamenii să ia aur și argint, ce mai vârtos năvălie la svintile moaști-i să vadză* (15^v/13-15).

Indicativ perfectul simplu. Se poate spune că perfectul simplu caracterizează majoritatea verbelor din text. Dintre acestea, diferențe față de limba actuală prezintă verbul *a da*, care la pers. 3 sg. apare în forma *dede* (13^v/7, 13^v/8), iar la pers. 3 pl. prezintă forma *dederă* (8^v/1). Verbul arhaic *a cure*, nemaifolosit astăzi decât cel mult regional, este consemnat în forma *cură* (pers. 3 sg.; 16^r/10).

Indicativ mai mult ca perfectul. O singură dată am întâlnit forma analitică a acestui timp verbal, alcătuită din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și participiul trecut: „*Doar este acesta omul lui Dumnădzău ce mi l-ai fost dat să-l socotesc?*“ (12^r/16).

Indicativ viitor. În mod frecvent, viitorul este exprimat prin intermediul lui *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat: *vor căde* (6^r/8), *voi intra* (6^v/7), *va sluji* (6^v/1-2). Izolat, același timp a fost redat perifrastic prin intermediul construcției populare, alcătuită din prezentul verbului *a avea* și infinitiv: „*N-am a mă scula de aice până nu voi ști de fiul meu, carele l-am avut*“ (9^r/1-3).

Conjunctiv prezent. La pers. 1 sg. și pers. 3 pl. am consemnat formele iotacizate: *să audz* (14^r/6), *să vădz* (14^r/18), *să vadză* (15^v/15), *să nu vadză* (12^r/8).

Într-o singură situație am întâlnit postpunerea conjuncției, precedată de o formă atonă a pronomelui personal: *cadi-mi-să* (14^r/11). Uneori, conjunctivul a fost folosit cu valoare de imperativ: *să te blagoslovască Domnul Dumnădzău* (6^r/9-10), *să cauți* (11^r/15), *să-i dați* (6^v/8).

Imperativ. Cu excepția unui context în care complementul direct, exprimat printr-o formă conjunctă a pronumelui personal, precedă verbul (*mă primește*; 6^r/6), celelalte exemple atestă postpunerea pronumelui: *dă-ne* (13^v/4), *miluiești-mă* (6^r/3), *miluiești-ne* (13^v/2).

Adverbul

Dintre adverbele și locuțiunile adverbiale întâlnite, le redăm în continuare pe acelea cu sensuri sau forme diferite de cele existente în limba română contemporană.

Adverbe:

aciiăș „imediat, repede“: *Aciiăș învățară împărații să gătască o năsilie* (13^r/11-13);

acmu „acum“: *Iar mai vârtos acmu ține în mână o hârtie* (13^r/9-10);

adecă: *pre cel mai mare, adecă pre vătahu său* (11^v/8-9);

aice „aici“: *N-am a mă scula de aice* (9^r/1);

atuncea: *Atuncea le dede lor hârtie* (13^v/7);

d(e)acă (decă) „când“: *Iar părintile lui, decă vădzu că să scăpă de fiul său, trimisă în toate părțile ficiori și în toate laturile să-l cerce* (8^r/10-140);

deci, deaci „apoi, după aceea“: *Deci, după rugă, să sculă Alexii și întră în oraș* (7^v/6-7); *Deaci să întoarsă ficiorii acasă* (8^v/7-8);

doar „oare“, „nu cumva“: „*Doar este acesta omul lui Dumnădzău ce mi l-ai fost dat să-l socotesc?*“ (12^r/14-16);

Dintre celelalte părți de vorbire care apar cu rol de adverb menționăm:

- pronumele nehotărât *tot* „mereu“: *Și chind ieșiia den curți tot făce milostenie* (5^v/4-5);

- conjuncția *iar* „din nou“: *Și iar ieși slujitorul Născătoarii lui Hristos* (10^r/5-6);

- conjuncția *și* „imediat, repede“: *Iar Efimian, deacă audzi aceste lucruri, și cursă cătră omul lui Dumnădzău* (12^v/10-12).

Locuțiuni adverbiale:

de-acmu înainte: „Întru care parte să mai fac cu jele inimii mele *de-acmu înainte?*!” (14^r/9-11);

de biv „din belșug“: „Și să-i daț de pre measăle mele bucate: pâne și băutură, vin și de toate *de biv di pre mesile mele*“. (6^v/8-11);

de cătră dzuă „dimineața“: *s-au prăstăvit vineri de cătră dzuă* (11^r/17-11^v/1);

de-nceput: *toată viața mea câtă am avut, de-nceput până în svârșit* (13^v/12-13);

până în svârșit: *toată viața mea câtă am avut, de-nceput până în svârșit* (13^v/12-13);

pre rându „unul după altul, succesiv“: *Ș-au scris toată viața sa pre rându, ca să-l cunoască toț* (11^r/2-4).

Prepoziția

Următoarele prepoziții merită a fi consemnate:

către, care apare în forma etimologică, învechită și regională astăzi, *cătră* (6^r/14 etc.);

*de*¹¹, cu următoarele sensuri: „dintre“: *să nu vadză pre nime de cie ce vinie acolo* (12^r/8-9); „pentru“: *să ruga lui Dumnădzău de păcatile sale* (8^r/7-8);

din (10^v/16), care prezintă uneori varianta arhaică *den* (5^r/14). Aceeași prepoziție apare într-un context în locul prepoziției *de*: *se-m fie podprea bătrâneșilor mele și den mângâiare* (5^v/15-16);

dintr(u), dentr(u) „din“: *Și-ș luă dintr-avușia sa* (7^r/5-6); *fugi dentr-acela oraș* (10^r/5);

întru „între“: *Și va hi Dumnădzău întru noi până când va vre Svinșia sa* (7^r/1-3); „printre“: „Știi pre cineva care să fie ca ceasta întru oamenii noștri?“ (11^v/9-11);

¹¹ În ceea ce privește celelalte valori morfologice ale lui *de*, vezi mai sus, în secțiunea consacrată pronomului relativ, și mai jos, la subcapitolul despre conjuncție.

pre, uneori cu sensul „după”: „*De va sluji pre îngăduința lui*“ (6^v/1-2), *să să întoarcă năroadile pre aur și pre argint* (15^v/9-10);

preste „în timpul”: *Iar preste toată noapte nu mai dormie* (12^v/4-5);

Locuțiuni prepoziționale

de na drapta „la dreapta”: „*Mântuiaște-mă de iastă lume deșartă și mă spodobește ca să sta de na drapta Svinți<i>i tale*“ (7^v/13-16).

Conjuncția

Printre conjuncțiile întâlnite amintim pe:

ci, prezentă în forma arhaică *ce* (12^v/8);

de, cu sensurile: „dacă”: *de va sluji* (6^v/1-2); „și”: *și să ruga lui Dumnădzău de grăia* (8^v/15-16);

Locuțiuni conjuncționale

măcar că „chiar dacă, deși”: „*Șerbul lui Dumnădzău, miluiești-ne, măcar că sintem păcătoși, ce și împăraț sintem a toată lume!*“ (13^v/2-4).

SINTAXA

Sintaxa propozitiei

Coordonarea părților de propoziție

De cele mai multe ori raportul de coordonare se realizează prin joncțiune. Astfel, coordonarea copulativă este exprimată cel mai frecvent cu ajutorul conjuncției *și*: *Și ave o sută de slugi și de șerbi în casa lui* (5^v/10-11), *Iar maica lui ave tânguire și grijă* (6^v/12-13). Uneori, coordonarea prin juxtapunere se combină cu joncțiunea: *Și să-i daț de pre measăle mele bucate: pâne și băutură, vin și de toate de biv di pre mesile mele* (6^v/8-11).

Subiectul

În mod frecvent subiectul este subînțeleles datorită structurii narrative a textului: *Era un om bun și cu bună-credință în orașul Rîmului, anume Iftimiian. Și era mărit de-mpărații Râmului. Și era foarte bogat și ave o sută de slugi și de șerbi în casa lui, [îmbră]caș cu veșminte minunate și [cu] brâie de argint încinși. Și [nu ave] feciori den trupul său (5^r/6-14)*

În situația în care între subiect și predicat apare intercalată o subordonată, subiectul a fost repetat¹²: *Iar împărații, dacă vădzură că să fac atâte minuni, luară împărații năsilie (15^r/11-13).*

Uneori subiectul exprimat prin substantiv este reluat¹³ prin pronume personal (*Iar maica Svinții sale, ea-ș legă ochi<i> săi cu o năframă; 12^r/6-8)* sau, atunci când este multiplu, prin numeral colectiv: *Iar părintele și maica Svinți<i> sale să ține amân/doi de nesi[li]e Svinți[i] sale (15^r/17-15^v/1).*

Predicatul

Absența predicatului în următorul context, se datorează modelului slavon: *Și ruga lui <este> ca o cunună în capul împăratului (9^v/7-8); cf. МЛТВА ЕГО, ТАКО ВЪНЕЦЪ НА ГЛАВЪ ЦРЪВЪ (ms. sl. 165, f. 155^r/20-21).*

O singură dată am înregistrat repetarea verbului copulativ, explicabilă probabil printr-o greșeală a copistului: *că-i acela este ficiorul lui Iftimiian (11^r/4-5).* Eroarea putea fi favorizată de faptul că -i apare suprascris.

¹² În legătură cu repetarea și reluarea subiectului în limba veche, vezi Elena Carabulea, *Repetarea și reluarea subiectului în limba română din secolele al XVI-lea - al XVIII-lea, în Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 103-109.

¹³ *Ibidem.*

Atributul

Atributul substantival. Cele mai des folosite sunt atributele substantivale în cazul genitiv. Semnalăm însă, cu aceeași valoare, și prezența atributului substantival prepozițional: *vreamă de prânz* (6^r/1).

În câteva situații am întâlnit atributul substantival în dativ: „și-m dă[ru]iește roadă zgăului mieu“ (5^v/13-14); „se-m fie podprea bătrâneților mele“ (5^v/15-16); „destoinic împărăți<i>i cerului“ (9^v/4-5).

Apoziția. Textul prezintă numeroase apoziții, acordate sau nu în caz cu cuvântul pe care îl determină.

Apoziția acordată: *Și cu darul Domnului nostru, lui Isus Hristos* (16^r/9-10); *să să svințască cu atingerea de omul lui Dumnădzău, de Alexii* (15^r/15-17); *să poată duce moaștile Svinții sale, lui Alexii* (15^v/10-12).

Apoziția neacordată: *Și-l dusără svântul trup a lui Alexii, omul lui Dumnădzău* (15^v/16-18), *cetate Râmului* (10^v/6-7), *orașul Râmului* (5^r/7, 7^r/7).

Atributul pronominal. De câteva ori am consemnat existența unor exemple de atribut pronominal în dativ cu valoare posesivă, aflat pe lângă un verb: *și-ș luă dintru avuția sa* (7^r/5-6), *întră în oraș de-ș vându ávere sa câtă avu* (11^r/2), sau pe lângă un substantiv: *să întoarsă cătră femeie-ș de dzisă* (9^r/8-9). Trebuie precizat faptul că, de cele mai multe ori, atributul pronominal în dativ cu valoare posesivă este reluat de atributul adjectival exprimat prin adjectiv posesiv, când subiectul propoziției se identifică cu posesorul. În limba veche procedeul era frecvent folosit¹⁴.

¹⁴ Vezi, despre aceasta, Densusianu, HLR, II, 392, și Finuța Asan, *Atributul pronominal în dativ*, în SG, II, p. 133, 137.

Complementul

Complementul direct. Se întâlnesc numeroase exemple în care complementul direct nume de persoană este construit cu sau fără ajutorul prepoziției *pre*: *fiiul meu, carele l-am avut* (9^v/2-3), *se-i areate lui omu lui Dumnădzău* (10^v/1-2), *bagă omul lui Dumnădzău* (9^v/3-4), *să cerce omul lui Dumnădzău* (9^v/13-14), „*Coconul nostru, de când l-am făcut, de femeie nu m-am atins*“ (9^v/5-7); „*să-l crușă Svinția sa pre fiiul nostru*“ (9^v/10-11), „*Și mărie pre Dumnădzău toț orășanii* (10^v/11-13), *dacă vădzu că-l cunosură pre îns* (10^v/13-15).

Dacă absența lui *pre* în exprimarea complementului direct nume de persoană din exemplele de mai sus se poate explica prin influența originalului slavon¹⁵, prezența sa poate avea drept scop încercarea de a evita confuzia dintre subiect și complement. De remarcat este faptul că *pre* apare mai ales atunci când obiectul direct este exprimat prin pronume.

După cum s-a văzut și din exemplele citate mai sus, de cele mai multe ori obiectul direct este anticipat sau reluat prin formele atone ale pronumelui personal, așa cum se întâmplă și în următoarele situații: „*nu-l știe pre îns nime* (10^v/3-4), „*și-i fu lui drag decă-l vădzu pre îns* (6^v/12-13), „*pre carele l-am cercat, noi l-am aflat*“ (13^v/5-6), „*eu vă voi odihni pre voi*“ (11^v/11-12); cf. „*Și chemă pre cel mai mare, adecă pre vătahu său* (11^v/7-9).

O construcție nefirească întâlnim în exemplul: „*Și-l dusără svântul trup* (15^v/16-17) în care în mod excepțional obiectul direct nemarcat cu prepoziția *pre* a fost anticipat prin forma conjunctă a pronumelui personal în acuzativ.

¹⁵ Vezi Densusianu, HLR, II, p. 337; Rosetti, ILR, p. 492-493; N. Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943; Sextil Pușcariu, *despre pre la acuzativ*, în DR, II, 1921-1922, p. 565-581; Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 38-43.

De câteva ori, complementul direct a fost exprimat printr-un verb la modul infinitiv¹⁶: „Nu l-am putut afla, despuitor!“ (8^v/8-9), *începu a-i sluji lui și a-l socoti* (10^r/10-11).

Complementul indirect. Accidental, am consemnat exprimarea analitică, cu ajutorul prepoziției *la* a complementului indirect: *ș-au dat inelul la dânsa* (11^r/2). Complementul indirect în dativ apare adeseori anticipat prin formele atone ale pronumelui personal: *ce-i da lui oamenii drept Dumnădzău* (8^r/8-9), *se-i areate lui* (10^r/1-2), *începu a-i sluji lui* (10^r/10-11), *pentru ce nu ne-i spus noi* (11^v/4-5), *le dede lor* (13^v/7); cf. „Carele dentru voi va vre să slu[jea]scă lui?“ (6^r/15-6^v/1), *să fac lui chilie* (6^v/5), *și dzisă lui* (11^v/9).

În unele pasaje redactate în stil direct, am semnalat existența unor forme de dativ etic: *ce mi s-au făcut* (9^r/4), *ce mi t-ai făcut* (14^v/15-16).

Sintaxa frazei

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere: „Și vruiu să o ieu, Svinția sa nu o lăsă“ (13^r/10-11), *Dacă să apropie de Svinția sa, de neputințele sale, muții grăie, orbii, vede, surdzii audzie, cei săraci era mântuiț* (15^r/8-11).

Coordonarea copulativă este marcată prin conjuncțiile *și, de și* mai rar prin *nici*: *Și ieși cu taină den visterul său și întră într-alte cămară* (7^r/3-5), *Iar maica lui ave tânguire și grijă și nu mai ieșie den cămara sa*

¹⁶ În legătură cu conservarea infinitivului în limba veche, vezi Ion Diaconescu, *Unele aspecte ale înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română din secolul al XVI-lea*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 167-170. Autorul constată că, în perioada de care se ocupă, cele mai multe construcții cu infinitivul se întâlnesc în textele din zona nordică a teritoriului dacoromân, ceea ce evidențiază caracterul arhaic, conservator al limbii române din această arie; cf. Ion Gheție, care în articolul *Note asupra localizării textelor românești după criterii lingvistice*, apărut în LL, XVII, 1968, p. 194-196, combate acest punct de vedere, susținând că localizarea unui text după criterii lingvistice trebuie să aibă în vedere „un număr cât mai mare de fenomene și în nici un caz unul singur“ (p. 196).

(6^v/12-14); *Deci să întoarsă cătră femeie-ș de dzisă* (9^v/7-9), *și-ș așternu deșterne pre gios și le presură cu cenușă de cădzu cu fața pre dinsile* (8^v/12-15), *Și veni glas den cer de grăi* (10^v/3); „*Deci de astăzi sint vădui: nici am pre cine aștepta, nici va părăsi inima me de<-a> plâ[n]gera* (14^v/16-15^v/1).

Coordonarea adversativă este exprimată cu ajutorul conjuncțiilor *iar, ci*: *Și vrând Efimian să-i ia hârtie den mânule Svinți<î> i sale, iar Svinția sa nu o dede* (13^v/2-4), *Iată, sânt 17 ai de când au vinit la mine, iar mai vârtos acmu ține o hârtie în mână* (13^v/8-10); *Iar preste toată noapte nu dormie, ce plânge* (8^v/5-7).

Subordonarea

Propoziția subiectivă, rar întâlnită, este introdusă fie de conjuncția *să*: „*Cadi-mi-să să plângu cu jele și cu amar, sufletul meu!*“ (14^v/11-13), fie de pronumele relativ *câți*: *Și cât era neputincioș să tămăduie* (15^v/7-8)

Propoziția atributivă este introdusă frecvent prin pronumele *carele, cela ce, ceia ce, ce*: *N-am a mă scula de aice până nu voi ști de fiul meu, carele l-am avut, unul născut pre pământ* (9^v/1-4), *că Svinția tu ești Dumnădzeul nostru cela ce ne miluiești* (7^v/1-3); „*Veniț toț ceia ce vă trudiș și ceia ce sinteș însărcinaș*“ (11^v/9-11); „*Doar este acesta omul lui Dumnădzău ce mi l-ai fost dat să-l socotesc?*“ (12^v/14-16). Conjuncția *de* apare cu valoare de pronume relativ, ce introduce o subordonată atributivă, în următorul exemplu: *descoperi fața de străluce ca soar[î]le* (12^v/17-13^v/1). Uneori, atributiva este legată de regentă prin conjuncția *să*: „*Știi pre cineva să fie fie c<a> aceasta întru oamenii noștri?*“ (11^v/9-11)

Propoziția completivă directă se introduce prin pronumele relative *carele, cine, ce*: *Pre carele l-am cercat, noi l-am aflat* (13^v/5-6), *ca să știm cine ești* (13^v/5), *Iar ce-i da lui oamenii drept Dumnădzău, el împărție mișeilor* (8^v/8-10); prin conjuncțiile *că, să*: „*Viu Domnul Dumnădzăul meu, că nu știu nemic*“ (11^v/5-6), *învăță să scoată scaunile*

înainte împăraților (11^v/17-12^v/20); prin adverbul relativ cu rol de pronume *cum*: *ca să știm cine ești Svinția ta și cum ți-i numele* (13^v/5-6).

Propoziția circumstanțială de timp apare frecvent introdusă prin conjuncția *deacă*, respectiv *daca*, *decă*: *Iar orășenii, deacă audziră, toț se adunară* (15^v/5-6), *iar împărații, decă vădzură că să fac atâte minuni, luară împărații nășilie și cu mai mari vlădici* (15^v/11-140), *Iar daca audzi maica Svinți<i>i sale că nu este ficiorul ei, începu a-ș sparge veșmintile sale* (14^v/13-15).

Propoziția circumstanțială cauzală se introduce prin conjuncția *că*: *„bagă omul lui Dumnădzău în bisearică, că-i desto<i>nic împărăți<i>i cerului“* (9^v/3-5); locuțiunile conjuncționale *pentru că*, *căci că*: *Și [nu ave] ficiori den trupul său, pen[tru] că femeie lui nu făce fici[ori]* (5^v/13-15), *Vre să tracă la Turiia, căci că acolo nu-l știe pre îns nime* (10^v/2-4).

Propoziția circumstanțială condițională apare introdusă prin conjuncția *de*: *„Și, de va sluji pre îngăduința lui, viu Dumnădzău Dumnădzăul meu, că-i voi da o parte dentru casele mele“* (6^v/1-5).

Propoziția circumstanțială de scop se introduce prin conjuncția *să*: *trimisă în toate părțile ficiori și în toate laturile să-l cerce* (8^v/12-14); conjuncția compusă *ca să*: *„și-m dă[ru]iește roadă zgăului meu, ca se-m fie podprea bătrâneților mele și den mângâiare“* (5^v/13-16).

Propoziția concesivă este introdusă prin locuțiunea conjuncțională *măcar că*: *„Șerbul lui Dumnădzău, miluiești-ne, măcar că sintem și păcătoș, ce și împăraț sintem a toată lume“* (13^v/2-4).

Negația

Semnalăm în textul nostru atât negația dublă: *„și nu mai audzii glasul tău, nici fața ta nu o vădzuiu“* (14^v/14-15), cât și negația simplă: *„nici am pre cine aștepta, nici va părăsi inima mea de<-a> plâ[n]gerea* (14^v/17-15^v/1).

LEXICUL

Cuvinte (sensuri, forme) dispărute
din limba actuală, învechite sau regionale

I. Cuvinte de origine latină

- acmu* (< lat. **eccu-mo[do]*) „acum”: *iar mai vartos acmu ține o hârtie în mână* (13^v/9-10); *Întru care parte să mai fac cu jele inimii mele de-aemu înainte?!* (14^r/9-11).
- cerca* (< lat. *circare*) „a căuta”: *trimisă în toate pările feciori și în toate laturile să-l cerce* (8^r/12-14).
- cure* (< lat. *curro, currere*) „a alerga, a fugi”: *Și cursă de cădzu pre trupul Svinți<ii> sale* (13^v/17-18).
- measer* (< lat. *miser*) „sărac”: *Deci după rugă să sculă Alexii și intră în oraș de-ș vându avere sa câtă avu și o împărți measerilor și mișeilor și săracilor și văduviloru și stranicilor* (7^v/6-11).
- mișăl* (< lat. *misellus*) „sărac”: „*miluiești-mă ca <p>re un mișăl*” (6^r/3-4).
- șărb* (< lat. *servus*) „rob”: *Șărbul lui Dumndădzău* (6^r/2).

II. Cuvinte de origine slavă

- ceteț* (< sl. *чѣтыць*) „cititor”: *Ș-o dede pre însa unui cărturar și ceteț mare* (13^v/8-9).
- clăti* (< v. sl. *клатити*) „a se clătina”: *să ține amândoi de nesiflije Svinți<ii> sale, clăti[n]du-să și bătându-să în peptu său* (15^r/18-15^v/2).
- milostenie* (< sl. *милостина*) „pomână”: *și-i dederă milostenie* (8^v/1-2).
- milui* (< v. sl. *милуєати*) „a salva sufletul cuiva, a mântui”: *că Svinția ta ești Dumndădzăul nostru cela ce ne miluiești și ne spăsești* (7^v/1-3).
- nărod* (< sl. *народъ*) „mulțime de oameni”: *să să întoarcă năroadile pre aur și pre argint* (15^r/9-10).

năsilie (< sl. *насило*) „suport de lemn pe care se aşază coşciugul cu mortul pentru a fi transportat (la biserică sau la cimitir)“: *Aciiaş învăţară împăraţii să gătască o năsilie şi să-l puiе pre dânsa svintile-i moaştile* (13^r/11-14).

*podprea*¹⁷ (cf. sl. *подпора*) „sprijin“: *se-m fie podprea bătrâneţilor meale şi den mângâiare* (154^r/12-13).

pogorî (cf. v. sl. *погоръ* „în jos, jos“) „a coborî“: *să pogorî den corabiia* (10^v/8).

*prăstăvi, prestăvi*¹⁸ (< sl. *прѣставити са*) „a muri“: *Şi aşе să prestăvi într-o svântă vineri* (11^r/6-7); *Şi îngropaş trupul lui că s-au prăstăvit vineri / de cătră dzuă* (11^r/16-11^v/1).

spăsi (< sl. *спасити*) „a izbăvi, a mântui“: *că Svinţia ta eşti Dumnădzeul nostru cela ce miluieşti şi ne spăseşti* (7^v/1-4).

spodobi (< sl. *съподобити (са)*) „a învrednici“: *Mântuiaşte-mă de iastă lume deşartă şi mă spodobeşte ca să stau de na drapta Svinţi<i> tale* (7^r/13-16); *Bine-ţi-mulţămăscu, Doamne Dumnădzăul meu, că mă spodobiş de fuiu necunoscut!* (8^v/4-7).

stranic (< sl. *странникъ*) „străin, peregrin“: *Şi chite trii mesă făce la casăle lui: una săracilor, a doa stranicilor* (5^v/1-2).

trud (derivat regresiv de la vb. *trudi* < sl. *трудитиса*) „chin, suferinţă“: *Şi mult trud fu* (15^v/16).

vătah (< cf. ucr. *ватаха*, pol. *wataha*, bg. *ватах*) „conducător al unui grup de curteni sau de slujitori domneşti“¹⁹: *Şi chemă pre cel mai mare, adecă pre vătahu său* (11^v/7-9).

vlădică (< sl. *владина*) „episcop“; cf. „arhiepiscopi“ în sintagma *mai mari vlădici* care reprezintă o traducere ce încearcă să redea v. sl. *архиепископъ*, gr. *ἀρχιεπίσκοπος*²⁰: *Şi vânră amândoi împăraţii şi cu mai mari vlădici* (12^r/3-5).

¹⁷ În legătură cu acest termen, vezi mai sus, la p. 43.

¹⁸ Ambele forme sunt variante ale lui *pristăvi*; Vezi DLR s.v. *pristăvi*.

¹⁹ DLRTR, s.v. *vătaf*.

²⁰ Vezi DA, s.v. *arhiepiscop*.

III. Cuvinte de origine maghiară

biv în loc. adv. *de biv* (< magh. *bo, bov*), „din belșug”²¹: *Și să-i daț de pre measăle mele bucate: pâne și băutură, vin și de toate de biv di pre mesile mele* (6^v/8-11).

mântui (< magh. *menteni*) „a izbăvi, a salva”: *Mântuiaște-mă de iastă lume deșartă* (7^v/13-14).

șintirim (< magh. *cinterem*) „cimitir”: *șede ca un cerșător în șintirimul besearicii Preasvintei Născătoare* (7^v/14-16).

IV. Cuvinte cu o etimologie necunoscută sau controversată

adecă „anume”: *Și chemă pre cel mai mare, adecă pre vătahu său* (11^v/7-9).

*cucon*²² „copil, fiu, fecior”: *„Cuconul nostru, de când l-am făcut, de femeaie nu m-am atins”* (9^v/5-7).

*vister*²³ „locul unde se păstrează tezaurul”: *Și ieși cu taină den visterul său și întră într-alte cămară* (7^v/3-5); *și ce au grăit în vister, cu logodita sa* (11^v/1).

zgău „pântece”: *„și-m dăruiește roadă zgăului mieu”* (5^v/13-14).

²¹ DA, s.v. *biu*.

²² DA constată că, spre deosebire de limbile balcanice, unde *cocon* se întâlnește numai în forma de feminin sau în cea diminutivală, în română termenul în discuție are și formă de masculin, precum și o sferă semantică mai largă. Astfel, el nu poate fi explicat ca un împrumut din neogreacă, cum se întâmplă în cazul aromânei, bulgarei sau turcei, și aceasta pentru că, la motivele expuse mai sus se mai adaugă și faptul că termenul *cocon* este întâlnit și în regiuni în care elementele neogrecești lipsesc, cum este Ardealul. Lazăr Șăineanu presupune că, dacă sensul de „copil” este cel original, legătura lui *cocon* cu celelalte cuvinte din graiul copiilor *cocă, cocușă*, e foarte probabilă. „Sufixul *-on* s-a putut naște din *-un* prin asimilare vocalică; cf. *gogon* și formele romanice: fr. *cocon*, prov. *coucon*, it. *coccone* ..” (DA, s.v. *cocon*).

²³ Vezi V. Guruianu, *Fiziologul*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol al II-lea, București, 1997, p. 85, unde, în nota privitoare la soluțiile controversate propuse pentru originea cuvântului *vistiiar*, autorul avansează „ipoteza unei origini multiple: latină medievală, greacă bizantină și, eventual, slavonă”.

Cuvinte cu sensuri dispărute din limba actuală,
învechite sau regionale

I. Cuvinte de origine latină

amar (< lat. *amarus*) „suferință, necaz, jale“: *Cadi-mi-să să plângu cu jele și cu amar, sufletul meu!* (14^r/11-13).

arăta (*a se ~*) (< lat. **arrectare*) „a se înfățișa“: *mie nu mi te arătaș nici într-un chipu?!* (14^v/8-9); „a spune“: *cuvintele tale nu mi le-ai arătat mie* (14^r/6-8).

cânta (< *cantare*) „a boci, a jeli, a plânge“: *Iar preste toată toată noapte nu mai dormie, cânta de plânge și să închina lui Dumnădzău* (12^v/4-7).

cetate (< lat. *civitas, -atis*) „oraș“: *Și veni în cetate Râmului* (10^v/6-7).

cunună (< lat. *corona*) „coroană“: *Și vânră amândoi împărații cu cunună și cu mai mari vlădici* (12^r/3-5).

drept (< lat. *directus*) „pentru, în numele“: *Iar ce-i da lui oamenii drept Dumnădzău, el împărție mișeilor* (8^r/8-10).

face (< lat. *facere*) „a petrece, a sta“: *Alexei fece vreme de 17 ai în țintirimul besearicii Svintii Născătoarea lui Dumnădzău* (9^r/12-14).

petrece (< lat. **petraicere*) „a boci, a jeli“: *Iar tată-său și îmă-sa și nora lor petrăce la groapa Svinți<i>i sale* (16^v/7-9).

scăpa (*a se ~*) (< lat. **excappare*) „a rămâne fără ceva/cineva“: *Iar părintile lui, decă vâdzu că să scăpă de fiiul său, trimisă în toate părțile ficiori și în toate laturile să-l cerce* (8^r/10-14).

sparge (< lat. *spargere*) „a rupe“: *începu a-ș sparge veșmintile sale* (14^r/14-15).

strein (< lat. *extraneus*) „care aparține altuia“: *Și să îmbracă în ha<i>ne sărăcești și streine* (7^v/12-14).

stricat (part. vb. *strica* < lat. *extricare*) „bolnav, invalid“: *Și chite trei mesă făce la casăle lui: una săracilor, a doa străinilor, al trei<i> strâcașilor și mișeilor* (5^v/1-4).

II. Cuvinte de origine slavă

dar (< sl. даръ) (în concepția creștină) „har divin“: „În casa ta <este> om ca aceala și cu dar bun ca acela“. (11^v/3-4)

gâlceavă (< bg. гълчавя) „gălăgie, zarvă“: *Ce val este și gâlceavă!*“ (12^v/9-10)

nemernic (< sl. немѣрливъ) „venetic, pribeag, străin“: *miluiești-mă ca <p>re un nemernic întru nemernicii*“ (6^v/3-5).

odihni (< bg. отдиחה) „a adăposti, a oferi cuiva odihnă“: „*veniți toți ceia ce vă trudiți și ceia ce sînteți însărcinați și eu vă voi odihni pre voi*“ (11^v/9-12).

prost (< v.sl. простъ) „simplu, de rînd“: *Iar nora ei cursă în veșmântă proaste* (14^v/9-10).

pustiu (< v.sl. поустыини, поустыина) „singur“: *Când am fost pustii, fără de tine, fiul meu, te-am așteptat ca să audz voroavele glasului tău* (14^v/4-6).

svinși (a se ~) (< sl. свѣтити сѧ) „a atrage harul divin“: *să să svinșască cu atingerea de omul lui Dumnădzău* (15^v/15-17).

taină (< sl. таина) în sintagma *svintile tainele* „împărtășanic“: *Și să cumeneca cu svintile tainele lui Hristos* (8^v/2-3).

trudi (a se ~) (< sl. троудити сѧ) „a se chinui, a suferi“: „*Veniți toți ceia ce vă trudiți și ceia ce sînteți însărcinați și eu vă voi odihni pre voi*“ (11^v/9-11).

val (< v.sl. валъ; cf. bg. валъ, sârb. вал) „supărare, necaz, neliniște“: „*Ce val este și gâlceavă!*“ (12^v/9-10).

III. Cuvinte de origine maghiară

îngădui (< magh. engedni) „a plăcea“²⁴: *să stau de na drapta Svinși<i>i tale cu toți cei ce-au îngăduit Svinși<i>ii tale cu bine* (7^v/16-7^v/1).

²⁴ Vezi DA, s.v. *îngădui*, unde se arată că s-a ajuns la acest sens prin confundarea din partea vechilor traducători a slavului ѡгоудити „a plăcea“ - cf. *ogodi, ugodi* - cu *îngădui* care avea înțelesul apropiat de „a fi mulțumit, a se învoi“.

IV. Cuvinte cu origine controversată sau necunoscută
*socoti*²⁵ „a lua în seamă”: Când voi intra și când voi ieși eu îl voi socoti (6^v/7-8); „a prețui”: începuse a-i sluji lui și a-l socoti și mărie pre Dumnădzău toț orășanii (10^r/10-13).

Sinonimia

Deși textul nu ocupă prea mult spațiu, numărul cuvintelor cu sens apropiat este destul de mare. Redăm în continuare, respectând ordinea alfabetică a primelor componente ale șirului, seriile sinonimice întâlnite aici:

afla (8^r/14-15, 8^v/1, 8^v/9) - *găsi* (8^v/10)
amar (14^r/12) - *jele* (14^r/12)
cânta (12^v/5-6) - *plânge* (12^v/6)
cucon (9^r/5) - *ficior* (13^v/14)
cuvintele (14^r/6-7) - *vorovăle* (14^r/6)
dzice (9^r/9, 9^v/2 etc) - *grăi* (5^v/5-6, 12^v/13 etc.)
measer (7^v/10) - *mișăl* (6^r/4) - *sărac* (15^r/11)
mântui (7^r/13) - *spăsi* (7^v/3)
moaște (13^r/14) - *neputințele* (15^r/9)
nemernic (6^r/4-5) - *stranic* (5^v/2)
neputincioș (15^r/7) - *străcați* (5^v/3)
oraș (5^r/7) - *cetate* (10^v/6-7)
pustii (14^r/4) - *singuri* (15^r/14)
rumpe (14^r/16) - *sparge* (14^r/15)

După cum se poate observa, majoritatea termenilor care intră în alcătuirea seriilor sinonimice sunt de origine latină (*afla*, *amar*, *cânta* - *plânge*, *cetate*, *cuvintele*, *dzice*, *ficior*, *measer* - *mișel*, *rupe* - *sparge*, *singuri*, *străcați*) sau creații românești de la forme moștenite din latină

²⁵ DLR consideră termenul ca provenind din lat. neatestat *succutere (DLR, s.v. *socoti*), în vreme ce I.-A. Candrea indică drept etimon magh. *szokotálni* (CADE, s.v. *socoti*)

(*neputincioș, neputințe*), în total 16. Împrumuturile din slavă sunt în număr de 9 (*găsi, grăi, jale, moaște, nemernic, pustii, sărac, spăsi, stranic*), la care se adaugă un derivat de la un cuvânt de origine slavă (*voroavele*). Am mai înregistrat două împrumuturi din maghiară (*mântui, oraș*), precum și un termen de origine necunoscută (*cucon*). La nivelul seriilor sinonimice, de cele mai multe ori se combină termeni de origine diferită (*afla - găsi, dzice - grăi, spăsi - mântui* etc.).

Formarea cuvintelor

Derivarea

I. Cu prefixe

ne-: adjective: *necunoscut* (8^v/7), *nedestoinică* (5^v/13), *neputincioș* „bolnav, infirm“ (15^r/7), *neputință* „moaște“ (la pl.; 15^r/10), *neirecut* (16^r/17).

Absența prefixului *-în* a fost semnalată în următoarele exemple: *părăție* (6^r/10) *să spământară* (11^r/12), *tâmpini* (10^v/15-16). În cazul cuvântului *părăție* avem a face cu căderea lui *în-*, întrucât acesta este un derivat cu sufixul *-ie* de la *împărat*, termen al cărui etimon este lat. *imperator*. În ceea ce privește formele verbale citate, acestea au o justificare etimologică.

II. Cu suflxe

-ătate: substantive: *dereptate* (7^r/1).

-ea: adjective: *sângurea* (14^v/13).

-ean: substantive: *orășanii* (10^r/12-13).

-esc, -iască: adjective: *sărăcesc* (7^v/13), *siriiască* (8^r/16).

-eș: substantive: *ceteș* „cititor“ (13^v/9).

-eșe: substantive: *bătrâneșilor* (5^v/15), *cărunteșile* „păr cărunt“ (13^v/16).

-(u)ică: substantive: *păsăruică* (14^v/2-3).

-ie: substantive: *nemernicie* (6^r/5), *Svinția* (12^v/9).

-ime: substantive: *mulțime* (13^r/16-17).

- *ință*: substantive: *îngăduință* (6^v/2).
- *ioară*: substantive: *chilioară* (12^v/15), *fălioare* (8^r/4, 12^v/3).
- (*i*)*tor*, *-toare*: substantive: *cerșător* (7^v/14-15), *despuior* (8^v/8-9), *Născătoare* (7^v/16-17), *slujitor* (8^v/9); adjective: *iubitoare* (14^v/12),
- *toriu*: substantive: *Mântuitoriul* (10^v/10-11).
- (*ă*)*tură*: substantive: *învățăturile* (5^r/16-17).
- *uț*: substantive: *păh<ăr>uță* (pl.; 8^r/5), *păhăruță* (pl.; 12^v/4).

III. Formații parasintetice

pref. *în-* + bază + suf. *-a*: *înfrumușară* (16^r/2).

IV. Derivate regresive

Substantivul *trud* (15^v/16) a apărut prin derivare regresivă de la verbul *trudi*. Tot un derivat postverbal avem și în cazul termenului *voroaive* (14^r/6), provenit din verbul *vorovi*. O formă aparte avem în cazul substantivului *deșterne* „așternut” (8^v/13). Valoarea de substantiv a acestui cuvânt, cu rol de complement direct în propoziție, rezultă din contextul în care apare: *Și-ș așternu deșterne pre gios și le presură cu cenușă* (8^v/12-14). Numărul plural al pronumelui personal care reia complementul direct ne determină să interpretăm forma *deșterne* ca fiind, la rândul ei, de plural. Forma de singular era, probabil, *deșternă*. Dictionarele nu fac nici o referire la posibila valoare substantivă a acestui termen, consemnând numai verbul *deșterne*²⁶, fapt explicabil, probabil, prin circulația extrem de redusă a termenului. Acest lucru putea fi determinat și de faptul că pentru noțiunea pe care *deșternă* o denumea exista cuvântul *așternut*.

V. Derivate imediate

Numărul derivatelor imediate este redus. Consemnăm verbul *găta* < adj. *gata*, întâlnit în forma *gătasă* (13^r/12-13) și verbul *mări* < adj. *mare*: *mărie* (10^r/12).

²⁶ Vezi CADE, DLR (manuscris) s.v. *deșterne*.

Schimbarea valorii gramaticale

În cadrul acestui procedeu am înregistrat următoarele formații:

Adjective cu valoare de substantiv:

Născătoare: șintirimul besearicii Preasvintei Născătoare (7^v/15-17);

Forme verbale cu valoare de substantiv:

a) infinitive lungi

atingerea: să să svinșască cu atingerea de omul lui Dumnădzău, de Alexii (15^v/15-17).

avere: și întră în oraș de-ș vându avere sa câtă avu (7^v/7-9)

mângâiare „alinare“: „Se-m fie podprea bătrâneșilor mele și den mângâiare“ (5^v/15-16).

tânguire „mâhnire, supărare“: Iar maica lui ave tânguire și grijă (6^v/12-13).

vrere „voie“: Și cu vrere lui Dumnădzău fu pornite corabie de vânt mare (10^v/4-6).

b) participii:

așternut „pat“: Iar maica lui, decă vâdzu așe, că nu l-au găsit, mersă la așternutul său (8^v/9-11).

logodita „logodnică“: și ce au grăit în vister cu logodita sa (10^v/1).

pristăvit „mort“: Și-l aftară dzicând cu fața în sus, pristăvit. (12^v/15-16).

Compunerea

Textul prezintă foarte puține cuvinte apărute prin procedeu compunerii. Întâlnim în acest sens adjectivele *Preasvintii* (9^v/16), *Presvânt* (16^v/15), rezultate din compunerea adverbului *prea*, respectiv *pre* cu adjectivele *svântă*, *svânt*.

La nivelul pronumelui personal semnalăm prezența compuselor *dânsa* (13^v/13-14), *dinsile* (8^v/15), a pronumelor relative compuse *cela ce*

(7^r/12), *ceia ce* (11^r/10), *cie ce* (12^r/9). Pentru pronumele de politețe înregistrăm formele *Svinția sa* (9^r/11), *Svinția ta* (13^v/6), rezultate din alăturarea unui substantiv și a unui adjectiv posesiv.

Compunerea parasintetică este reprezentată de verbul *îngropa*, întâlnit în forma *îngropaș* (11^r/16), și de adjectivul de origine participială *însărcinași* (11^r/11)²⁷.

Nume proprii

Redăm în continuare numele proprii, antroponime și toponime, întâlnite în textul nostru: *Capadochiia* (7^r/8), *Dumnădzău* (10^r/1 etc.), *Efimian* (13^r/2), *Ifimiiian* (11^v/5-6), *Iftimiiian* (5^r/8), *Isus Hristos* (16^r/14), *Laodichia* (10^v/1), *Mesopotamia* (8^r/15-16), *Nifont* (16^r/1), *Râm* (5^r/7 etc.), *Siria* (7^r/10), *Turiia* (10^v/3). Dintre acestea, mențiuni speciale presupun *Laodichia* și *Turiia*. Primul toponim prezintă formă grecească, denumirea latinească fiind *Laodiceea*. În ceea ce privește localizarea sa, informațiile privitoare la acest fapt precizează că este vorba despre un vechi oraș din Siria meridională a cărui situare exactă este incertă²⁸. Termenul *Turiia* reprezintă o formă coruptă din *ТѢНРЕЖ* (*ТѢНРЕА*, *ТѢНРЕА*), notat inițial *ТѢНРЕА* (*ТѢНРЕЖ*, *ТѢНРЕА*) în care *v* avea valoarea [i]. Acesta a fost ulterior confundat cu *ʒ*, iar nazalitatea nu a fost notată. Astfel, de la *ТѢНРЕА* sau *ТѢНРЕА* s-a ajuns la forma discutată. De altfel, acestui toponim îi corespunde în manuscrisul slavon 165 forma *ТѢНРЕЖ* (f.155^v/4). Un alt manuscris slavon de redacție bulgărească²⁹ consemnează pentru același nume sintagma *Тарсинская Киликия*, ceea ce

²⁷ În ceea ce privește unele compuse ce se explică prin servilismul față de originalul slavon, vezi mai sus p. 45.

²⁸ Vezi *Grand Larousse encyclopedique en dix volumes*, tome sixième, Paris, 1962, p. 600, s.v. *Laodicée*.

²⁹ Este vorba despre o versiune publicată de B. Anghelov și M. Ghenov în *Стара българска литература (IX - XVIII в.) въ примѣри, прѣводи и библиография*, Sofia, 1922, p. 263, 268.

ne trimite la Tarsis³⁰ din Chiliehia (în redacție grecească) sau Cilicia (în redacție latină).

---

³⁰ Pentru detalii privitoare la acest oraș, vezi *La grande Encyclopédie*, tome trentième, Paris, p. 961, s.v. *Tarse*.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reproduce cea mai veche versiune românească a uneia dintre cele mai populare legende hagiografice, foarte răspândită în literatura evului mediu. Deși în redacție slavonă *Viața Sfântului Alexie* a fost cunoscută încă din secolul al XV-lea, traducerea românească a apărut ceva mai târziu, astfel încât astăzi, în lipsa altor atestări, considerăm textul de la 1676, pe care-l edităm aici, ca fiind cel mai vechi.

Ediția include un studiu filologic și unul lingvistic, precum și un glosar de termeni mai puțin cunoscuți. În reproducerea textului ne-am folosit de metoda transcrierii interpretative. Grafiile susceptibile de mai multe interpretări au fost tratate conform normei majoritare a textului, în subsolul paginii indicându-se de fiecare dată celelalte lecțiuni posibile. Grafiile care prezintă omisiuni de litere explicabile prin abreviere sau cele în care apar slove suprascrise s-au întregit tacit. În legătură cu acestea din urmă se impun unele precizări. Ca regulă generală, literele scrise deasupra rândului au fost coborâte, fără ca acest fapt să fie menționat. În cazul consoanelor finale suprascrise care ar fi putut sau nu să fie urmate de *i* sau de *u* am făcut o excepție. Astfel, slovele respective au fost coborâte în rând și reproduse prin litere cursive: *ачиѡш* = *aciiăș*, *пѣкътош* = *păcătoș*, *сѣрачнлор* = *săracilor*, *тоц* = *toț*.

Conform normei textului, cuvintele: *căci*, *nici*, *să se*, literare în limba actuală și redată în text cu *ϕ*, respectiv *ϵ* suprascris, au fost transcrise: *căci*, *nici*, *să* (conjunție), *să* (pronume), în subsolul paginii indicându-se de fiecare dată și celelalte lecțiuni posibile. De asemenea, ori de câte ori *ϵ* a apărut suprascris, fiind susceptibil de a reflecta un tironbru dur sau moale, am respectat grafiile majoritare ale textului care prezintă pronunțarea dură a acestui sunet, în subsolul paginii menționând și cealaltă lecțiune posibilă.

Grafiile de tipul $\phi\text{и}\phi\text{ор}$, $\mu\text{и}\rho$, $\omega\text{м}\epsilon\text{и}$, care notează forme de plural, au fost transcrise: *ficiori*, *miri*, *oameni*.

Conform normelor ortografice actuale, *ϵ* aflat la inițială de cuvânt sau de silabă a fost echivalat cu *ie* în grafii de tipul $\epsilon\text{ии}$ = *ieși*, $\phi\text{е}\mu\text{е}\epsilon$ = *femeie*, $\mu\text{и}\mu\lambda\epsilon\epsilon\text{ии}$ = *miluiești*. În paradigma verbului *a fi* însă sau a pronumelui personal, aceeași slovă a fost transcrisă prin *e*, conform normelor ortografice actuale: *eu*, *el*; *este*, *era*.

În grafii de tipul $\mu\text{о}\mu\text{т}\epsilon$, $\omega\text{м}\epsilon\text{и}$, $\mu\text{о}\mu\text{т}\epsilon$, slova *o*, respectiv *ω* a fost redată prin *oa*, întrucât ariei dialectale din care face parte textul nu îi corespunde reducerea diftongului [oa] la [o]. În grafii ca: $\mu\text{о}\alpha\omega\text{л}\epsilon$, $\mu\text{о}\alpha\mu$ nu am notat posibilul element semivocalic *u*, ele fiind transcrise *noaole*, *noaă*. La fel am procedat și în cazul grafiilor: $\mu\text{о}\text{.}\text{т}$, $\text{в}\text{ъ}\text{д}\text{в}\text{.}\text{т}$, transcrise *noi*, *vădui*, conform rostirii regionale moldovenești.

Slovele т și μ au fost redată prin *ea* în cuvinte de tipul $\alpha\text{р}\text{т}\mu\text{е}$, $\phi\text{е}\mu\text{т}\epsilon$, $\text{в}\text{е}\text{с}\mu\text{и}\text{ч}\text{ии}$ și prin *e* în $\text{к}\alpha\text{с}\text{т}\mu\text{л}\epsilon$, $\alpha\text{р}\text{т}\mu\text{т}\text{ъ}$ „drept”, $\mu\text{р}\text{т}$ „pre” (prep.).

Ori de câte ori a fost scris după o vocală sau la inițiala silabei, μ a fost transcris prin *ia*: $\text{к}\text{о}\text{р}\alpha\text{в}\text{і}\mu$, $\text{ч}\epsilon\mu$, $\mu\alpha\text{р}$. Excepția a constituit-o situația în care μ a corespuns pronumelui personal de persoana a treia, situație în care *i* s-a atribuit valoarea *ea*.

μ a corespuns întotdeauna diftongului [ja]: $\mu\text{т}\mu$, $\mu\omega\text{и}\mu\text{і}\alpha\text{и}$.

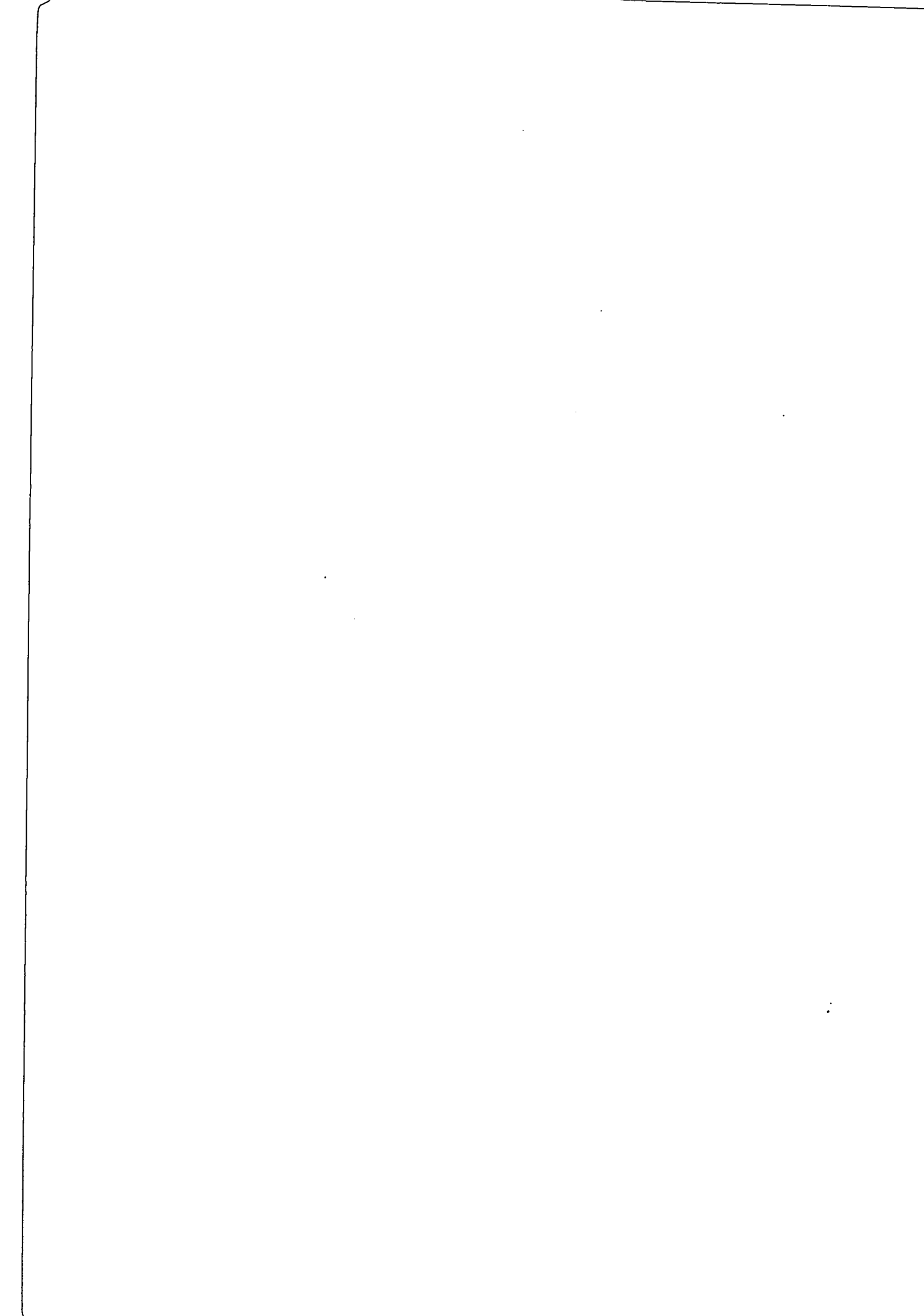
Sucesiunile $\mu\alpha$, $\text{і}\mu$, $\mu\text{ю}$, ію au fost redată prin *ia*, respectiv *iu*: $\alpha\text{в}\text{ъ}\text{ц}\text{и}\mu$ = *avuiia*, $\epsilon\text{ии}\mu$ = *ieșiia*, $\phi\text{ію}\mu$ = *fiul*.

Slovene ь și ж au fost redat prin *ă* și *i*, în funcție de situația existentă în limba literară contemporană. De la această regulă ne-am abătut atunci când, în poziție finală postconsonantică, ь s-a dovedit a avea valoarea zero: *аминьсь, дестоиникъ, лоръ*.

ъ a fost redat prin *fi* în *иѣниіиѣи*.

Acele grafii care trădează originea străină a scribului au fost redatе întocmai. Așa se explică prezența unor forme de tipul *nesilie* pentru *năsălie*, *se-i* pentru *să-i*, *pornite* pentru *pornită*, ori *chind*, *chite*, *dinsa*, *dzicând*, *șădzind*, în loc de *când*, *câte*, *dânsa*, *dzăcând*, *șădzând*.

Semnele diacritice nu au fost marcate în transcriere. Slovele cu valoare de cifră au fost redatе prin cifre arabe. Punctuația a fost adaptată normelor actuale. În transcrierea textului, am marcat printr-o bară oblică sfârșitul fiecărei file recto și prin două bare oblice sfârșitul fiecărei file verso. Filele au fost numerotate marginal. Între paranteze ascuțite au fost notate omisiunile, în vreme ce lacunele, datorate uneori gradului avansat de uzură în care se află unele file, au fost redatе între paranteze drepte. În două rânduri, când ne-am confruntat cu lipsa din text a unor file, lacunele respective au fost marcate prin puncte de suspensie încadrate între paranteze drepte. În aceste situații, pentru a oferi cititorului posibilitatea înțelegerii textului, am reprodus în aparatul critic fragmentele lipsă după versiunea slavonă a manuscrisului academic 165, oferind totodată și traducerea lor în limba română. În același aparat critic au fost semnalate cuvintele sau literele notate din neatenție, precum și ștersăturile copistului. Tot aici au fost consemnate și greșelile de grafie, repetițiile, precum și alte lecțiuni posibile în cazul unor grafii susceptibile de mai multe interpretări. Menționăm că, în note, slovele suprascrise din componența cuvintelor reproduse în alfabet chirilic au fost coborâte în rând și subliniate.

DE VIAȚA PREACUVIOSULUI ALEXEI¹, OMUL LUI DUMNĂDZĂU²

5^r

Era *un om bun* și cu bună-credință în orașul Râmului, anume Iftimiiian. Și era mărit de-mpărații Râmului. Și era foarte³ bogat și ave o sută de slugi și de șerbi în casa lui, [îmbră]caț cu veșminte minunate și [cu] brâie de argint încinși. Și [nu ave] ficiori den trupul său, pen[tru] că femeie lui nu făce fici[ori]. Iară învățăturile lui Du[mnă]dzău⁴, toate⁵ le făce și să posti[e] în toate⁵ dzilile până⁶ în⁷ al noaole / [ce]as. Și chite trii mesă făce la casăle lui: una săracilor, a doa stranicilor, al trei<i> strâcaților și mișeilor. Și, chind ieșia den curți, tot făce milostenie de grăia întru sine: „Nu sântu destoinic să îmbļu pre pământu“.

5^v

Iar femeia lui fiind foarte cu c[re]dință mare și să teme de [Dum]nădzeu⁸ și făce învățatu[ri]le Svînți<i>i sale și să ruga [lui] Dummedzeu: „Adu-ț aminte de șar[b]a ta cea nedestoinică și-m

¹ Scris: Алекѣи.

² Scris: Дѣмнѣ; alte lecțiuni posibile: Dumnedzău, Dumnedzeu.

³ Scris: фортѣ.

⁴ Scris: Дѣ[мн]сѣ; altă lecțiune posibilă: Dumnedzău.

⁵ Scris: потѣ.

⁶ Scris: пѣнѣ; alte lecțiuni posibile: până, pân, pân.

⁷ Scris: .ѣнѣ.

⁸ Scris: [Дѣ]мнѣ; altă lecțiune posibilă: Dumnedzeu.

dă[ru]iește roadă zgăului mieu, ca se-*m* fie podprea bătrâneților
meale și den mângâiare“//

[.....]⁹
7^r soață¹⁰, cu dereptate! Și va hi Dumnădzău¹¹ întru noi până⁶ când va
vre Svințiia sa“.

Și ieși cu taină den visterul¹² său și întră într-alte cămară.

⁹ Ms. sl. I65, f. 154^r/ 14- 154^v/3: по мнѣгы ихъ моленіеж оуслышажъ гѣ,
и дарова еи плода стѣмене и зачатъ въ чрѣвѣ и роди сѣа, и нарече има емѣ
Плеѣіе. И възвеселнса жена о ги бѣтѣ. Егда же бы врѣмѣ отрочати оучитиса
книгамъ, вѣдаша его рѣдители оучитиса книстѣ. И наоучи вѣса риторіа
книжныа. И бы прѣмждръ стѣлѣ. Егда же прнспѣ врѣмѣ отрочищюу женитиса
емѣ, рече Ефиміанъ къ женѣ своен. Сътвори вѣ бракъ сѣбъ своемѣ. Възвесели же са
жена о словеси мжжа своево, гѣа. да оуслышнтѣ вѣ слѣвеса твоего моленіа и же
рече. ѿ да сътвори вѣ бракъ сѣбъ нашемѣ. И швржчиша емѣ женѣ ѿ црева рѣда. И
сътвориша емѣ бракъ и въведѣша его въ црковѣ. И вѣнчаша его оу стѣго
нифонта. И въведѣша въ чрѣтоѣ и стѣди на прѣстѣлѣ златѣ. И въземъ прѣстѣнъ
свои златы и вѣда швржчищи своен и речѣ. Съхранисе: „După multe rugăciuni ale
ei o ascultă Domnul și-i dăruie ei sămânță roditoare și în pânțece începu < să
crească >. Și născu fiu și-i puse numele Alexie. Și se bucură femeia de Domnul
Dumnezeu. Când fu vremea copilăriei, învăță carte, dându-l pe el părinții să
învețe carte. Și învăță toate cărțile retoricii. Și era foarte înțelept. Când îi veni
feciorului vremea să se însoare, spuse Efimian soției sale să facă nuntă fiului lor.
Se veseli femeia la vorbele bărbatului ei, spuse: «Să asculte Domnul cuvintele
rugii tale». Și iar zise: «Și să facem nuntă fiului nostru». Și-i pețiră soție din
neam împărătesc. Și-i făcură lui nuntă și-l duseră în biserică și-l cununară la
Sfântul Nifont. Și-i duseră în camera de culcare. Și șezură pe tron de aur. Și luă
inelul de aur și-l dădu logodnicei sale și spuse: «Păstrează acesta, (...)»“.

¹⁰ Scris: соцѣ.

¹¹ Scris: дѣмнѣзѣу; Altă lecțiune posibilă: *Dumnedzău*.

¹² Scris: вистерѣи.

Și-ș luă dintr-avuția¹³ sa și ieși noapte¹⁴ den orașul Râmului. Și să dusă¹⁵ în Capadochie. Și intră într-o corabic. Și veni în Sirie. Și să rugă¹⁶ lui Dumnădzău de dzisă: „Doamne, Dumnădzcul cela ce ai făcut cerul și pământul! Mântuiaște-mă de iastă lume deșartă și mă spodobeste ca să stau de na drapta Svinți<i>i17 și Svințiii tale dăm mărirea¹⁸, Părintelui și Fiiului și Svântului Du/“.

Deci, după rugă, să sculă Alexii¹⁹ și intră în oraș de-ș vându avere sa câtă avu și o împărți measerilor²⁰ și mișcilor și săracilor și văduvilor și stranicilor²¹. Și să îmbracă în ha<i>ne sărăcești și streine de șede ca un cerșător în țintirimul bescaricii Preasvintei Născătoare²² de să poste den dumi/nică până⁶ la altă duminică. Și să cumeneca cu svintile tainle lui Hristos. Și mânca numai 2 fălioare²³ de pâne și be 2 päh<ăr>uță de apă. Iar preste toată²⁴ noapte²⁵ nu

¹³ Scris: *днштраавѣцнѡ.*

¹⁴ Scris: *ноште.*

¹⁵ Scris: *ε δυτ̄*; altă lecțiune posibilă: *se duse*.

¹⁶ Scris: *ε ρσ̄τ̄*; altă lecțiune posibilă: *se rugă*.

¹⁷ Scris: *επ̄εσ̄ωψη.*

¹⁸ Scris inițial *ααβ̄αβ̄*, apoi barat printr-o linie orizontală.

¹⁹ Scris: *αλεξ̄β̄ιη.*

²⁰ Scris: *ατ̄εσ̄ρ̄ησ̄ρ̄.*

²¹ Scris: *ετραν̄ην̄ησ̄ρ̄.*

²² Scris: *η̄κ̄ε̄κ̄ᾱτο̄ρ̄τ̄.*

²³ Scris: *φ̄ᾱλ̄ῑη̄σ̄ρ̄τ̄.*

²⁴ Scris: *μο̄τ̄.*

²⁵ Scris: *ноште.*

dormie, ce plânge și să ruga lui Dumnădzău²⁶ de păcatile sale. Iar ce-i da lui oamenii²⁷ drept²⁸ Dumnădzău²⁹, el împărție mișeilor.

8^v Iar părintile lui, decă vădzu că să scăpă de fiul său, trimisă în toate⁵ părțile ficiori și în toate laturile să-l cerce. Și nu-l aflară. Deci mersă și <în> Mesopotamiia siriiască. Și-l / aflară acolo și-i dederă milostenie. Și nu-l cunoscură. Iar el, decă vădzu că nu-l cunoscură, foarte³ fu bucuros și dzisă³⁰: „Bine-ți-mulțămăscu, Doamne³¹, Dumnădzău³² meu, că mă spodobiș de fuiu necunoscut!“

9^r Deaci să întoarsă³³ ficiorii acasă: „Nu l-am putut afla, despuitor!“ Iar maica lui, decă vădzu așe, că nu l-au găsit, mersă la așternutul său. Și deșchisă ușe cămării și-ș așternu deșterne pre³⁴ gios și le presură cu șenușă de cădzu cu fața pre dinsile și să ruga lui Dumnădzău²⁶ de grăiia // că: „N-am a mă scula de aice până⁶ nu voi ști de³⁵ fiul meu, carele l-am avut, unul născut pre³⁴ pământ, ce mi s-au făcut“.

Iară tată-său dzisă³⁰: „Cuconul nostru, de când l-am făcut, de femeaie nu m-am atins“. Deci să întoarsă³⁶ cătră femeie-ș de dzisă: „O, dragă³⁷ soață³⁸, să ne rugăm Domnului nostru, ca să-l cruță

²⁶ Scris: ДУМНСЪУ; altă lecțiună posibilă: *Dumnedzău*.

²⁷ Scris: ѿменій.

²⁸ Scris: дрѣптѣ.

²⁹ Scris: ДУМНСЪУ; altă lecțiune posibilă: *Dumnedzău*.

³⁰ Scris: ѕиѿ; altă lecțiune posibilă: *dzise*.

³¹ Scris: додне.

³² Scris: дѣнсѣвѣ; altă lecțiune posibilă: *Dumnedzăul*

³³ Scris: ꙗнторесѣ.

³⁴ Scris: прѣ.

³⁵ Scris: дѣ.

³⁶ Scris: ꙗнтореса.

³⁷ Scris: грагѣ.

Svinția sa pre fiul nostru!“.

Alexei³⁹ fece vreme de 17 ai în țintirimul beseării Svintii Născătoarea⁴⁰ lui Dumnădzău⁴¹, cu bună-îngăduință Svinți<i>i sale. Și să arată îngerul lui/ Dumnădzău⁴² în somnu slujitorului beseării de-i dzisă³⁰: „Scoală⁴³ den somnul tău și bagă omul lui Dumnădzău⁴⁴ în beseară, că-i desto<i>nic împărăți<i>i cerului și ca niște⁴⁵ miri cu bună mirezmă. Și ruga lui ca o cunună în capul împăratului, așe și Duhul Svânt odihnește pre însu; că cum strălucește⁴⁶ soarele⁴⁷ den cer pre lume⁴⁸, așe-i și slujitorul al Svintii Născătoarii⁴⁹ lui Dumnădzău⁴¹“. [...]^{49a} să cerce omul lui Dumnădzău⁴¹. Și nu-l află pre³⁴ îns. Și să întoarsă³³ înapoi⁵⁰ și să rugă Preasvintii // Nă[s]cătoa[rei]⁵¹ lui Dumnădzău⁴¹, ca se-i areate lui omu lui Dumnădzău⁴¹. Și vini glas den cer de grăi iar: „Mișelul șede de nainte⁵² ușii beseării“. Și iar ieși slujitorul Născătoarii⁵³ lui Hristos

9^v10^r

³⁸ Scris: соц; altă lecțiune posibilă: соје.

³⁹ Scris: алекѣи.

⁴⁰ Scris: нѣскѣторѣ.

⁴¹ Scris: дѣмнѣзѣу; altă lecțiune posibilă: Dumnedzău.

⁴² Scris: дѣмнѣзѣу; altă lecțiune posibilă: Dumnedzău.

⁴³ Scris: скоалѣ.

⁴⁴ Scris: дѣмнѣзѣу; altă lecțiune posibilă: Dumnedzău.

⁴⁵ Scris: нишце.

⁴⁶ Scris: стрѣлъчешце.

⁴⁷ Scris: сориле.

⁴⁸ Scris: лѣмѣ.

⁴⁹ Scris: нѣскѣторинѣ.

^{49a} Cf. ms. sl. 165: изыде саоужевникѣ стѣжѣцѣж = „Ieși slujitorul Sfintei Născătoare“.

⁵⁰ Scris: дѣмапон.

⁵¹ Scris: нѣкѣто[...].

⁵² Scris: деннаинте.

⁵³ Scris: нѣскѣторинѣ.

și-l află pre³⁴ îns șadzind înainte⁵⁴ ușii bisearicii. Și-l dusă⁵⁵ pre³⁴ însu în bisearică. Și dentr-acela ceas începu a-i sluji lui și a-l socoti și mărie pre Dumnădzău⁴¹ tot orășanii. Și dacă vădzu că-l cunoscără pre³⁴ îns și fugi dentr-acela oraș și / veni [în] Laodichiia. Și întră într-o corabie. Vre să tracă la Turia, căci că acolo nu-l știe pre³⁴ îns nime. Și cu vrere lui Dumnădzău⁴¹ fu pomite corabie de vânt mare⁵⁶. Și veni în cetate Râmului. Și să pogorî din corabiia și dzisă³⁰. „Viu Domnul Dumnădzău⁵⁷ meu și viu-i sufletul meu de Dumnădzău⁵⁸ Mântuitoriu/ meu ca să nu fiu care, cumva să mă mai duc într-altă parte la cineva, ce voi hi la casa părintelui meu“. Deci, mărghind el spre casă, tâmpini pre tată-său ieșind din // curte sa în vreme de prândz. Și să închină lui de grăi: „Sărbul lui Dumnădzău⁴¹ miluiești-mă ca <p>re⁵⁹ un mișă/ și ea <pre> un nememic întru nememicii! Și mă primește la casăle tale ca să mă satur de³⁵ fărîmi ce vor căde de pre³⁴ mesele tale și ca să te blagoslovască Domnul Dumnădzău⁴¹ în părătie ceriului!“

Iar dacă audzi părintele lui aceste cuvinte, și-i fu lui drag, decă-l vădzu pre³⁴ îns, și-i fu lui milă di îns. Și dzisă³⁰ cătră ficiorii săi: „Carele dentru voi / va vre să slujească lui? Și, de va sluji pre³⁴ îngăduința lui, viu Dumnădzău Dumnădzăul⁶⁰ meu că-i voui da o parte dentru casele⁶¹ mele să fac lui chilie denainte curților

54 Scris: $\Delta\text{HNAHNTTE}$.

55 Scris: ΔVCT ; altă lecțiune posibilă: *duse*.

56 Scris: MAPT .

57 Scris: $\Delta\text{V}\Delta\text{HNS}\text{ }^{\text{S}}\Delta$; altă lecțiune posibilă: *Dummedzăul*.

58 Scris: $\Delta\text{MNS}\text{ }^{\text{S}}\Delta$; altă lecțiune posibilă: *Dummedzău*.

59 Scris: ρt .

60 Scris: $\Delta\text{MNS}\text{ }^{\text{S}}\Delta$; altă lecțiune posibilă: *Dummedzăul*.

61 Scris: KACTLE .

62 Scris: $\Delta\text{ENNAHNTTE}$.

mele, lângă cărare⁶³. Când voi intra și când voi ieși, eu îl voi socoti. Și să-i dai de pre measăle mele bucate: pâne și băutură, vin și de toate⁵ de biv di pre³⁴ mesile mele“.

Iar maica lui ave tânguire⁶⁴ și grijă⁶⁵ și nu mai ieșie den cămara sa. Iar nora ei vorbe înainte⁶⁶ și dzisă³⁰: „Viu Domnul // [.....]⁶⁷ și ce au grăit în vister, cu logodita sa, și cum ș-au dat inelul la dânsa, ș-au scris toată viața sa pre rându, ca să-l cunoască⁶⁸ toț că-i

11'

⁶³ Scris: кърарѣ.

⁶⁴ Scris: тѣнгуише.

⁶⁵ Scris: гриж; altă lecțiune posibilă: grije.

⁶⁶ Scris: ꙗннанише.

⁶⁷ Ms. sl. 165, f. 155^v/29-156^r/15: вѣ мон не отидѣ ѿ сѣдѣ до смърти моеѣ. оу подблѣса грѣшници пѣстыно любно и недино мѣжнѣи. и потрѣпа дондеже оувѣмѣ о мѣжн моемѣ его же мѣе вѣ даровалѣ. Отрѣци же ѿца своего пакостѣ ахѣ емѣ. ѿвнѣза оушаахѣ его. ѿвнѣже пѣхнаахѣ его нѣгамн. И ѿвнѣ же плаахѣ на нѣ. Видѣв же бѣжѣи чѣкѣ, тако дѣавѣлем наоученѣемѣ пакостѣахѣ емѣ. Онѣ же съ радостѣж вѣсѣ сѣа приемлѣаше. И вѣ домѣ ѿца своего сътвори дрѣгынѣхѣ, зѣ лѣтѣ. И тако не знаемѣ вы ѿ рѣдителинѣ своихѣ ни ѿ сѣродникѣ. Їви же ѿ знаемѣ ихѣ своихѣ. Егда вѣлгонзволи гѣ вѣ прѣставити его, речѣ къ отрокѣ слѣжжшомѣ емѣ гѣлѣ. Принеси ми каламарѣ и хартиѣ. и написавѣ се иже имѣ съ ѿцѣмѣ своимѣ и съ мѣтрѣж своеж: „«(...) Dumnezeul meu, să nu plec de aici până la moartea mea. Mă voi asemăna turturelei care iubește pustiul și se căsătorește o singură dată și voi răbda până când voi ști de soțul meu pe care mi l-a dat Dumnezeu». Însă robii tatălui său îl năpăstuiiau: unii îl palmuiaiu, unii îl loveau cu picioarele și alții îl scuipau. Văzând pe omul lui Dumnezeu, după învățătura diavolului îi făceau lui necazuri. El cu bucurie pe toate le primea. Și la casa tatălui său făcu alți 17 ani. Și astfel, neștiut fu de părinții săi, de rudele și de cunoscuții săi. Când binevoi Domnul Dumnezeu să îl pristăvească, spuse robului care-i slujea, zicând: «Adu-mi călimară și hârtie!» Și, scriind care este numele tatălui său și al mamei sale (...)“

⁶⁸ Scris: кѣноѣкѣ.

acela este ficiorul⁶⁹ lui Ifimiiian. Și luă⁷⁰ hârtie în mâna sa cea dreaptă și așe să prestăvi într-o svântă vineri.

Iar duminică, în svânta besărică, la liturghie, veni glas den cer de grăi: „Veniț toț ceia ce vă trudiț și ceia ce sinteț însărcinaț și eu vă voi odihni pre³⁴ voi!“. Și⁷¹ să spământară toț și cădzură gios și strigară de dzice: „Doamne³¹, miluiești-ne!“. Și iar vâni glas den cer: „Să cauți omul lui Dumnădzău în casa lui Ifimiiian! Și îngropaț trupul lui, că s-au prăstăvit vineri / de cătră dzuă!“.

Iar împărații amândoi să întoarsă³³ și grăiră cătră Ifimiiian: „În casa ta <este> om ca aceala și cu dar bun ca acela. Pentru ce nu ne-i spus noi?“ Iar Ifimiiian dzisă³⁰: „Viu Domnul Dumnădzău³² mieu că nu știu nemic!“ Și chemă pre cel mai mare, adecă pre vătahu său, și dzisă lui: „Știi pre cineva să fie c<a> aceasta întru oamenii²⁷ noștri?“ Iar el dzisă lui: „Viu Domnul Dumnădzău⁷² meu că nu știu⁷³, că sint tot de petrec⁷⁴ întru deșert!“ Atunce amândoi împărații dzisără⁷⁵ să margă în casa lui Ifimiiian ca să cerce omul lui Dumnădzău⁴¹.

Iar Ifimiiian atunce dzisă și învăță să scoată⁷⁶ scaunile înainte⁵⁴ împăraților și să timpine pre împăraț cu lumină și cu tămâie. Și vâni amândoi împărații cu cunună și cu mai mari vlădici. Și fu gălceavă mare⁵⁶ în casa lui Efimiiian.

⁶⁹ Scris: $\Phi\iota\chi\omicron\rho\nu\rho$.

⁷⁰ Scris: $\lambda\theta\lambda$.

⁷¹ Scris: $\sigma\eta\eta$.

⁷² Scris: $\Delta\mu\tilde{\nu}\sigma\delta\zeta\alpha\upsilon$; altă lecțiune posibilă: *Dumnedzăul*.

⁷³ Scris: $\mu\tau\eta\nu$.

⁷⁴ Scris: $\nu\epsilon\mu\tau\tilde{\rho}\tilde{\kappa}$.

⁷⁵ Scris: $\sigma\eta\tilde{\rho}\tilde{\rho}$; altă lecțiune posibilă: *dziseră*.

⁷⁶ Scris: $\sigma\tilde{\zeta}\kappa\omicron\mu\tilde{\rho}$.

Iar maica Svinții sale, ea-ș legă ochi<i> săi cu o năframă, ca să nu vadă pre³⁴ nime de cie ce vinie acolo. Și dzisă³⁰: „Ce val este și gâlceavă! Deci pântru ce au venit la noi împărații⁷⁷?!“

Iar nora ei prăvie den curți. Iar ficiorul/ cela ce-i sluje Svinți<i>i sale dzisă cătră⁷⁸ domnul său: „Doar⁷⁹ este acesta omul lui Dumnădzău⁴¹ ce mi l-ai fost dat să-l socotesc? Că mari minune⁸⁰ făce, că să postie⁸¹ den duminică / până⁶ în duminică și să cuminica den svintile taine. Iar pâne mânca numai câte do<o> fălioare⁸² și chite do<o> păhăruță de apă be. Iar preste⁸³ toată noapte²⁵ nu mai dormie, cânta de plânge și să închina lui Dumnădzău⁸⁴ și să ruga întru sine. Ce și soțiile mele multă pa<co>ste-i făce, iar Svinția sa toate⁵ cu bucurie le priime“.

12^v

Iar Efimiian, deacă audzi aceste lucruri, și cursă cătră omul lui Dumnădzău⁴¹ de grăi cătră însul. Și nu fu glas de la Svinția sa. Și întră la Svinția sa în chilioară⁸⁵ și-l află dzicând cu fața în sus, pristăvit. Și descoperi fața de stră//luce ca soar<i>le⁸⁶. Și ține în mână o hârtie. Și vrând Efimian să-i ia hârtie den mânule Svinți<i>i sale, iar Svinția sa nu o dede. Iar Efimiian să dusă⁸⁷ cătră împăraț și dzisă³⁰: „Pre³⁴ carele l-am cercat, noi l-am aflat“. Și iar spusă

13^r

⁷⁷ Scris în continuare: *ла нон.*

⁷⁸ Scris: *кътрѣ.*

⁷⁹ Scris: *дор.*

⁸⁰ Scris: *минѣн*; după ultimul *н* urmează slova *ъ*, peste care a fost suprapus *е*.

⁸¹ Scris: *ѣноѣтне*; altă lecțiune posibilă: *se postie*.

⁸² Scris: *фѣлиѣръѣ.*

⁸³ Scris: *прѣсте.*

⁸⁴ Scris: *Двѣнсѣу*; altă lecțiune posibilă: *Dumnedzău*.

⁸⁵ Scris: *килиѣръѣ.*

⁸⁶ Scris: *сорле.*

⁸⁷ Scris: *сѣдѣѣ*; altă lecțiune posibilă: *să duse*.

Efimian împăraților de grăi: „Iată, sânt 17 ai⁸⁸ de când au vinit la mine, iar mai vârtos acum ține o hârtie în mână. Și vrui să o ieu, Svinția sa nu o lăsă“.

13^v Aciaș învățară împărații să gătască⁸⁹ o năsilie și să-l puie pre³⁴ dinsa svintile-i moaștile⁹⁰ Svinți<i>i sale. Și să sculară împărații și mai mari vlădici și cu multă mulțime de oameni⁹¹ de luară trupul Svin/ți<i>i sale și-l pusără în năsilie și dzisără⁷⁵: „Șerbul lui Dumnădzău⁴¹, miluiești-ne, măcar că sintem și păcătoș, ce și împăraț sintem a toată⁹² lume! Dă-ne noaă hârtie, ca să știm cine ești Svinția ta și cum ți-i numele și ce ai scris!“ Atunce le dede lor hârtie. Ș-o dede pre³⁴ însa⁹³ unui cărturar și ceteț mare. Și începu a o citi de dzisă³⁰ așe: „Eu, Alexei, ficiorul lui Efimian, spui toate pre³⁴ rând și toată viața mea câtă am avut, de-nceput până⁶ în svârșit“.

14^r Iar dacă audzi că este ficiorul lui, sări de să rugă și începu a-ș rupe căruntețile sale și veșmintile de pre sine. Și cursă de cădzu pre³⁴ trupul Svinți<ii> sale // și-l săruta de grăia: „O, vai de mine, fiml mieu cel iubit! Pântru ce-m făcuș suspin cu mare⁵⁶ jelanie?! Când am fost pustii, fără de tine, fiul mieu, te-am așteptat ca să audz voroavele⁹⁴ glasului tău, și cuvintile tale nu mi le-ai arătat mie. O, vai de mine, toiagul bătrâneților mele! Întru care

⁸⁸ Scris în continuare: арѣ.

⁸⁹ Scris inițial гатаѣкъ; ulterior scribul a scris peste primul a slova ѣ.

⁹⁰ Scris: мощице.

⁹¹ Scris: ѿмен.

⁹² Scris: потѣ.

⁹³ Scris: ꙗѣ; altă lecțiune posibilă: însă.

⁹⁴ Scris: воровете.

parte să mai fac cu jele inimii mele de-acum⁹⁵ înainte⁵⁴?!
Cadi-mi-să⁹⁶ să plângu cu jele și cu amar, sufletul meu!“

Iar dacă audzi maica Svinți<i>i sale că este ficiorul ei, încep a-ș sparge veșmintile sale și rumpându-ș părul său de dzice: „O, vai de mine, fiiul mău, dulce Alexii⁹⁷! Faceți-m cale să mărgu să vădz / pre fiiul meu, mielu cel iubit, mielușelul sufletului meu și 14^v
păsăruica sufletului meu și cuibului⁹⁸ meu, carăle au fost aplecat de țigăle mele, și nedejde sufletului meu! Pentru ce-m făcuș așe când ai fost în casa părintelui tău și mie nu mi te arătaș nici⁹⁹ într-un chipu?!“

Iar nora ei cursă în veșmântă proaste¹⁰⁰, plânge și grăia: „O, vai de mine, mirile meu, turtura ce iubitoare¹⁰¹ la pustii! Câț ai fui sângurea fără de tine și nu mai audzii glasul tău, nici⁹⁹ fața ta nu o vădzuiu ce mi t-ai făcut și să mi te arăț?! Deci de astăzi sint vădui: nici am pre³⁴ cine aștepta, nici va părăsi/ inima me de <-a> 15^r
plâ[n]gerea“.

Iar oamăni¹⁰² toț plânge cătră Dumnădzău. Atunce învățară împărații și mai mari vlădici să ducă năsilie pren¹⁰³ mijlocul orașului. Iar orășanii, deacă audziră, toț se adunară. Și câț era neputincioș să tămăduie. Dacă să apropie de Svinția sa, de neputințele sale, muții grăie, orbii vede, surdzii audzie, cei săraci era mântuiț.

⁹⁵ Scris: акмму.

⁹⁶ Scris: кади ми се; altă lecțiune posibilă: *cadi-mi-se*.

⁹⁷ Scris: алексин.

⁹⁸ Scris: куибу лаву.

⁹⁹ Scris: нич; altă lecțiune posibilă: *nice*.

¹⁰⁰ Scris: проште.

¹⁰¹ Scris: юбиторе.

¹⁰² Scris: омънини.

¹⁰³ Scris: прѣн.

Iar împărații, decă vădzură că să fac atâte minuni, luară împărații năsilie și cu mai mari vlădici de o duce singuri pre³⁴ Svinția sa, ca să să svințască cu atingerea de omul lui Dumnădzău⁴¹, de Alexii⁹⁷.

15^v

Iar părintele și maica Svinți<ii> sale să ține amân/doi de nesi[li]e Svinți<ii> sale, clăti[n]du-să¹⁰⁴ și bătându-să¹⁰⁵ în peptu său și frângându-ș degitile¹⁰⁶.

Iar nora lor plânge cu jele mare, mărgând înapoie¹⁰⁷ năsili<i>i. Și oamenii¹⁰⁸ să îndesa pre³⁴ împregiur și nu pute să ducă svântul. Atunce învățară împărații să¹⁰⁹ versă aur și argint, ca să să¹¹⁰ întoarcă¹¹¹ năroadile¹¹² pre³⁴ aur și pre³⁴ argint, ca să poată¹¹³ duce moaștile¹¹⁴ Svinții sale, lui Alexii, omul lui Dumnădzău¹¹ și să-l îngroape¹¹⁵ pre³⁴ îns. Și nu vre oamenii¹⁰⁸ să ia¹¹⁶ aur și argint, ce mai vartos năvălie la svintile moaști-i¹¹⁷, să vadză. Și mult trud fu.

¹⁰⁴ Scris: *кльпидѣ*; altă lecțiune posibilă: *clătindu-se*. La legarea manuscrisului fila a fost tăiată, iar literele suprascrise, corespunzătoare primului rând, nu mai pot fi reconstituite, astfel încât sunt posibile și lecțiunile: *clăti[nân]du-să, clătin[nân]du-se*.

¹⁰⁵ Scris: *бѣтъпѣвѣ*; altă lecțiune posibilă: *bătându-se*.

¹⁰⁶ Scris: *деципиле*.

¹⁰⁷ Scris: *ѡннаионе*.

¹⁰⁸ Scris: *ѡменин*.

¹⁰⁹ Scris: *са*.

¹¹⁰ Scris: *сѣ*; altă lecțiune posibilă: *să se*.

¹¹¹ Scris: *ѡнторкѣ*.

¹¹² Scris: *нѣродиле*.

¹¹³ Scris: *потѣ*.

¹¹⁴ Scris: *моштили*.

¹¹⁵ Scris: *ѡнгропе*.

¹¹⁶ Scris: *ж*.

¹¹⁷ Scris: *моштинн*.

Și-l dusă¹¹⁸ svântul trup a lui Alexii, omul lui Dumnădzău²⁹, și-l băgară în svânta/ besearică a lui *sfetii* Nifont. Și-i făcură sicrie¹¹⁹ de aur. Și-l înfrumușară cu mărgăritar și cu petre scumpe. Și pusă¹²⁰ înțai moaștile Svinți<i>i sale, lui Alexii, omul lui Dumnădzău⁴¹. Și prăznuiră acolo 7 dzile. Iar tată-său și îmă-sa¹²⁰ și nora lor petrăce la groapa¹²¹ Svinți<i>i sale.

Și cu darul Domnului nostru, lui Isus Hristos, cură mir din racla Svinți<i>i sale, cu bună mirodenie. Și neputincioșii, câț venie, toț să tămăduie.

Și măring pre³⁴ Domnul nostru Isus Hristos și cunosc pre³⁴ Părintile măring de-mpreună cu Presvântul a lui Duh, acmu și pururea și întru veci de veci netrecuț. Amin!

¹¹⁸ Scris: дѹсрѣ; altă lecțiune posibilă: *duseră*.

¹¹⁹ Scris: сикрѣи.

¹²⁰ Scris: ѡимѣса.

¹²¹ Scris: гроба.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

GLOSAR¹

arăta vb. *a* ~ „a se înfățișa“ 9^r/16, 14^v/8; „a spune“ 14^r/7.
așternut s.n. „pat“ 8^v/11.

blagoslovi vb. „a binecuvânta“ (6^r/9).

cale s.f. în expr. vb. *a face* ~ „a se da la o parte, a face loc, a lăsa (pe cineva) să treacă“ 14^r/18.

căruntețe s.f. „păr cărunt“ 13^v/16.

cânta vb. „a boci, a jeli, a plânge“ 12^v/5-6.

cerca vb. „a căuta“ 8^r/14, 9^v/13, 11^v/16, 13^r/6.

ceteș s.m. „cititor“ 13^v/9.

clăti „a se clătina“ (15^v/1-2).

cucon s.m. „copil, fiu, fecior“ 9^r/5.

cunună s.f. „coroană împărătească“ 9^v/7, 12^r/4.

cure vb. 1. „a alerga“ 13^v/17; 2. „a curge“ 16^r/10.

dar s.n. (în concepția divină) „har divin“ 11^v/4, 16^r/9.

despuitor s.m. „ștăpân“ 8^v/9.

destoinic adj. „vrednic“ 5^v/6-7, 9^v/4-5.

---

¹ Având rolul de a facilita cititorului înțelegerea textului, glosarul cuprinde o serie de termeni învechiți, ieșiți din uz sau având sensuri diferite în limba literară contemporană. Nu au fost incluse aici instrumentele gramaticale ce aparțin acestei categorii și care au fost discutate în capitolul dedicat *Studiului lingvistic*.

deșart adj. „amăgitor“ 7^r/14.

deșternă s. f. „așternut“ 8^v/13.

face, fece vb. 1. „a crea“ 7^r/12; 2. „a petrece, a sta“ 9^r/12; 3. în expr. vb. *a ~ cale* „a se da la o parte, a face loc, a lăsa (pe cineva) să treacă“ 14^r/18; 4. în expr. vb. *a ~ cu jele* „a dori“ 14^r/10; 5. în expr. vb. *a ~ masa* „a pune masa“ 5^v/1; 6. în expr. vb. *a ~ pacoste* „a năpăstui, a necăji“ 12^v/8-9.

găta vb. „a pregăti“ 13^r/12-13.

gâlceavă s.f. „supărare, necaz, neliniște“ 12^r/10.

înfrumușa vb. „a înfrumuseța“ 16^r/2.

îngădui vb. „a plăcea“ 7^r/17.

îngăduință s.f. „voie, plac“ 6^v/2.

însărcinat adj. „împovărat“ 11^r/11.

învățătură s.f. „precept (mai ales: al legii creștine)“ 5^r/16, 5^v/10-11.

jelanie s.f. „plânset, bocet“ 14^r/3.

jele s.f. „tristețe“ 14^r/12.

logodită s.f. „logodnică“ 11^r/1.

mângâiere s.f. „alinare“ 5^v/16

measer s.m. „sărac“ 7^v/10.

milui vb. „a mântui, a salva sufletul cuiva“ 7^v/3.

mișel (mișăl) s.m. „sărac, sărman“ 5^v/4, 6^r/4, 7^v/10, 8^r/10, 10^r/4.

nărod s.n. „mulțime de oameni“ 15^v/9.

năsilie s.f. „suport de lemn pe care se așază coșciugul cu mortul pentru a fi transportat“ 13^r/13, 13^v/1, 15^r/4, 15^v/13.

nemernic s.m. „venetic, pribeag, străin“ 6^r/4-5.

nemernicie s.f. „țară străină, loc străin“ 6^r/5.

neputincios adj. „bolnav, infirm“ 15^r/7, 16^r/12.

neputință s.f. (la pl.) „moaște“ 15^r/9.

odihni vb. 1. „a adăposti, a oferi cuiva odihnă“ 11^r/11; 2. „a se afla, a sta“ 9^v/9.

parte s.f. „țară“ 8^r/13

părăție s.f. „împărăție“ 6^r/10

podprea s.f. „sprijin“ 5^v/15.

petrece vb. 1. „a boci, a jeli“ 16^r/8; 2. „a se afla“ 11^v/13.

pogorî vb. „a coborî“ 10^v/8.

prăstăvi (prestăvi) vb. „a-și găsi odihna de veci“ 11^r/6-7, 11^r/17.

pristăvit vb. la part. „mort“ 12^v/16

prost adj. „simplu, de rând“ 14^v/10.

pustiu l.adj. „singur“ 14^r/4; 2. s.n. „singurătate“ 14^v/12.

sărăcesc adj. „sărac, sărăcăcios“ 7^v/13.

scăpa vb. a se ~ „a rămâne fără cineva“ 8^r/11-12.

slujitor „preot“ 9^v/1, 9^v/12, 10^r/6.

socoti vb. 1. „a da binețe“ 6^v/8; 2. „a prețui“ 10^r/11; 3. „a sluji“ 12^r/16.

sparge vb. „a rupe“ 14^r/15.

spăsi vb. „a izbăvi, a mântui“ 7^v/3.

spodobi vb. „a învrednici“ 7^r/15, 8^v/6.

stranic s.m. „străin, (prin ext.) pelerin“ 5^v/3, 7^v/12.

străcat s.m. „bolnav, invalid, om slăbit (de bătrânețe, de oboseală)“
5^v/3.

strein adj. „care aparține altuia“ 7^v/14.

svinți vb. *a se* ~ „a atrage harul divin“ 15^r/15.

șerb (șărb) s.m. „rob“ 5^r/11, 6^r/2-3.

taină s. f. la pl. în sintagma *svintile* ~ „împărtășanie, cuminecătură“
8^r/3, 12^v/2.

tâmpini vb. „a întâmpina“ 10^v/15-16.

tânguire s.f. „mâhnire, supărare“ 6^v/12.

trud s.n. „chin, suferință“ 15^v/16.

trudi vb. *a se* ~ „a se chinui, a suferi“ 11^r/10.

țintirim s.n. „cimitir“ 7^v/15.

val „gălăgie, zarvă“ 12^r/10.

vătaș s.m. „conducător al unui grup de curteni sau de slujitori
domnești“ 11^v/9.

vister s.n. „locul unde se păstrează tezaurul“ 7^r/4, 11^r/1.

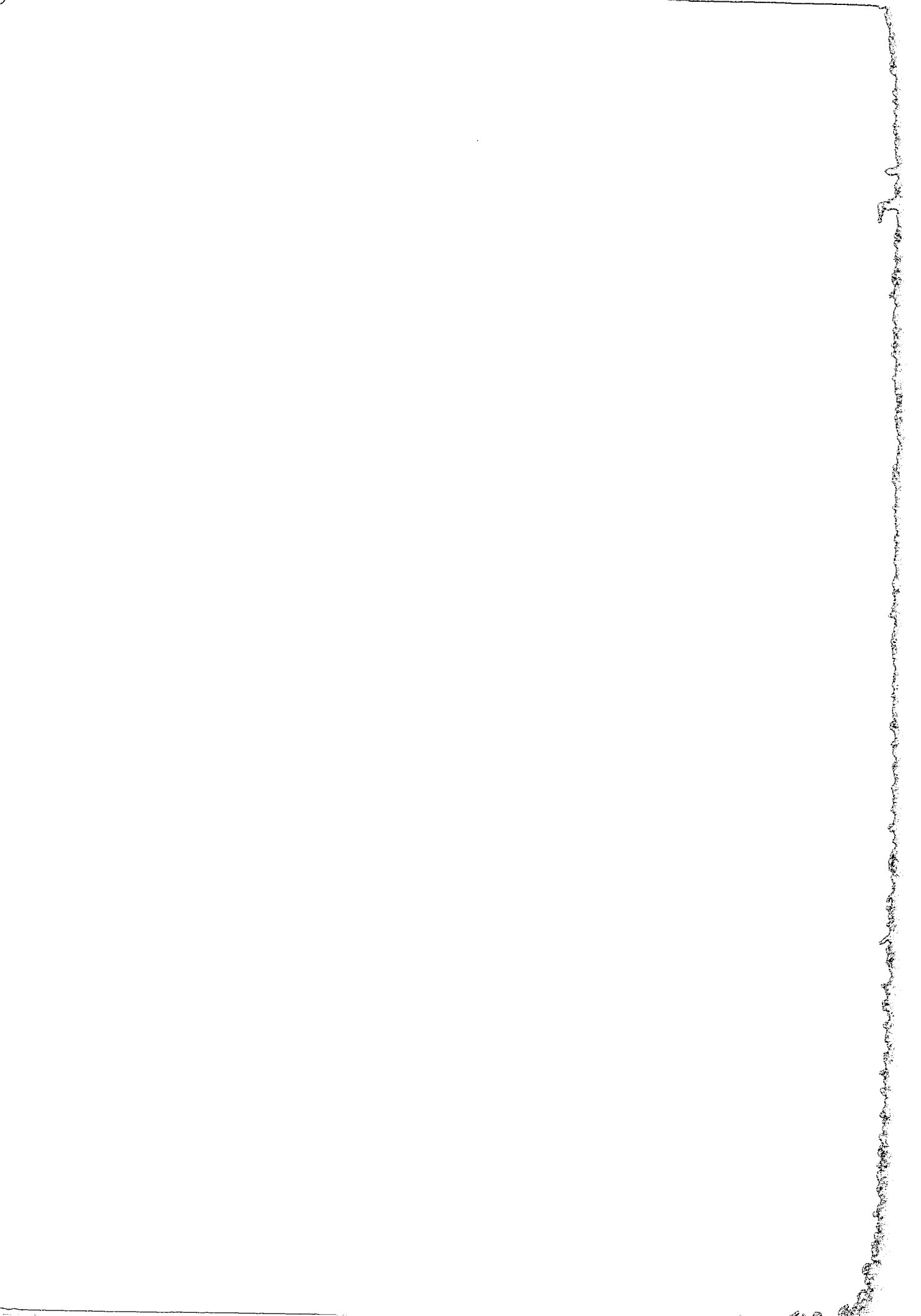
vlădică s.m. la pl. în sintagma *mai mari* ~ „arhiepiscopi“ 12^r/5,
13^r/16, 15^r/4, 15^r/14.

vorovă s.f. „voră, cuvânt“ 14^r/6.

zgău s.n. „pântece“ 5^v/14.

LEMNUL CRUCII

Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de
EMANUELA TIMOTIN

STUDIU FILOLOGIC

ORIGINEA ȘI DIFUZAREA LEGENDEI

„Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci a celor doi tâlhari” din ms. rom. 469, continuare a *Legendei despre Adam și Eva*¹, reprezintă ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub numele de apocriful *Lemnului crucii*. Așezarea acestui apocrif în continuarea *Legendei despre Adam și Eva* este caracteristică numai versiunii slave²; ca urmare a circulației acesteia, ea a ajuns să poată fi considerată o narațiune independentă, susceptibilă de a fi analizată separat.

Apocriful precizează originea lemnelor din care au fost cioplite cele trei cruci – a lui Hristos și ale celor doi tâlhari – și amintește peripețiile acestora, până la reunirea lor în Ierusalim. Toate cele trei lemne sunt de origine edenică: lemnul crucii pe care a fost răstignit Hristos, adus de diavoli în Ierusalim, la porunca lui Solomon, provine din copacul crescut din capul lui Adam, din cununa acestuia, împletită din ramurile pomului cunoașterii. De aceea, când diavolii aduc lemnul, iau și capul lui Adam, care va ajunge la Ierusalim, fiind îngropat sub pietre, în locul unde va fi răstignit Hristos.

Din pomul crescut în mijlocul raiului, cuprinzând trei părți – partea lui Dumnezeu, cea a lui Adam și cea a Evei –, partea lui Adam va ieși cu apa Tigrului și va ajunge, în cele din urmă, să fie lemnul din care va fi

---

¹ În analiza dedicată apocrifului *Lemnul crucii*, Anisava Miltenova insistă asupra legăturii particulare dintre acest text și *Legenda despre Adam și Eva*, care, deși cunosc o evoluție separată și independentă una față de cealaltă, se răspândesc adesea ca un întreg de sine stătător, completându-se reciproc, precum două părți dintr-o singură lucrare; v. Miltenova, *Два апокрифа*, p. 35.

² Celelalte versiuni ale *Legendei despre Adam și Eva* – armeană, georgiană, greacă și latină – nu cunosc această povestire; pentru comparația versiunilor și pentru a fixa momentul din care versiunea slavonă a *Legendei despre Adam și Eva* se desparte de celelalte, moment în care deja *Lemnul crucii* începe să se profileze, v. Michael Stone, *The Angelic Prediction in the Primary Adam Books*, în M. E. Stone, G. Anderson, J. Tromp (eds.), *Literature on Adam and Eve. Collected Essays*, Leiden, 2000, p. 113-114.

cioplită crucea tâlharului credincios³. Partea Evei, care părăsește raiul o dată cu apa potopului, devine lemnul crucii tâlharului necredincios. Conform legendei, după Nașterea Domnului, în drumul spre Egipt, fugarii sunt prinși de doi tâlhari, fiecare având copii mici; Maica Domnului îl va alăpta și îl va îmbăia pe unul dintre prunci, a cărui mamă era bolnavă, salvându-i, astfel, viața: acesta va fi tâlharul credincios. Celălalt, nealăptat de Fecioara Maria, este tâlharul necredincios.

Povestea despre cei doi tâlhari, aflată la sfârșitul legendei, completează explicațiile referitoare la originea celor trei lemne: acestea nu au fost găsite întâmplător, ci au fost aduse din rai; mai mult, toate detaliile narațiunii, foarte numeroase, au un rol bine precizat și cunosc o anumită explicație.

O serie de motive ale legendei indică o origine veterotestamentară: focul aprins de Sit, păcatele lui Lot, respectiv episodul înfloririi tăciunilor, ca semn al iertării lui Lot, care are la bază povestea despre bastonul lui Aaron, potopul biblic, traversarea mării amare, povestea despre construirea templului în Ierusalim de către Solomon, întâlnirea lui Solomon cu Sibila, regina din Saba. Alături de elemente provenite din tradiția scrisă și din folclorul iudaic (*Apocalipsul lui Moise*), legenda reține și o serie de motive provenite din literatura creștină de același tip, mai ales din *Evanghelia copilăriei lui Iisus (The Arabic Infancy Gospel)*⁴.

Textul grecesc al acestei povestiri cu „izvor bizantino-oriental”⁵ a fost publicat de Johannes Albertus Fabricius, care, la rândul său, îl preluase după un manuscris al analelor cronicarului Michail Glycas. Legenda, ajunsă în Occident, „probabil prin cruciați”⁶ apare, în versiuni redactate în limba latină, în manuscrise din secolul al XII-lea, pentru a se răspândi în literaturile

³ Unele apocrife, cum ar fi, de exemplu, *The Acts of Pilate*, îi acordă acestuia numele de Dysmas; v. J. K. Elliot, *The Apocryphal New Testament*, Oxford, 1993, p. 177. În alte cazuri, în *Evangheliile copilăriei*, numele tâlharului credincios este Titus, iar cel al tâlharului necredincios – Dumacus; *ibidem*, p. 105; Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 133.

⁴ J. K. Elliot, *op. cit.*, p. 100-107; *Evangheliile apocrife*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Cristian Bădiliță, București, 1996, p. 117-149; cf. Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 122, care indică *Evanghelia lui Nicodim* drept sursă a elementelor creștine din apocrif; Al. Piru, *Literatura română veche*, ediția a II-a, București, 1962, p. 71.

⁵ Gaster, *Literatura*, p. 287.

⁶ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 122.

romanice și germanice⁷. Sub o altă formă, este foarte întâlnită la slavii sudici și răsăriteni, de unde au preluat-o și românii⁸, acestor versiuni atribuindu-li-se o origine bogomilică. Imediat ce vorbește despre absența vreunui prototip „de-a dreptul grecesc sau oriental”⁹, Gaster avansează ideea unei origini bogomilice a apocrifului, un sprijin în favoarea opiniei sale reprezentându-l indicele cărților apocrife, dintre care unele erau atribuite papei Bogomil¹⁰. Ca semne suficiente ale acestei certe origini bogomilice, Gaster consideră a fi însăși pomenirea numelui de *Satanael*, care există, alături de Dumnezeu, încă de la zidirea lumii¹¹ și episodul aducerii din rai a lemnului crucii de către demoni, fapt observat de A. N. Veselovski. În plus, pasajele pe care Gaster le aduce ca argumente pentru a sublinia originea bogomilică a textului nu apar în variantele occidentale, iar legendele referitoare la Solomon, căruia și apocriful *Lemnul crucii* îi acordă un spațiu amplu (el este cel care adună lemnele în Ierusalim, atunci când, la porunca lui Dumnezeu, înălță Sionul), au fost răspândite de aceeași sectă bogomilică¹².

Indicele la care se referă Gaster¹³ este chiar indicele cărților interzise¹⁴, indice discutat chiar și la începutul secolului al XX-lea¹⁵, unde

⁷ Pentru răspândirea apocrifului în Occident, *ibidem*.

⁸ În pofida numeroaselor exemple occidentale oferite pentru a marca circulația ridicată a apocrifului, Cartoian afirmă totuși că „Forma cea mai dezvoltată a legendei se găsește însă în literatura slavă și română”; *ibidem*, p. 123.

⁹ Gaster, *Literatura*, p. 285.

¹⁰ Trecerea literaturii apocrife, din zona legendei spre literatura tendențioasă, o dată cu apariția sectelor eretice și a falsificărilor acestora, stă la baza acestei interdicții: „Până atunci apocrifele erau încă cărți tolerate, dar de atunci înainte au devenit chiar cărți persecutate cu drept cuvânt de biserică, păstrătoarea vechei tradițiuni istorice.”; v. Gaster, *Apocrifele în literatura română. Conferință ținută la Atheneu în 5 februarie 1884*, p. 226.

¹¹ Gaster, *Texte XVII*, p. 78; Gaster, *Literatura*, p. 290.

¹² Pentru faptul că acestei legende, în forma în care s-a păstrat, nu i se mai poate propune o origine exclusiv bogomilică, v. *infra*, *Compoziția legendei*, p. 138.

¹³ Gaster, *Literatura*, p. 285.

¹⁴ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 267-271, unde este publicat, din ms. rom. 1570, acest indice tradus din slavonă de Staico Grămăticul. Orice referire la popa Bogomil este defăimătoare: „aceasta popa Eremiia bulgărescul o au mințit”, „și aceasta Popa Eremiia bulgărescul o au mințit, că grăiaște acest ticălos...” (*ibidem*, p. 268, 270).

¹⁵ V. *Comoara satelor*, 1926 (IV), nr. 7-8, p. 109, care anunță apariția volumului *Cărți acre*, scris de preotul Gavril Bichigean, având ca temă cărțile interzise, „unde se combate cetirea și lățirea în popor a cărților interzise”; preotul discută „cele mai cunoscute

Lemnul crucii figura alături de alte numeroase texte, dintre care unele strâns legate de apocriful analizat aici, precum *Coconiia lui Hristos (Evanghelia copilăriei)*, *Căpătâna lu Adam, ce doisprăzece slujitori într-însa și șaptezeci de împărați supt dânsa au șezut*, *De Kitovras și de ale lu Solomon mincinoase judecări*¹⁶.

Redacția slavonă a apocrifului *Lemnul crucii*, atribuită lui Grigorie Bogoslovul cunoaște trei tipuri de versiuni: din prima categorie fac parte copiile cu cea mai limpede prezentare, care întrețin logic firul povestirii, copii cu foarte puține repetiții sau elemente neclare, redacție aflată cel mai aproape de textul original¹⁷.

Cea de a doua redacție păstrează urmele repetatelor prelucrări și completări cu diverse amănunte, dar și urme ale reducerilor unor alte fragmente¹⁸.

A treia redacție reprezintă modificarea celei de a doua grupe, diferența principală fiind reducerea părții inițiale, care ajunge să se întindă de-a lungul unei singure fraze. Scurtarea introducerii celei de a treia redacții nu este întâmplătoare, ci este menită să lege apocriful de *Legenda despre Adam și Eva*¹⁹.

Cele trei tipuri de versiuni păstrează, de regulă, aceeași dezvoltare epică, dar în redacțiile a doua și a treia sunt omise părțile cu rol de legătură între unitățile mai mari ale ciclului, socotite de autorii prelucrării ca amănunte de prisos sau inutile de repetat. Astfel, de exemplu, povestea despre unirea celor trei lemne în Ierusalim pentru construirea templului începe, în cadrul primei redacții, cu un scurt pasaj referitor la coeziunea celor trei lemne; în celelalte două redacții acesta lipsește, episodul începând direct cu partea despre inelul fermecat primit de Solomon de la Dumnezeu²⁰.

---

cărți acre” (*Visul Maicii Domnului, Legenda Duminicii, Minunile Sfântului Sisoie*), fără a se opri asupra *Lemnului crucii*; v. Gavril Bichigean, *Cărți acre sau feriți-vă de hrana cea otrăvitoare de suflete*, Lugoj, 1926.

¹⁶ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 267.

¹⁷ Miltenova, *Два апокрифа*, p. 36.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 37.

Cea de a treia redacție, de cel mai mare interes pentru studiul nostru²¹, cunoaște, la rândul ei, după analiza lui Jagič, pe care o discută Anisava Miltenova, o clasificare în două sub-redacții, una sud-slavă și alta rusească, a doua sub-redacție, particularizată de o logică narativă mai susținută și de o anumită gradație cronologică, fiind elaborată pe baza primei redacții, dar cu izvoare suplimentare²².

Raportul dintre această a treia redacție și *Legenda despre Adam și Eva*, a cărei continuare firească, așa cum au observat exegeții, este *Lemnul crucii*, se caracterizează, după cum am mai precizat, prin scurtarea părții introductive a apocrifului *Lemnul crucii* și adaptarea acestuia ca o continuare a *Legendei despre Adam și Eva* și denotă dependența, fie și formală, a *Lemnului crucii* de cealaltă legendă. Legătura dintre cele două se realizează prin motivul ramurilor din care Adam își împletește cununa pe care o așază pe cap înainte de a muri; la această cunună se referă fraza finală din *Viața lui Adam*, care, deși nu are o legătură directă cu evenimentele narate anterior – moartea Evei și îngroparea acesteia în groapa lui Abel – are rolul de a face legătura cu legenda *Lemnului crucii*²³. Versiunile românești ale apocrifului *Lemnul crucii*, provenite pe filieră slavonă, poartă marca acestei legături cu *Legenda despre Adam și Eva*, ceea ce invită la un studiu aparte.

TRADIȚIA CERCETĂRII MS. ROM. 469 ȘI A LEGENDEI LEMNUL CRUCII

Ms. rom. 469, „de cel mai înalt interes pentru literatura și cultura românească... o continuare rațională a textelor apocrife și bogomilice

²¹ V. *infra*, *Originalul străin*, p. 135-136.

²² Între aceste izvoare se presupune a fi *Palia*; v. Miltenova, *Два апокрифа*, p. 41. În cazul ms. rom. 469, legăturile dintre *Lemnul crucii* și *Palia istorică* se reflectă la nivelul existenței anumitor paragrafe din *Palie*, care anunță anumite pasaje din *Lemnul crucii*. Astfel, în *Palia istorică* lemnele crucilor sunt mai clar sau mai voalat prefigurate: banii obținuți din vânzarea lui Iosif sunt ascunși de frații acestuia „și-i îngropară supt rădăcina a trei leamne și-i acoperiră cu țărână” (95^v/10-14). Alte paragrafe ale apocrifului, precum cel despre păcatele lui Lot, truda sa pentru expierea lor și semnul acestei expieri – înverzirea tăciunilor – sunt mult mai ample prezentate în *Palia istorică*.

²³ Miltenova, *Два апокрифа*, p. 44.

publicate de domnul Hasdeu în volumul al II-lea din «Cuvente»²⁴ nu a zăbovit pe masa de lucru a multor filologi români; exilul miscelaneului în Rusia și revenirea sa abia în deceniul al patrulea²⁵ au constituit premisele nemenționării sale în lucrările de specialitate; în lipsa acestuia, specialiștii nu au putut decât să discute alte miscelance, care ar fi conținut legende similare, să precia informațiile celor ce văzuseră codicele sau să deplângă refugiul prelungit al acestuia.

Gaster semnaleză pentru întâia oară miscelaneul, pe care îl descrie rapid, și din care publică fragmentul *Călătoria lui Sith la rai*²⁶, din cadrul *Legendei despre Adam și Eva*. Tot aici, menționează că nu a cercetat miscelaneul decât câteva ceasuri, deoarece acesta ar fi fost luat de Hasdeu, despre care Gaster crede că va realiza o ediție a ms. rom. 469, similară cu cea din *Codex Sturdzanus*. Făcând o sumară prezentare a unor apocrife din miscelaneu. Gaster aduce în discuție și legenda *Lemnului crucii*²⁷.

În 1883, când apare *Literatura populară română*, referindu-se la *Palia istorică* pe care o descoperise, Gaster revine asupra fragmentului publicat, dar și asupra altor apocrife din miscelaneul 469: *Legenda despre Adam și Eva, Lemnul crucii*²⁸, *Prorocirea Savilei*. Accentuând asupra

²⁴ Gaster, *Texte XVII*, p. 74.

²⁵ În timpul primului război mondial, din cauza invaziei germane, ms. rom. 469 a fost trimis la Moscova, unde a rămas până în 1936. În 1938, când studia apocriful *Condamnarea lui Pilat*, care are cea mai veche variantă inclusă în ms. rom. 469, Cartoian amintește de revenirea acestuia în fondul BAR, fără de care ar fi fost nevoit să se limiteze, așa cum s-a întâmplat cu *Lemnul crucii*, la informațiile oferite de Gaster; v. Cartoian, *Cărțile populare*, II, p. 91; cf. M. Gaster, *Literatura populară română*, ediție, prefață și note de Mircea Angheliescu, București, 1983, p. 385, nota 10, unde Mircea Angheliescu susține că miscelaneul s-a întors de la Moscova în 1957.

²⁶ Gaster, *Texte XVII*, p. 78-80.

²⁷ *Ibidem*, p. 76-78, unde este rezumată legenda și unde se oferă primele detalii filologice în legătură cu aceasta.

²⁸ Mircea Angheliescu avansează ipoteza că, atunci când a rezumat legenda în acest volum, Gaster nu a folosit ms. rom. 469 (M. Gaster, *Literatura populară română*, ediție, prefață și note de Mircea Angheliescu, București, 1983, p. 385, nota 9), ci ms. rom. 1164, aceasta în condițiile în care era știut faptul că Gaster nu avusese decât puțin timp manuscrisul, care îi fusese luat de Hasdeu. Chiar și în acest volum, când se oprește asupra apocrifului despre epistola lui Pilat, Gaster deplânge faptul că nu a putut cerceta miscelaneul vreme mai îndelungată (Gaster, *Literatura*, p. 353). În mod cert, chiar la acest eveniment se referea și Jacques Byck. când scria: „dr. M. Gaster își exprima regretul că nu poate examina

faptului că *Lemnul crucii* este „o continuare rațională” a *Legendei despre Adam și Eva*, Gaster discută originea bogomilică a apocrifului, amintește câteva dintre redacțiile sale, povestește legenda, oprindu-se asupra câtorva motive, pentru a le indica prototipul, răspândirea, variantele sub care sunt cunoscute.

Unele dintre legendele din ms. rom. 469, între care și *Lemnul crucii*, vor fi amintite de Gaster, fără a se menționa sursa de unde provin, într-o conferință susținută la Atheneu în 5 februarie 1884²⁹.

În 1891, în *Chrestomatie*, Gaster preia din ms. rom. 469, pe care îl numește numai *Codex miscellaneus*³⁰, apocrifele *Călătoria lui Sith la rai*³¹ și *Povestea lui Melchisedec*³², fără să revină asupra *Lemnului crucii*.

Bianu și Caracaș sunt ultimii care văd miscelaneul, înainte de transportarea acestuia la Moscova; ei oferă o amplă și detaliată descriere a manuscrisului, dar structura catalogului nu le permite să facă vreo observație asupra vreunora dintre povestiri, deci nici asupra *Lemnului crucii*³³.

Apocrifului *Lemnul crucii* îi este dedicat un capitol de Nicolae Cartoian, care folosește însă ms. rom. 3813, deoarece ms. rom. 469 nu se mai afla în țară la acea dată. În lipsa acestuia, Cartoian este nevoit să preia exclusiv informațiile aduse de Gaster, ceea ce lasă loc unor confuzii: astfel, Cartoian precizează că spre deosebire de textul din ms. rom. 469, alcătuit din două părți, cel din ms. rom. 3813 este compus din trei părți, ultima fiind o povestire despre originea celor doi tâlhari³⁴. Acest episod apare însă și în miscelaneul 469, dar nu a fost amintit de Gaster în *Literatura populară română*, care, probabil, l-a considerat a fi de o importanță secundară în dezvoltarea narațiunii. Totuși, dată fiind marea asemănare dintre variantele cuprinse în ms. rom. 469, respectiv ms. rom. 3813, ampla prezentare făcută de Cartoian este indispensabilă analizei noastre. Ca și Gaster, Cartoian are în

---

manuscrisul unei cărți populare fiindcă el se află acasă la unul din membrii marcanți ai Academiei” (J. Byck, *Sarcinile actuale ale filologiei române în Studii și articole*, București, 1967, p. 213).

²⁹ M. Gaster, *Apocrifele în literatura română*, p. 232-240.

³⁰ GCR, I, p. 63, 65.

³¹ *Ibidem*, p. 63-65.

³² *Ibidem*, p. 65-68.

³³ CMR, II, p. 202-203.

³⁴ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 123.

vedere sursele legendei, circulația și răspândirea sa, începând din perioada medievală, pentru a se opri asupra legăturilor acestui apocrif cu literatura populară românească în special, dar și cu alte literaturi similare.

În 1934-1935, într-un curs susținut la Facultatea de Litere și Filosofie din Universitatea București, Candrea amintește de versiunea legendei *Lemnul crucii* aflată atunci la Moscova³⁵, dar oferă un rezumat al acesteia preluat din Cartoian, care este singura sursă citată³⁶.

În subcapitolul *Cărți populare. Traduceri de cărți parabiblice*, Alexandru Piru³⁷ prezintă succint apocriful *Lemnul crucii*, aducând în discuție și o versiune slavonă a legendei, fără a înainta vreă ipoteză despre o posibilă filiație între aceasta și versiunea din ms. rom. 469. Sumarele precizări referitoare la apocrif nu ne îngăduie să ne dăm seama dacă Alexandru Piru văzuse miscelaneul revenit de mult timp în țară; cum autorul nu dă vreun semn că s-ar bucura de a fi văzut un manuscris atât de elogiat, de care atâția filologi fuseseră privați, considerăm că ne aflăm mai degrabă în fața unei prelucrări a informațiilor oferite de Cartoian.

Beneficiind de faptul că există o amplă descriere a ms. rom. 469, întocmită de Bianu și Caracaș, Gabriel Ștrempel³⁸ nu menționează apocriful *Lemnul crucii* între legendele existente în miscelaneu.

Studiul dedicat *Legendei despre Adam și Eva* i-a prilejuit lui Emil Turdeanu³⁹ realizarea unei ample prezentări a raporturilor existente între versiunile slave, respectiv românești, ale *Legendei despre Adam și Eva* și a *Lemnului crucii*⁴⁰. Dintre versiunile românești discutate, accentul cade asupra ms. rom. 469, aceasta și datorită faptului că Gaster publicase fragmentul despre *Călătoria lui Sith la rai*, care face parte din *Legenda despre Adam și Eva*.

³⁵ I.-A. Candrea, *Privire generală asupra folklorului român în legătură cu alte popoare*, II, curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea București, 1934-1935, p. 68.

³⁶ *Ibidem*, p. 70, nota 1.

³⁷ Al. Piru, *op. cit.*, p. 70-71. Tot aici, Piru amintește și legenda despre Melchisedec, din *Paleea*, publicată în GCR, I; v. *ibidem*, 58.

³⁸ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 119.

³⁹ Turdeanu, *Apocryphes*, p. 75-145.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 110-114, 141-144.

Textul apocrifului *Lemnul crucii* a fost editat pentru prima oară de Mihai Moraru⁴¹, care a alăturat legendei propriu-zise, transcrise interpretativ, comentarii istorico-literare și filologice.

ALTE VARIANTE ALE LEGENDEI *LEMNUL CRUCII*

Variantele apocrifului *Lemnul crucii* fac parte din miscelanele aparținând Bibliotecii Academiei Române⁴². Dintre cele unsprezece manuscrise care cuprind, integral sau fragmentar, această legendă, numai unele variante au fost semnalate în cataloage, ceea ce impune o succintă prezentare a fiecăreia în parte⁴³. Dintre acestea, nu va fi prezentată aici versiunea din ms. rom. 469, cea mai veche versiune păstrată a *Lemnului crucii*, care constituie textul de bază al ediției de față, deoarece acestuia i s-a consacrat un subcapitol aparte⁴⁴.

Cuvânt pentru sfânta cruce ales de Grigorie Bogoslov și de ceale 2 cruci ale celor 2 tâlhari din ms. rom. 3813 (f. 81^v/2 – 91^r/2), menționat de Gabriel Ștrempel, datează, conform opiniei acestuia, de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

⁴¹ CLRV, p. 202-209.

⁴² Const. Rădoescu menționează că în *Codicele Burchi*, miscelaneu înregistrat sub cota nr. 9 în biblioteca „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin, copiat de Gheorghe Burchi între 1820-1827, în cadrul legendei *Istoria vieții lui Adam* „se află zugrăvite de asemenea mai multe scene biblice în legătură cu subiectul, lemnele crucilor lui Hristos și celor doi doi tâlhari, despre capul lui Adam, descoperirea celor doi tâlhari etc.” (Const. Rădoescu, *Codicele Burchi*, în *Arhivele Olteniei*, anul XVI, 1937, p. 451). Comparând aceste versiuni cu legendele discutate de Cartoian, autorul conchide că între ele sunt numai câteva diferențe minore, „cum ar fi de exemplu numele *Corodel* în loc de *Gorgonia*, sau traducerea cuvântului *Lhito stratos*, care e tradus cu cuvântul *ucidere*” (*ibidem*). Pe parcursul cercetării noastre, nu am avut acces la *Codicele Burchi*, în care, bănuim, așa cum arată prezența termenului *litostratos*, se află și o versiune din *Lemnul crucii* (Rădoescu nu o menționează niciodată *expressis verbis*).

⁴³ Bazându-ne pe cele câteva informații legate de datarea acestor versiuni, am încercat să realizăm o prezentare a manuscriselor în ordinea copierii lor, deși această operație este dificilă, în absența fixării unor intervale temporale mai exacte. Clasificarea acestor variante, pe baza criteriilor de filiație, va fi făcută într-un capitol special.

⁴⁴ V. *infra*, *Descrierea manuscrisului*, p. 120-123.

În ms. rom. 1735, *Cuvânt ales de sfântul Ioanu Bogoslov, de cinstita cruce și de cele 2 cruci ale celor doi tâlhari* se întinde între filele 144^v/1 – 154^v/18, textul fiind amintit și de Gabriel Ștrempel⁴⁵, care consideră că manuscrisul a fost redactat la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Ms. rom. 5054 include un *Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci a celor doi tâlhari* (107^r/1 – 111^v/11), miscelaneul fiind probabil alcătuit la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴⁶.

Ms. rom. 3518, miscelaneu de literatură populară, conține, între f. 128^r/9 – 138^v/10 o variantă a legendei sub numele *Cuvânt ales de Sfântul Ioan Bogoslov de cinstita cruce și de ceale 2 cruci a celor 2 tâlhari*. Manuscrisul ar data, conform opiniei lui Gabriel Ștrempel, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴⁷.

Ms. rom. 2158 cuprinde o variantă alcătuită din două capitole: *Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru ceale doao cruci ale celor doi tâlhari* (f. 12^r/13 – 13^r/15) și *Pentru capul lui Adam* (13^r/16 – 13^v/18), textul fiind menționat de Gabriel Ștrempel⁴⁸, care precizează că miscelaneul datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În ms. rom. BAR 2188, între filele 70^r/1 – 71^r/9, apare *Istoria pentru cei doi tâlhari ce s-au răstignit cu Hristosu*, text copiat în 1794 în București⁴⁹, reprezentând o prelucrare a secvenței *Isprăvire de cei doi tâlhari*, ultima din varianta apocrifului *Lemnul crucii*, care stă la baza ediției noastre. Această prelucrare este mult mai apropiată de episodul inclus în ms. rom. 469 decât cea din ms. rom. BAR 4674.

Ms. rom. 3275, datând din 1799, cuprinde ultimele rânduri din *Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru cele două cruci ale celor doi tâlhari*⁵⁰

⁴⁵ Ștrempel, *Catalogul*, II, p. 47.

⁴⁶ Ștrempel, *Catalogul*, IV, p. 191.

⁴⁷ Ștrempel, *Catalogul*, III, p. 155-156. Mihai Moraru și Cătălina Velculescu avansează ipoteza că acest miscelaneu ar fi putut fi copiat în Țara Românească, în jurul anului 1770 (v. Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a literaturii române vechi*, partea I, București, 1976, p. 124).

⁴⁸ Ștrempel, *Catalogul*, III, p. 195.

⁴⁹ Ștrempel, *Catalogul*, II, p. 267.

⁵⁰ Deși din prima parte a legendei nu a mai rămas decât termenul *Cuvânt*, folosit ca termen de marcare a succesiunii paginilor, aflat pe ultimul rând al filei 3^v a ms. rom 3275, filă

(4^r/1-8) și întreg fragmentul intitulat *Pentru capul lui Adam* (4^r/10 – 5^r/7)⁵¹. Apocriful *Lemnul crucii* nu este menționat de Gabriel Ștrempel, care îl inventariază sub titlul mai general: *Legende privitoare la Vechiul Testament. Pentru viața, moartea și capul lui Adam* (f. 1 – 5)⁵².

Textul legendei *Lemnul crucii* din ms. rom. 938, menționat de Bianu și Nicolaiasa⁵³, este înregistrat de Gabriel Ștrempel⁵⁴, alături de alte legende apocrife, sub numele *Povestiri din Vechiul și Noul Testament* (f. 347 – 352^v). Această variantă este organizată în două părți: *Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru ceale 2 cruci ale acelor 2 tâlhari* (350^r/6 – 351^r/6) și *Pentru capul lui Adam* (351^r/7 – 352^r/12). Miscelaneul a fost scris de Ioan sin Stoica Săitanu din satul Turcheș⁵⁵, în 1810.

Varianta legendei din ms. rom. 5299 este organizată în două subcapitole consecutive, dar distincte, după cum indică și titlurile acestora: *Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru ceale doao cruci* (6^r/10 – 8^v/16) și *Pentru capul lui Adam* (8^v/17 – 9^v/21), miscelaneul fiind redactat în 1832⁵⁶, probabil în Abrud, în județul Mureș.

În ms. rom. 1328, întocmit la mijlocul secolului al XIX-lea, apocriful *Lemnul crucii* (39^r/9 – 46^v/7), intitulat *Cuvânt ales de Sfântul Grigorie Bogoslovul pentru cinstita cruce a lui Hristos și pentru cealelalte doauă cruci ale celor doi tâlhari* este amintit în volumul al IV-lea al *Catalogului manuscriptelor* inițiat de Bianu⁵⁷. Gabriel Ștrempel, după opinia

pe care se încheia legenda *Cuvânt pentru Adam și Eva*, am propus titlul complet al primei părți a legendei *Lemnul crucii* din considerente ce vor fi detaliate în *Filiație* (v. *infra*, *Filiația*, p. 154-156).

⁵¹ Aceasta este numerotarea mecanică, diferită, în condițiile în care mai multe file ale miscelaneului lipsesc, de cea a copistului. Conform numerotării copistului, făcute pentru fiecare filă, în colțul din dreapta sus, *Cuvânt pentru cinstita cruce și pentru cele două cruci ale celor doi tâlhari* s-ar fi întins între filele 14^r/1 – 17^r/8, iar *Pentru capul lui Adam* între filele 17^r/9 – 18^r/7. Numărul paginilor lipsă este menționat și de Ștrempel; v. Ștrempel, *Catalogul*, III, p. 69.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ CMR, III, p. 154.

⁵⁴ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 197.

⁵⁵ Satul Turcheș face parte din județul Brașov; v. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, p. 207.

⁵⁶ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 259.

⁵⁷ CMR, IV, p. 564.

căruia miscelaneul datează de la mijlocul secolului al XIX-lea, încadrează legenda sub titlul mai amplu de *Cuvinte ale sf. părinți* (32 – 46^v)⁵⁸.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Textul de bază al ediției de față este inclus în ms. rom. BAR 469, miscelaneu intrat în patrimoniul Bibliotecii Academiei la sfârșitul secolului al XIX-lea, în 1882, fiind cumpărat de directorul din acea vreme al Bibliotecii Academiei Române, Ioan Bianu⁵⁹, fără a i se cunoaște ultimul dintre posesori.

Manuscrisul, acefal, este de format în $-8^{\circ 60}$, având dimensiunile 146 x 100 mm și cuprinde 474 de file legate modern. Filele sunt numerotate de mașină, cu cifre arabe.

Manuscrisul este alcătuit din caiete de câte opt file⁶¹; prima semnătură de caiet apare pe f. 4^v: „N-are titlu. De la început lipsesc 6 coli și jumătate. Pe f. 4^v e semnătura de la sfârșit a colii a 7-a”⁶². Ultimul caiet, din care au fost scrise numai 6 file, nu reprezintă finalul propriu-zis al miscelaneului, căruia îi lipsește sfârșitul. Signaturile, aflate la începutul și la sfârșitul caietului, sunt vizibile în cazul primelor 40 de caiete. În ceea ce privește următoarele caiete, de cele mai multe ori se observă numai titlul de la început sau de la sfârșit și, eventual, partea superioară a slovelor cifrice, ceea ce indică faptul că filele miscelaneului aveau dimensiuni mai mari înainte de a fi tăiate pentru legat. În câteva cazuri, copistul a notat greșit numărul caietului, pentru ca apoi să revină și să numeroteze corect.

⁵⁸ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 294-295.

⁵⁹ „În anul trecut D-nul I. Bianu a cumpărat pentru BAR...” (v. Gaster, *Texte XVII*, p. 74).

⁶⁰ Bianu și Caracaș notează, greșit, că formatul miscelaneului este -16° ; v. CMR, II, p. 202; în schimb, Gaster vorbește despre „un manuscript 8° mic” (v. Gaster, *Texte XVII*, p. 74).

⁶¹ Există și caiete care nu au opt file. Așa se întâmplă, de exemplu, în cazul caietului 27 (236^r – 242^v), unde prima filă lipsește, după cum se observă la citirea textului, sau 32 (f. 197^r – 203^v), 43 (283^r – 287^v).

⁶² CMR, II, p. 202.

Cercetarea atentă a signaturilor caietelor ne-a ajutat să observăm un fapt deloc luat în seamă de cei care au adus în discuție ms. rom. 469. Pe fila 416^r a miscelaneului, în partea din dreapta jos a paginii, signatura inițială a caietului indică cifra 5. Numărând înapoi până la „caietul 1”, am observat că prima filă a acestuia, în condițiile în care un caiet avea toate cele opt file (păstrarea unor tite ne-a ajutat să ne dăm seama că, în mod fericit, nu lipsea nici o pagină) era pe f. 384^r, coincizând cu prima filă care apare după filele deteriorate 381^r – 383^v.

În concluzie, miscelaneul analizat cuprinde două manuscrise diferite: primul, acefal, care se întinde de-a lungul a 55 de caiete și se încheie la fila 383^v, al doilea, din care s-au păstrat numai 12 caiete, din ultimul caiet rămânând numai primele 6 file.

Miscelaneul este copiat de aceeași persoană, bun caligraf, care scrie cu slove semiunciale. Titlurile capitolelor și anumite inițiale ale cuvintelor sunt notate, de regulă, mai ales în prima parte a miscelaneului, cu chinovar, pentru restul textelor fiind folosită cerneala brună⁶³. Cerneala roșie cu care sunt scrise inițialele unor cuvinte tinde spre violet, între filele 181^r – 204^v, ca și cum s-ar fi revenit asupra chinovarului cu o cerneală mai închisă la culoare.

În miscelaneu sunt făcute mai multe însemnări⁶⁴, greu descifrabile, scrise cu cerneală neagră, care aparțin mai multor persoane, dintre care numai catalogul de manuscrise întocmit de Bianu și Caracaș a reținut câteva. Astfel, pe filele 186^v – 187 au fost notate câteva stihuri adresate credincioșilor; Tănasă Logofăt a făcut două însemnări, una în 22 ianuarie 1772 (f. 343^v) și alta în același an, cu ocazia nunții fratelui său, Enache (f. 241^v). Filele 381-382 sunt rupte, însemnările fiind imposibil de reconstituit, iar f. 383^v cuprinde rugăciunea „Împărate ceresc”.

---

⁶³ *Ibidem*, unde se notează că, în afara titlurilor capitolelor și a inițialelor, notate cu roșu, s-a scris cu negru; în schimb, Gabriel Ștrempel corectează greșeala, precizând că este vorba de cerneală rădăcinie (v. Ștrempel, *Catalogul*, I, p.119).

⁶⁴ Ms. rom. 469 cuprinde diverse însemnări, de diferite dimensiuni, între filele 27^r-448^v; acestea, fără a aduce vreo lămurire suplimentară în legătură cu datarea și localizarea miscelaneului, nu au fost amintite în cataloage.

Cele mai multe scrieri incluse în miscelaneu au titlurile în slavonă, textul propriu-zis fiind românesc. În câteva cazuri, textul se sfârșește prin cuvântul slavon *конец*⁶⁵.

Miscelaneul cuprinde următoarele texte:

1. Palia istorică (1^r – 380^v/15)⁶⁶
2. Filele 381^r – 383^v sunt rupte și deteriorate; pe f. 383^v este însemnată o rugăciune⁶⁷.
3. Începem de la Adamu până în svârșitu toate cumu s-au făcut: Bitiia (384^r/1 – 407^v/15)⁶⁸
4. Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci ale celor doi tâlhari (407^v/1 – 427^r/7)⁶⁹
5. Cuvânt de preaînțeleapta Savila (427^v/1 – 437^r/11)⁷⁰
6. Preaînălțarea lui Pilat, de răstignitul lui Hristos (437^v/1 – 454^v/9)
7. Cuvântul lui *Svēti* Grigorie de toate darurile besearcei (455^r/1 – 462^r/15)
8. *Skazania ot prēmōdrossti Vasili Veliki, Grigorie Bogoslov, Ioan Zlataust* (= Povestea preaînțelepților Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur; 462^v/1 – 472^r/9)⁷¹
9. Cuvântul lui *Svēti* Ioan Zlataust. Cum pentru muiare toată lumea vru a peri (472^r/11 – 474^v/15).

Textul suspus analizei noastre, *Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci ale celor doi tâlhari*, este cuprins între filele 407^v – 427^r, întinzându-se de la ultima pagină a caietului 4 până la pagina a patra a caietului 6. Pe fila 416^r se observă

⁶⁵ Vezi, spre exemplu, f. 224^r/11-13, f. 238^r/14-15.

⁶⁶ Din *Palia istorică* a fost editată până acum *Povestea lui Melchisedec* (GCR, I, p. 65-68). O ediție integrală a acestui text a fost realizată de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. IV, București, 2001.

⁶⁷ În descrierea manuscrisului, Bianu și Caracaș notează: „Foile 381 – 382 rupte” (CMR, II, p. 202), dar mai jos se adaugă: „pe foile 382^v și 383 sunt niște însemnări, din care nu se mai păstrează decât ultimele rânduri, foile fiind rupte. E de ajuns însă spre a vedea că n-aveau nici o importanță. Pe f. 383 v. rugăciunea: «Împărate cerescu»” (*ibidem*, p. 203).

⁶⁸ Din *Legenda despre Adam și Eva*, Gaster a publicat, cu caractere chirilice, *Călătoria lui Sith la rai* (v. Gaster, *Texte XVII*, p. 78-80). Textul integral a fost publicat de Mihai Moraru în CLR, p. 193-198.

⁶⁹ Textul a fost publicat de Mihai Moraru în CLR, p. 202-208.

⁷⁰ Textul a fost publicat de Mihai Moraru în CLR, p. 217-219.

⁷¹ F. 466 este grav deteriorată.

signațura care marchează începutul caietului 5; nici un alt indiciu cu privire la organizarea textului în caiete nu s-a mai păstrat de-a lungul legendei *Lemnul crucii*. Apocriful este semnalat de Gabriel Ștrempel sub denumirea *Legende privitoare la Noul Testament* (f. 407^v – 454^v)⁷², acest titlu incluzând și legendele *Cuvânt de preaînțeleapta Savila și Preaînălțarea lui Pilat, de răstignitul lui Hristos*.

Hârtia, de nuanță gălbuie, este bine conservată, are călușurile la o distanță de 24 mm și prezintă, în porțiunea textului nostru, variante de filigran aparținând tipului *sirenă cu trâmbiță*.

Titlul este scris integral cu chinovar, slovele fiind mai îngroșate. Tot cu chinovar au fost notate și inițialele frazelor sau paragrafelor. Majusculele au diverse dimensiuni: cele de la începutul paragrafului au 5 mm, slovele subcapitolelor au și 9 mm, în timp ce slova inițială a textului avea 20 mm, fiind scrisă pe mai multe rânduri. Înălțimea slovelor obișnuite variază între 3 – 5 mm.

Un rând are 51 – 56 mm lungime (în funcție de organizarea textului, această dimensiune poate fi și de 13 mm), distanța dintre rânduri fiind de 4 mm. Pagina textului are, în general, dimensiunile 51x100 mm.

Între primul rând și partea superioară a foii distanța este de 35 – 39 mm; între ultimul rând și marginea inferioară a filei, se măsoară 25 – 29 mm. Legătura filelor s-a făcut la 10 – 15 mm de ultimele slove ale fiecărui rând. Până la partea laterală a filei mai sunt 15 – 19 mm.

De regulă, între cuvinte se lasă spațiu alb, numai cuvintele atone și cuvintele de legătură sunt alipite termenului următor: *ШИНАЛМЪ* (408^r/15), *↑прѣна* (408^v/4).

COPIE SAU ORIGINAL?

Această problemă, aparent facilă, a studiului filologic, deține, în istoria exegezei apocrifului *Lemnul crucii*, un statut aparte tocmai prin mulțimea ramificațiilor pe care o asemenea chestiune, ridicată nu în termeni

⁷² Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 119.

foarte exact, îl poate înșe, ramificații care năsar repercuta și asupra celorlalte etape ale acestui tip de examen. Astfel, după ce, în 1883 nota că manuscrisul este scris cu mare diligență în 1891, Găster, vorbind despre o legendă din acest miscelaneu, afirmă că limba traducerii, care este de la începutul secolului al XVII-lea, este foarte bună, or, ținând cont de faptul că Găster datase deja codicele, ca fiind scris între 1600-1625, putem presupune că era de părere că acest sbornic reprezintă traducerea originalului străin.

Descrierea făcută de Găster însuși (ms. rom. 469) stă la baza opiniei lui Cărtojan⁷⁴, care, referindu-se la apocriful *Lemnul crucii*, fără să fi văzut manuscrisul, este de părere că este o copie. Totuși, atunci când redactează capitolul despre *Condămnarea lui Pilat*, al cărui cea mai veche versiune se regăsește tot în acest miscelaneu, Cărtojan văzuse deja codicele, ceea ce îi permite să accentueze asupra faptului că este o copie.

Pentru ipoteza conform căreia ms. rom. 469 ar fi o traducere pară a opri și Alexandru Piru⁷⁵, în românește, legenda s-a tradus la sfârșitul secolului al XVI-lea (misc. 469).

Fără a insistă asupra acestei probleme, în recenzia dedicată *Crestomației de literatură română veche*, Alexandru Măreș menționează că miscelaneul este o copie⁷⁶. În favoarea faptului că ms. rom. 469 înu este traducerea originală pledează mai multe elemente. Fără a aduce în discuție grafia foarte frumoasă, legală, lipsită de ștersături, care comportă, de-a lungul apocrifului *Lemnul crucii*, o singură rectificare marginală⁷⁷, considerăm că un factor care pledează pentru statutul de copie al legendei este existența a două straturi lingvistice⁷⁸.

Pe de altă parte, ar putea fi luate în considerație și alte fenomene tipice actului copierii, precum omiterea unor slove⁷⁹, a unor cuvinte⁸⁰.

⁷⁴ Cărtojan, *Cărțile populare*, I, p. 573.

⁷⁵ Al. Piru, *op. cit.*, p. 911.

⁷⁶ Al. Măreș, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁷ Al. Măreș, în LR (XXXIII), 1984, nr. 6, p. 537.

⁷⁸ La fila 426/7, pe marginea din stânga este scris: *de-a dereapta*.

⁷⁹ V. *infra*, *Localizarea*, p. 129-133.

⁸⁰ Astfel, la f. 410/12, este scris *Loisului în-loc de-Eloisului*. Această omisiune nu trebuie confundată cu lipsa unor slove, ca urmare a dispariției acestora din diverse motive:

În ultimul rând, diferențele⁸¹ dintre ms. rom. 469 și ms. rom. 5054, deși foarte puțin numeroase⁸², date fiind proporțiile destul de reduse ale legendei, pledează pentru ipoteza conform căreia miscelaneul este o copie.

DATArea

Exegeții care s-au oprit asupra ms. rom. 469 au încercat să dateze copierea acestui miscelaneu, luând în discuție, aproape fără excepție, caracteristicile paleografice și pe cele lingvistice ale acestuia.

Astfel, Gaster⁸³ este primul care apreciază că „după caracteristicile paleografice nu poate să fie decât de pe la începutul sec. XVII (circa 1600 – 1625)”. În *Chrestomatie*, vorbind despre *Povestea lui Adam* din ms. rom. 469, Gaster își reafirmă poziția, considerând că „limba traducerei, care este de pe la începutul sec. al XVII-lea, este foarte bună”⁸⁴.

Luând în discuție câteva fapte lingvistice, precum *așA*, *mânile*, *acmu*, *a șasA* (pentru *Călătoria lui Sit la rai*), respectiv *așa*, alternanțele *acmu – acum*, *pâine – mânile* (în *Melchisedec*), Ivănescu se oprește și asupra propunerii de datare a ms. rom. 469, înaintate de Gaster cu ocazia publicării celor două legende în *Chrestomatie*, opinie pe care o consideră insuficient argumentată. De aceea, intervalul de timp propus de Ivănescu ca dată probabilă de copiere a miscelaneului este mult mai larg: „Ele pot fi plasate în

---

acesta este cazul termenului *stâlpărire* (408^v/1), notat în CLRV: *tâlpărire*, iar în indice *tâlpiri*, emendat de Alexandru Mareș, care consideră că forma cu *s* este cea corectă, dispariția acestei slove, așezate la începutul filei, fiind explicabilă prin ștergerea sa în decursul timpului; v. Al. Mareș, *op.cit.*, 1984, p. 542; cf. CLRV, p. 204, 246. În favoarea opiniei lui Alexandru Mareș, care, de altfel, indică și grafia din text, *στυλπάρια*, stă și faptul că termenul *stâlpuri* mai apare în altă parte a miscelaneului, cu forma corectă (f. 461^v/4).

⁸⁰ La fila 415^v/13 este omis *era*.

⁸¹ Despre importanța diferențelor dintre două texte, într-o problemă filologică precum cea de față; v. Gheșe – Mareș *Introducere*, p. 129-130.

⁸² Toate acestea au fost semnalate în capitolul *Filiație*, unde am încercat să demonstrăm că cele două variante reliectă aceeași traducere.

⁸³ Gaster, *Texte XVII*, p. 74.

⁸⁴ GCR, I, p. LVI.

prima jumătate a secolului al XVII-lea (ultimul [*Melchisedec*] ar putea fi plasat și în jurul anului 1600)⁸⁵.

În condițiile în care nu putea consulta ms. rom. 469, Cartoian⁸⁶, pornind de la datarea miscelaneului avansată de ceilalți cercetători, dar mai ales de Gaster, consideră ca eventuală dată de traducere a apocrifului *Lemnul crucii* secolul al XVI-lea.

Siguranța lui Alexandru Piru, care datează traducerea apocrifului *Lemnul crucii* din ms. rom. 469 „la sfârșitul secolului al XVI-lea”⁸⁷ este cel puțin surprinzătoare, atâta vreme cât nu aduce nici un argument în favoarea acestei ipoteze, pe care a preluat-o, probabil, *tale quale*, de la Cartoian.

Ocupându-se de *Legenda despre Adam și Eva* din ms. rom. 469, luând în discuție fapte lingvistice „d'apparence archaïque”, precum perfectul simplu *născum*, sintagma *a mână*, pronumele personal cu forma *îns*, grafia *HOY TPACHY ЧЪРЕРА МА*, întâlnite în prima jumătate a secolului al XVII-lea și la scriitorii moldoveni, Emil Turdeanu consideră că traducerea nu poate fi plasată mai târziu de această perioadă⁸⁸.

Stadiul actual al cercetărilor filologice certifică faptul că datarea prin intermediul elementelor de limbă este totuși îndoielnică, atâta vreme cât anumite diferențe lingvistice, considerate diacronice, puteau reflecta divergențe sincronice⁸⁹.

Referindu-se la legenda *Lemnul crucii*, Mihai Moraru⁹⁰ propune ca dată a copierii manuscrisului, așa cum a făcut și în cazul altor apocrife din

⁸⁵ G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947-1948, p. 113.

⁸⁶ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 57.

⁸⁷ Al. Piru, *op. cit.*, p. 71.

⁸⁸ Turdeanu, *Apocryphes*, p. 107.

⁸⁹ V. Gheție – Mareș, *Introducere*, p. 101-102, care consideră insuficient întemeiată datarea cu ajutorul faptelor de limbă. În plus, anumite fenomene propuse ca argumente pentru datare au fost răspândite o perioadă mult mai largă de timp decât ar indica perioada în care se presupune că a fost copiat *Lemnul crucii* (prima jumătate a secolului al XVII-lea): astfel, *acmu* circulă între secolele XVI – XVIII, *i* etimologic în cuvinte precum *mâni* apare, în graiurile nordice, din secolul al XVI-lea, fiind întâlnit dialectal până în zilele noastre etc.; v. Gheție, BD, p. 174-175, 111-113. De aceea, în condițiile în care nu se cunoaște nici măcar locul în care a fost întocmită copia, încercările de datare pe baza unor particularități lingvistice nu pot fi luate în seamă.

⁹⁰ CLRV, p. 202.

aceiași miscelaneu, mijlocul secolului al XVII-lea. Recenzând *Crestomația de literatură română veche*, unde *Lemnul crucii* apare publicat pentru prima oară, Alexandru Mareș atrage atenția asupra lipsei unui examen concludent, filigranologic, care să conducă la datarea miscelaneului. Numai în urma unei astfel de investigații se pot avansa ipoteze referitoare la perioada traducerii acestui apocrif⁹¹.

Datarea prin intermediul filigranului, unica metodă sigură de stabilire cât mai exactă a perioadei de timp în care a fost executată copia⁹², metoda la care se referea și Alexandru Mareș, nu este posibilă în cazul de față, deoarece nu am găsit în cataloagele de acest tip un filigran care să fie identic cu cel din ms. rom. 469⁹³. Reconstituit prin asamblarea a patru fragmente, filigranul care marchează hârtia pe care este scris apocriful *Lemnul crucii*, dar și pe cea a altor legende din cadrul acestui sbornic, este plasat în zona legăturii superioare a miscelaneului și reprezintă o sirenă cu părul lung, cu coada despicată în două părți, care ține în mână o trâmbiță ridicată în sus (v. fig. 1)⁹⁴.

În concluzie, atât datarea ms. rom. 469, cât cea a traducerii pe care o urmează, continuă să rămână în atenția specialiștilor. În condițiile în care nici un examen filigranologic nu a precizat perioada efectuării copierii miscelaneului în discuție, ne raliem ipotezelor celorlalți lingviști care au cercetat acest manuscris și propunem ca dată a întocmirii celei mai vechi copii a apocrifului *Lemnul crucii* secolul al XVII-lea.

---

⁹¹ Al. Mareș, în LR (XXXIII), 1984, nr. 6, p. 537.

⁹² V. Gheție – Mareș, *Introducere*, p. 92-98.

⁹³ Despre necesitatea ca filigranul realizat în urma decalcului să fie identic cu cel din catalog; v. Gheție – Mareș, *Introducere*, p. 96, Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, p. XVII.

⁹⁴ Este foarte posibil ca filigranul să fi avut de suferit când au fost tăiate colile, fapt petrecut, așa cum am arătat, și cu partea inferioară a acestora.

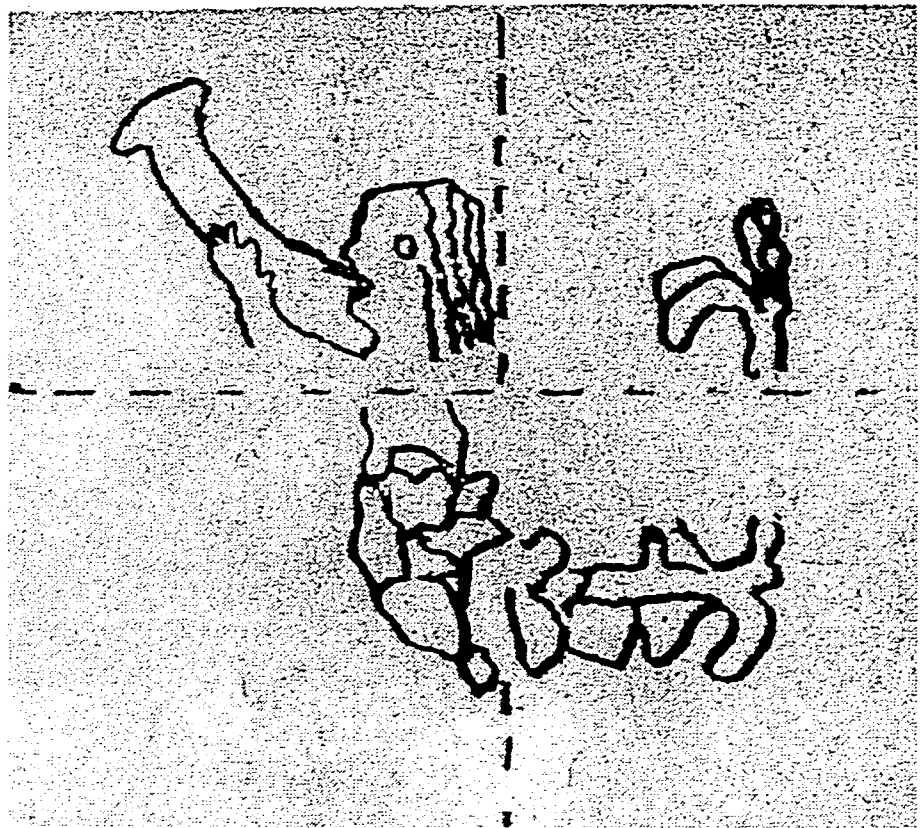

Fig. 1

LOCALIZAREA

De cele mai multe ori, cercetătorii care s-au oprit asupra ms. rom. 469 au luat în discuție și localizarea codicelui; mai mult, opiniile divergente ale lingviștilor în ceea ce privește această problemă filologică favorizează, din această perspectivă, discuția de față.

Fără a oferi explicații pentru fiecare tip de text, Gaster include cele două texte publicate în *Chrestomatie* în grupul textelor muntenești⁹⁵.

Ivănescu discută numai câteva dintre particularitățile textelor publicate de Gaster, căruia îi contestă localizarea, propunând ipoteza

⁹⁵ GCR, I, p. XCIV.

conform căreia *Călătoria lui Sith la rai* ar aparține zonei de nord a „dialectului literar din centrul și nordul Ardealului”⁹⁶, pe temeiul unor particularități reținute de termeni ca *mânile*, *acmu*, *așA*, în timp ce fragmentul din *Paleea* ar fi scris în același dialect, dar din zona sudică, după cum ar indica formele alternante *acmu-acum*, *pâine*, dar *mânile*, *așA*. Localizarea muntenească propusă de Gaster este inacceptabilă, în opinia lui Ivănescu, mai ales din cauza faptului că textele „au pretutindeni *ğ* și *dz*”⁹⁷.

Pornind de la ipotezele celor doi, Emil Turdeanu circumscrie o arie mult mai largă în cadrul căreia circulau fenomenele discutate de Ivănescu, arie care includea și nordul Transilvaniei și Moldovei; mai mult, anumite particularități dialectale îl îndreptățesc să localizeze protograful de pe care s-a realizat copia ms. rom. 469 în zona Moldovei de nord. Anumite trăsături fonetice, frecvent întâlnite – folosirea lui [z] și [j] ca normă a textului, în loc de [dz] și [ğ] –, lexicale, precum înlocuirea nordicului *ciurdă* cu *cireadă*, morfologice (utilizarea repetată a perfectului simplu) indică, în opinia lui Turdeanu, că zona în care a fost copiat codicele este la sud de Carpați, așa cum presupusese și Gaster, mai exact, în Oltenia⁹⁸.

Publicând cele trei texte din ms. rom. 469, Mihai Moraru localizează copierea miscelaneului în Transilvania, fără a preciza în care zonă anume⁹⁹.

În analiza faptelor lingvistice din legenda *Lemnul crucii*, am preluat metoda utilizată în lucrările care abordează problema localizării textelor vechi, având permanent în vedere faptul că, în cazul acestui codice, nu este cunoscut nici un detaliu legat de circumstanțele copierii lui.

În încercarea de a localiza textul analizat, am enumerat numai fenomenele care puteau particulariza, într-o oarecare măsură, anumite regiuni; de aceea, am adus în discuție fapte lingvistice specifice și fapte lingvistice alternante, prin coroborarea cărora să putem avansa o propunere în această direcție¹⁰⁰.

⁹⁶ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 110.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 113.

⁹⁸ Turdeanu, *Apocryphes*, p. 107-108.

⁹⁹ CLRV, p. 202.

¹⁰⁰ Studiul lingvistic dedicat particularităților lingvistice ale textului cuprinde o descriere detaliată a acestora.

- a) După cum indică atestările, păstrarea lui [ă] în cuvinte precum *împăratul* (418^v/5-6) caracteriza, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Muntenia, sudul Transilvaniei, aria hunedoreană și regiunea care cuprindea o parte din Crișana, nordul Banatului și zona Apusenilor¹⁰¹.
- b) Fonetismul etimologic [ă] în *nărod* (415^v), *nărodul* (422^v/11) a fost înregistrat în secolul al XVII-lea în texte provenind atât din aria nordică, cât și din cea sudică¹⁰².
- c) În secolul al XVII-lea, conform atestărilor, [e] medial aton trece la [i] în regiunile Transilvaniei, Banatului, Munteniei și Moldovei. Textul apocrifului *Lemnul crucii* reține un singur exemplu: *colibile* (426^v/6); cf. *fecior* (408^r/3), *leammele* (408^v/12).
- d) palatalizarea lui [f] la [h]: *înhișă* (410^v/8); cf. *fiară* (410^r/15), *fieri* (409^v/11-12), *fi-va* (409^v/4). Palatalizarea era un fenomen caracteristic Moldovei, dar apărea sporadic în Muntenia și în Transilvania¹⁰³.
- e) Textul se caracterizează prin prezența labialilor moi: *mearseră* (415^v/3), acest fenomen de înmuiere a labialelor fiind o inovație propagată de la sud spre nord, teritoriile de la sud de Mureș, inclusiv Oltenia, fiind o zonă de tranziție¹⁰⁴.
- f) În text apare numai grupul consonantic [sv], cu [v] necvluat la [f], cum se întâmplase în Muntenia, cu excepția Olteniei: *nesvârșit* (427^r/5), *svântul* (415^r/1), caracteristică mai ales a zonelor nordice ale Moldovei și Transilvaniei, precum și sporadic în Oltenia¹⁰⁵.
- g) Se înregistrează rostirea dură a lui [t]: *nestâns* (409^v/4), caracterizând zona nordică¹⁰⁶.
- h) [s], [z], [ʃ] sunt întâlnite în exemple care indică atât o rostire dură, cât și una moale: *aduceș* (419^v/10), *Dumnezău* (413^r/6), *însămnat*

¹⁰¹ Gheție, BD, p. 97-98.

¹⁰² *Ibidem*, p. 101-102, 222, 290, 300, 335, 347.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 122-123.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 130-131.

¹⁰⁶ În perioada contemporană, derivatele lui *stânge* sunt comune graiurilor bănățenești, ardelențești, moldovenești și oltenești; v. *ibidem*, p. 134.

(415^v/13-14), *săcă* (414^v/4), *sămnat* (423^v/2-3); cf. *auzi* (417^v), *mearseră* (418^v/5-6), *pusease* (407^v/13-14), *semințele* (413^v/2-3), *toți* (415^v/15), *zise* (410^v/9).

- i) Rostirea dură a lui [ș] în *acelaș* (409^v/3), *așa* (418^v/6), *greșala* (408^v/9) – alternează cu rostirea moale a acestuia: *așea* (408^v/9), *greșise* (408^v/7-8), *șezând* (417^v/10), care este mult mai bine reprezentată. [ș] dur este exclusiv întâlnit în cuvinte precum *șapte* (408^v/9-10), care sunt proprii, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, regiunii Munteniei și sudului Transilvaniei.
- j) Textul prezintă exclusiv [z], întâlnit în Muntenia, în regiunea Brașovului și în zona Sibiului, a Albei, fonetismul [dz] neînregistrând nici o ocurență¹⁰⁷.
- k) [ğ] s-a păstrat în: *agiunse* (417^v/3, 420^v/11-12, 420^v/10-11), *pregiur* (417^v/10-11), rostirea cu [j] fiind proprie Țării Românești și sud-estului Transilvaniei, din secolul al XVI-lea și până în secolul al XVIII-lea¹⁰⁸. În aceeași perioadă, [ğ] circula în celelalte regiuni.
- l) Pronumele negativ *nimea* (412^v/11) este atestat în secolul al XVII-lea în Oltenia, Moldova, Banat și Transilvania (cu excepția zonei de sud-est, unde apare sporadic și *nimeni*)¹⁰⁹.
- m) Utilizarea exclusivă a numeralului ordinal terminat în *-le* ar putea indica o caracteristică a graiurilor nordice: *al doile* (413^v/15), *al treile* (411^v/12)¹¹⁰.
- n) Articolul variabil, caracterizând în această perioadă Țara Românească, este utilizat alături de cel invariabil, întâlnit în zona nordică¹¹¹: „cuvânt ales al lui Grigorie” (407^v/1-2); „a lui Adam parte” (421^v/3); cf. „cruci a celor doi tâlhari” (407^v/6-7), „lemnul acesta a vieții” (415^v/5-6).

După cum se observă, probabil și din cauza dimensiunilor destul de restrânse, textul apocrifului nu prezintă particularități care să permită o localizare rapidă. La acestea se adaugă și absența oricărui detaliu referitor la

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 146-147.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 148-149.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 163-164.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 165.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 161-162.

proveniența protografului, a scribului, la regiunile în care a circulat codicele. Este însă un fapt cert că textul cunoaște mai multe straturi de limbă, ceea ce arată că autorul copiei vorbea alt grai față de cel al protografului.

Este probabil ca dificultatea localizării miscelaneului, date fiind condițiile deja menționate, să fi condus la divergența pozițiilor cercetătorilor. În plus, trebuie remarcat că, în cazul ms. rom. 469, s-au luat în discuție aproape întotdeauna textele publicate de Gaster, care fac parte, conform organizării miscelaneului, din două codice distincte. Pentru faptul că între aceste două legende publicate de Gaster existau diferențe stă mărturie chiar poziția lui Ivănescu: în vederea localizării copiei miscelaneului, pentru un manuscris copiat de același scrib, acesta propune două regiuni distincte ale aceleiași provincii.

Aducând în discuție fenomene lingvistice neluate în seamă de Ivănescu, cum ar fi prezența aproape exclusivă a lui [z], Turdeanu revine la opinia lui Gaster, or o simplă parcurgere a ms. rom. 469 indică faptul că în prima parte, miscelaneul este caracterizat prin fonetismul [dz], în timp ce în ultima parte acesta apare rareori, pentru a fi absent în *Lemnul crucii*.

În ceea ce ne privește, urmărind trăsăturile invocate de Ivănescu atunci când a localizat textele, considerăm că acesta a avut în vedere numai particularitățile din *Povestea lui Melchisedec*, text care nu este inclus în partea de miscelaneu în care apare *Lemnul crucii*, fapt care ne îngăduie să nu luăm în considerație, pentru moment, opiniile sale.

Deoarece Gaster nu a adus nici o explicație precisă legată de faptele lingvistice care l-au condus să localizeze miscelaneul în Muntenia, nu ne rămâne să aducem în discuție decât opiniile lui Turdeanu. Acesta a observat că norma textelor este utilizarea lui [z], fenomen cvasigeneral pentru *Călătoria lui Sith la rai*, general pentru *Lemnul crucii*, și a formulat opinia sa despre acest miscelaneu, bazându-se în special pe *Călătoria lui Sith la rai*.

Cum acest text face parte din a doua secțiune a ms. rom. 469, ipotezele lui Gaster și mai ales cele ale lui Turdeanu, care sunt argumentate, devin cu atât mai importante. Ipoteza lingvistică înaintată de Turdeanu este prejudiciată de faptul că el consideră că [ġ] era aproape neutilizat, norma fiind [j], or, așa cum arată o parcurgere rapidă a textului, norma era [ġ], [j] cunoscând numai o singură ocurență, în cuvântul *mijloc*.

După cum se observă, nu există nici o trăsătură dintre cele menționate mai sus, care să nu se regăsească în zona nordică. Dintre acestea, unele trimit exclusiv spre zona nordică (f, g, m), unele indică o separație între nord și sud (h, i, n), altele acoperă atât nordul, cât și sudul (b), iar altele (a, c, d, e, j) grupează Muntenia cu diverse zone nordice, mai mult sau mai puțin extinse. În aceste condiții¹¹², considerăm că această copie a fost realizată după un prototip nordic, fiind, la rândul ei, de proveniență nordică, scribul fiind originar dintr-o zonă în care coexistau particularitățile grăinților nordice, cu particularitățile ale graiurilor sudice, cu preponderența celor dintâi. Această zonă comună, care să includă și rostirea cu [z], și pe cea cu [g], caracteriza, în secolul al XVII-lea, sud-vestul Transilvaniei. Referitor la traducere, nu excludem probabilitatea ca aceasta să provină din Moldova, regiune spre care îndreaptă atenția și redacția rusească pe care se pare că a folosit-o traducătorul. Pentru localizarea protografului sunt necesare, desigur, și cercetări suplimentare, care să aibă în vedere și alte legende din această parte a miscelaneului.

Totuși, într-o analiză care nu face obiectul studiului de față, informațiile puțin numeroase oferite de acest text referitoare la localizare ar putea fi consolidate de o încercare de localizare la cele de a doua parte a ms. rom. 469. Un stadiu ulterior ar trebui să încerce o localizare paralelă a celor două componente ale miscelaneului, urmând să explice diferențele dintre acestea. Din acest moment, explicațiile diferențelor vor avea la bază date despre istoria textelor cuprinse în codice, despre circulația lor, despre circumstanțele în care un copist a adoptat atâtea variații lingvistice.

ORIGINALUL STRĂIN

Până în prezent, cercetătorii care s-au oprit asupra legendei *Lemnul crucii* din ms. rom. 469 au evitat să indice cu exactitate vreun original străin

¹¹² Pentru metodologia, care trebuie aplicată în condițiile în care se propune localizarea unei copii care delimitează două arii dialectale; v. Gheție-Mareș, *Introducere*, p. 115-116.

al acesteia, în pofida numeroaselor trimiteri la alte versiuni slavone¹¹³, fapt explicabil, dacă se are în vedere îndelungata perioadă în care miscelaneul nu a fost în Biblioteca Academiei.

Aproape toți cei care s-au oprit asupra variantei românești a legendei au făcut referiri la versiunile slavone aflate în bibliotecile românești. În ordine cronologică, cel dintâi semnalat a fost sbornicul din Arhivele Statului din București, „un manuscris foarte remarcabil, care fusese al mănăstirii Mihai-Vodă din București”¹¹⁴. Acest sbornic manuscris, care datează, în opinia lui Gaster, de la începutul secolului al XVI-lea, „conține originalul slavon a mai tuturor apocrifelor din textele românești”¹¹⁵.

Versiunii din acest sbornic îi este preferată, de către Cartoian, cea slavonă din *Codicele de la Tulcea* (BAR ms. sl. 649), editat parțial de Ioan Bogdan, versiune pe care Cartoian o pune în legătură cu legenda din ms. rom. 3813, singura accesibilă lui în acel moment. Urmând opiniile lui Cartoian, Alexandru Piru va menționa tot codicele slavon de la Tulcea drept sursă a traducerii românești.

După cercetarea *Legendei despre Adam și Eva*, Emil Turdeanu se oprește asupra *Lemnului crucii*, care în slavonă cunoștea două versiuni sensibil diferite: una în mod tradițional atribuită lui popa Bogomil, care nu avea nici o legătură cu *Legenda despre Adam și Eva*, alta care își are punctul de plecare chiar în acest apocrif. La rândul ei, această ultimă versiune se subîmparte în alte două tipuri: tipul meridional, unde *Legenda despre Adam și Eva* este condensată în câteva rânduri, pentru a explica legătura dintre cununa lui Adam și arborele sfintei cruci, respectiv tipul meridional și rus, unde acest rezumat este înlocuit de textul integral al versiunii scurte a *Vieții lui Adam*¹¹⁶. În cadrul primei categorii, Turdeanu introduce și versiunea codicelui slavon de la Tulcea.

A. I. Iațimirski a semnalat că Biblioteca Publică din St. Petersburg păstrează, sub cota 13.2.25, o versiune acefală, de proveniență

¹¹³ Gaster, *Texte XVII*, p. 76, 78, Gaster, *Literatura*, p. 285, Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 122, 135-136, Turdeanu, *Apocryphes*, p. 104-106, Mihai Moraru în CLRV, p. 208.

¹¹⁴ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. II, București, 1879, p. 181.

¹¹⁵ Gaster, *Texte XVII*, p. 78.

¹¹⁶ Turdeanu, *Apocryphes*, p. 111.

moldovenească, a legendei *Lemnului crucii*, datând din secolul al XVI-lea¹¹⁷: această versiune aparține tot celei de a treia redacții.

După cum s-a mai spus, Anisava Miltenova propune trei tipuri de redacție a acestei legende, *Codicele de la Tulcea* aparținând primei grupe de redacții¹¹⁸, sbornicul din Arhivele Statului fiind o variantă prescurtată, de proveniență molodovenească, aparținând celci de a treia redacții, a cărei trăsătură distinctivă este legătura cu apocriful despre Adam și Eva¹¹⁹. În plus, acest miscelancu face parte din subredacția rusească, ea purtând încă amprenta normelor ortografice care reflectă unele particularități ale școlii de la Târnovo¹²⁰.

Cercetarea sbornicului de la Arhivele Statului indică faptul că acesta este foarte apropiat de ms. rom. 3813. Versiunea din ms. rom. 469 prezintă o serie de pasaje suplimentare, care nu apar nici în ms. rom. 3813, nici în ms. sl. 740 de la Arhivele Statului:

Ms. rom. 469: „Și focul acela îl străjuiescu niște fieri *cumplite* și iuși.” (409^v/9-13)

Ms. rom. 3813: „fhierile ceale iuși străjuiescu acolo la acel foc.” (82^v/1-2)

Ms. sl. 740: И лютии свѣрѣе стрѣжѣтъ мѣи огнь „Și fiare iuși (aprige) străjuiesc acel foc.” (29^v/12-13)

Ms. rom. 469: „Mearse Lot și află adormite pre accale fiară *ce-păziia* focul.” (410^v/13 – 410^v/1)

Ms. rom. 3813: „Și au mers Lot și au aflat fhierile adormite.” (82^v/9-10)

Ms. sl. 740: и шедъ лотъ и обрѣте свѣрѣ спашѣ „Și merse Lot și află fierile adormite.” (30^v/4-5)

În plus, uneori, ca și în ms. 740, spre deosebire de ms. rom. 469, ms. 3813 reține forme corecte: astfel, numai în 3813 (82^v) și în 740 (29^v/7) apare

¹¹⁷ Apud Miltenova, *Два апокрифа*, p. 47, sub nr. 2.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 45.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 46.

¹²⁰ Cu această incadrare, Anisava Miltenova se depărtează de alți exegeți, precum Jordan Ivanov, care consideraseră că ms. 740 din Arhivele Statului București ar aparține unei redacții sud-slave; v. *ibidem*, p. 41.

forma corectă: *Eloisului* (ms. rom. 3813), *моис* (ms. sl. 740), cf. *Loisului* (ms. rom. 469, 410^r).

Totuși, anumite pasaje diferențiază ms. rom. 469 și 3813 de ms. sl. 740:

Ms. rom. 469: „Și deaca spuse lui Avraam” (410^r/3-4)

Ms. rom. 3813: „Iar deaca au spus lui Avraam” (82^v/4-5)

Ms. sl. 740: ЕГДА СЛЫШЖ АВРААМ „Când auzi Avraam” (29^v/16).

Traducerea particulară, similară, a unor termeni din cele două miscelane românești unește versiunile, îndepărtându-le totodată de sbornicul slavon în discuție:

Ms. rom. 469: „Și sta într-un prund.” (409^r/)

Ms. rom. 3813: „și sta în prund.” (82^r/7)

Ms. sl. 740: и стоашена на нѣсѣѣ „Și sta pe nisip.” (29^v/1)

În concluzie, ms. rom. 3813, deși coincide de-a lungul unor pasaje ample, cu ms. sl. 740, nu poate fi considerat o traducere a acestuia, chiar dacă este mai apropiat de acest sbornic decât ms. rom. 469. În schimb, așa cum arată anumite cuvinte comune versiunilor românești, de clară origine slavonă (rom. *prund* < sl. прундъ), originalul străin al acestora este o copie foarte apropiată de ms. sl. 740.

COMPOZIȚIA LEGENDEI

Legenda *Lemnul crucii* din ms. rom. 469 are o compoziție eterogenă, cuprinzând pasaje narrative ce par a aparține unei proze organizate liniar, alăturate unor subcapitole, dintre care unele au aspectul unor povestiri independente, altele fiind organizate sub formă de întrebări și răspunsuri.

Apocriful începe¹²¹ cu un amplu pasaj unde se precizează originea cununii pe care Adam o așezase pe capul său, înainte de a muri. Din această

¹²¹ Am preferat să facem o prezentare mai amplă a legendei, deși rezumate au fost publicate și de Gaster, și de Cartoian (care a rezumat însă varianta din ms. rom. 3813), și de Candrea (care a preluat legenda de la Cartoian), pentru a se observa mai ușor diferențele dintre versiunea existentă în ms. rom. 469 și cea întâlnită în miscelanele 938, 2518, 3275 și 5299, diferențe semnificative, asupra cărora nu s-a insistat până acum în literatura de specialitate.

cunună, împletită din ramuri din pomul cunoaşterii, aduse de Sit din rai, creşte un copac minunat, „mai înalt de toate leamnele din lume”.

Originea lemnelor pe care a fost răstignit fiecare dintre cei doi tâlhari este precizată în două subcapitole semiindependente, marcate prin titlu propriu: „De alt lemn ce pre dâns s-au răstignit tâlhariul cel ce crezu”, „De al treile. Ce pre dâns să răstignise tâlhariul cel necredincios”.

Din copacul crescut din cununa lui Adam, apa Tigrului scoate un lemn din care Sit face foc la pomenirea tatălui său. Urmând sfatul lui Avraam, din acest foc Lot ia trei tăciuni pe care îi udă, până ce creşte un copac¹²², pe al cărui lemn va fi răstignit tâlharul credincios.

Tot din copacul răsărit din cununa lui Adam, apa potopului scoate o bucată de lemn care rămâne la prundul Merei, apa cea amară, până în vremea exodului. Evreii fiind rămaşi fără apă, Moise se roagă lui Dumnezeu, iar acesta îi arată lemnul care înfloriese şi zăcea pe prund. Moise ia o bucată de lemn, îndulceşte apa, iar lemnul creşte „mare şi minunat şi frumos foarte”, fiind copacul pe care va fi răstignit tâlharul necredincios.

Din acest moment, legenda este organizată sub forma întrebărilor şi răspunsurilor, urmărindu-se originea lemnelor („Cum să începură aceale leamne sau cum crescură așea?”), calea prin care au ajuns împreună în Ierusalim („Cum să împreunară leamnele în Ierusalim?”) şi locul de unde îngerul le-a luat şi le-a dat lui Sit („Cum fură aceale leamne şi de unde le luă îngerul şi le deade lui Sit?”).

În ceea ce priveşte originea lemnelor, se aminteşte cum, în timp ce Dumnezeu răsădea raiul, Satanail fura din seminţe şi cum acesta a înnegrit şi a devenit drac. Pomul din mijlocul raiului a crescut în trei părţi: o parte – Dumnezeu, o parte – Adam şi o parte – Eva, ultimele două ieşind din rai după izgonirea lui Adam şi a Evei: partea lui Adam, luată de apa Tigrului,

---

¹²² Truda lui Lot, în urma căreia păcatele acestuia sunt iertate, este amintită şi în cronografe, unde se insistă asupra caracterului apocrif al acestei legende, neagreate de biserică: „Deci acestu lucru, cu tăciunii, nice în scrisori nu să găsiaşte, nice besérica nu foarte priimiaşte, ce să aude den bătrâni povestindu. Pentr-aceasta am scrisu şi noi pre urma altora, ca pentru să să afle” (*Cronograf tradus din greceşte de Pătraşco Danovici*, vol. I, ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de Gabriel Ştrempele, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1998, p. 22).

devine lemnul crucii tâlharului credincios, partea Evei, scoasă de apa potopului, este lemnul crucii tâlharului necredincios.

Căutând lemn să acopere Sfântul Sion¹²³, Solomon găsește, rând pe rând, lemnele pe care vor fi răstigniți tâlharii. Detalii aluvionare încarcă povestirea: la un moment dat, Solomon pierde lemnul pe care îl pusese Moise în Mera și îl recapătă doar cu ajutorul unui cioplitor care, scăpându-și securea¹²⁴ în Iordan, găsește lemnul însemnat; oamenii nu îl lasă să taie copacul crescut prin strădania lui Lot, deoarece cred că pe acesta se va răstigni Hristos¹²⁵; Savila vine să vadă lemnul; în sfârșit, diavolii de sub stăpânirea lui Solomon merg în rai, iau lemnul „mare și minunat și frumos”, aducând o dată cu el și capul lui Adam în Ierusalim¹²⁶. Spre deznădejdea lui

¹²³ Căutarea de către Solomon a unui lemn „însemnat”, „sfânt” reprezintă un act caracteristic anumitor rituri magice de întemeiere; v. Andrei Oișteanu, *The Romanian Legend of the Flood* în *Archævs*, tome IV (2000), fasc. 1-2, p. 84-91, care, având ca punct de plecare momentul în care Noe bate toaca provenită din copacul original, pentru a reface arca, discută și acest episod din apocriful *Lemnul crucii* punându-l în relație cu legende grecești, sumero-acadiene, finlandeze, cu practici și credințe șamanice sau cu alte legende românești, care rețin motivul arborelui cosmic aflat la baza unei construcții sacre.

¹²⁴ Legată de acest episod al căutării securii este prorocirea Sfântului Ioan Botezătorul: „Amu săcura la rrădăcinile leamneloru dzace” (Evanghelia după Matei, cap. 3. v. 10), identificată de Alexandru Mareș în manuscrisul popii Bratul (p. 416/16-17), într-un fragment constituit ca „un simplu amalgam de scrieri religioase” (v. Al. Mareș, *Cea mai veche culegere de extrase religioase traduse în limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 239). Aceste citate sunt intercalate în cuprinsul unui text slavon, o versiune a *Întrebărilor și răspunsurilor*, similară cu cea din codicele de la Tulcea; *ibidem*, p. 241. Relația dintre apocriful *Lemnul crucii*, respectiv dintre fragmente legate de această legendă, și textele alături de care acesta a fost inclusă în miscelaneu ar putea deveni terenul fertil al unui studiu amplu: în ceea ce privește cazul de față, trebuie amintit că ms. rom. 469 include, în partea finală, tot o versiune a *Întrebărilor și răspunsurilor*.

¹²⁵ Despre contradicțiile care apar de-a lungul legendei, în legătură cu acest lemn, vezi Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 126, nota 1. Pe de altă parte, din perspectiva lui Turdeanu, aceste contradicții nu ar reflecta decât faptul că un compilator dintr-o epocă necunoscută a refuzat să mai accepte, conform tradiției bogomilice, că din toiagul lui Moise a fost cioplită crucea lui Hristos. Astfel pomul cunoașterii a ajuns la originea lemnului crucii lui Hristos, iar Hristos a fost recunoscut drept noul Adam; v. Turdeanu, *Apocryphes*, p. 112-113.

¹²⁶ Există mai multe tradiții referitoare la locul în care a fost îngropat Adam: astfel, se consideră fie că mormântul său se află aproape de Hebron, fie că este îngropat cu capul la Ierusalim și cu picioarele spre Hebron, fie că este îngropat cu capul la Hebron și cu picioarele la El-Kuds; v. Paul H. Stahl, *Histoire de la de la décapitation*, Paris, 1986, p. 159.

Solomon, nici unul dintre aceste lemne nu se potrivește spre a fi înveliș templului.

Răspunsul la cea de a treia întrebare reia destule detalii din cele deja prezentate: sunt amintite cele trei părți ale pomului din mijlocul raiului, se indică, într-un mod echivoc, originea edenică a lemnului pe care va fi răstignit Hristos¹²⁷ și se precizează încă o dată originea lemnului fiecărei cruci. În plus, este inserat un succint pasaj despre capul lui Adam, căruia Solomon, urmărit de toți israilitenii, i se închină inițial, ca celei dintâi făpturi a lui Dumnezeu, pentru a arunca apoi cu pietre în acesta, deoarece Adam a fost primul care a călcat poruncile sfinte. Gestul lui Solomon, preluat de toți supușii, are drept consecință directă înălțarea Golgotei¹²⁸.

Legătura dintre Hristos și Adam este menționată și în alte apocrife. În *Evangelia lui Nicodim* se menționează că Iisus a fost răstignit pe Golgota, chiar deasupra capului lui Adam, care a fost astfel botezat și iertat

---

¹²⁷ Omologarea lemnului crucii lui Hristos cu lemnul pomului cunoașterii este, mai degrabă, o interpretare cultă, probabil ulterioară celei paulinice din *Epistola către Romani* 5. 12-21. Iustin și Irineu au fost primii Părinți ai Bisericii care au discutat paralelismul existent între pomul crucii și pomul raiului, respectiv între Adam și Hristos sau Eva și Maria; v. Alexis Kniazev, *Maica Domnului în Biserica Ortodoxă*, București, 1998, traducere de Lucreția Maria Vasilescu, p. 56-57, 66. Originea edenică a crucii lui Hristos este menționată de Sfântul Iustin în *Dialogul cu iudeul Tryfon* LXXXVI: „Că Acesta, pe Care Scripturile Îl arată că, după răstignire, va veni iarăși plin de slavă, a avut ca simbol pomul vieții, care se zice că fusese plantat în rai” (*Apologeti de limbă greacă*, București, 1997, p. 256).

Pentru răspândirea legendei pot sta mărturie cuvintele lui Iulian Apostatul adresate creștinilor: „Vous adorez le bois de la croix et tracez sa ressemblance sur votre front et le taillez sur le façade de votre maison” (v. Jaroslav Pelikan, *Jésus au fil de l'histoire*, trad. Catherine Malamoud, Paris, 1989, p. 108). Pelikan consideră tradiția iconografică a reprezentării locului crucificării deasupra capului lui Adam ca datând cel puțin din vremea lui Origen; v. *ibidem*, p. 113. Legătura firească dintre pomul cunoașterii și lemnul crucii, așa cum apare în discursurile etice ale Sfântului Simeon Noul Teolog dovedește că această omologare era cunoscută exegezei teologice: „Acolo era pomul cunoașterii binelui și al răului, a cărui gustare li s-a făcut pricină a morții; aici e lemnul Crucii, pe care a fost pironit Hristos, al doilea Adam și Dumnezeu, pironindu-I-se mâinile în locul mâinilor celor rele ale lui Adam, care au atins [fructul oprit] și ale cărui picioare au fost pironite în locul picioarelor care au mers spre călcarea poruncii [...]” (Simeon Noul Teolog, *Scrieri I, Discursuri teologice și etice*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1998, p. 189).

¹²⁸ În scrierile părinților Bisericii, la Vasile cel Mare, Epifanie, Origen, Ambrozie și Augustin, prezența capului lui Adam pe Golgota este unanim recunoscută; v. Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 159.

de păcate¹²⁹ prin sângele lui Hristos, explicația acestei coincidențe regăsiindu-se în cartea siriacă *Peștera comorilor*: Adam a fost creat în mijlocul pământului, pe același loc unde s-a ridicat mai târziu crucea lui Iisus. Golgota este un „munte magic”, centru al universului, iar patimile lui Iisus se desfășoară peste întreg pământul, deoarece Golgota, ca vârf al muntelui magic, cuprinde pământul întreg¹³⁰.

Ultima parte a legendei din ms. rom. 469, „Isprăvire de cei doi tâlhari”, povestește cum în timpul fugii în Egipt, Familia Sfântă a fost prinsă de doi tâlhari, care aveau prunci; în plus, soția unuia dintre aceștia era bolnavă de mai multă vreme, iar copilul ei murea de foame. Fiul său, alăptat de Fecioara Maria, va deveni tâlharul răstignit la dreapta Domnului.

Povestea despre originea diferită a celor doi tâlhari din *Lemnul crucii* se organizează în jurul unor fapte inserate deja, sub forme oarecum similare, în *Evanghelia copilăriei*. Aici sunt menționate două momente în care familia fugară întâlnește grupuri de tâlhari: prima oară apropierea lui Hristos și a Maicii Sale, așa cum o aud răufăcătorii, pare a semăna cu venirea unui rege cu oastea sa, ceea ce îi face să elibereze robii și să renunțe la tot ce furaseră; a doua oară, fugarii sunt văzuți de doi tâlhari, Titus și Dumacus, iar Titus, cel care dorește să îi lase să treacă liberi, va fi mântuit după moartea pe cruce¹³¹.

În versiunea *Lemnului crucii* din ms. rom. 469, Maica Domnului îmbăiază pruncul bolnav, gest întâlnit și în alte episoade ale *Evangeliei copilăriei*, unde se povestește cum o fețiță leproasă și un băiat suferind de o groaznică durere de ochi au fost vindecați prin îmbăierea în apa în care fusese spălat Hristos¹³².

După cum se observă, compoziția legendei, așa cum o reține ms. rom. 469, favorizează imixtiunea unor paragrafe noi, omiterea pasajelor

¹²⁹ Iertarea păcatelor lui Adam a născut credința în valoarea terapeutică a ierburilor de sub Cruce, care, asemenea sângelui lui Hristos, „sunt un remediu împotriva relelor și a păcatelor oamenilor”; v. Mircea Eliade, *Ierburile de sub cruce...*, în *Revista Fundațiilor Regale* VI (1939), nr. 11, mai ales p. 354-355.

¹³⁰ Vezi Mircea Eliade, *Cărțile populare în literatura românească, în Zalmoxis. Revistă de studii religioase (1938-1942)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și addenda de Eugen Ciurtin, traducere de E. Ciurtin, Mihaela Timuș și A. Timotin, Iași, 2000, p. 310.

¹³¹ J. K. Elliot, *op. cit.*, p. 104, § 13, 23.

¹³² *Ibidem*, p. 104-105, § 17, 27.

semiindependente sau așezarea diferită a unor fragmente mobile¹³³. Astfel, în miscelanele 1735 și 3518 este introdus un pasaj separat, care prezintă detaliat, mult mai clar decât în ms. rom. 469, originea lemnului pe care a fost răstignit Hristos.

Pe de altă parte, caracterul semiindependent al unor fragmente, precum cel despre cei doi tâlhari, a condus la circulația separată a acestora, ca legendă neotestamentară de sine stătătoare, în miscelaneul 2188¹³⁴.

Însăși organizarea textului sub formă de întrebări și răspunsuri este o mărturie a structurii oarecum compozite a povestirii, alcătuite prin alipirea a diferite pasaje. Această modalitate compozițională este un semn al apartenenței apocrifului la așa-numitul *Razumnik*, culegerea de întrebări și răspunsuri cu numeroase versiuni, care ridicase schema sistematizării pe baza întrebărilor și răspunsurilor la nivelul unei modalități de prezentare, de introducere a unor explicații cât mai diverse, în condițiile în care aceste lucrări aveau și o menire didactică¹³⁵. Ca și în cazul prezentării altor „elemente apocrife”¹³⁶, în legenda *Lemnul crucii* este adoptat același canon narativ, particularizat aici prin amploarea mai mare a răspunsurilor.

Totuși, elementele constitutive ale acestui apocrif, alcătuit ca un amalgam de detalii uneori reiterate, sunt menținute în variantele similare celei din ms. rom. 469. La versiunile mai târzii, cum ar fi, de exemplu,

¹³³ Turdeanu, *Apocryphes*, p. 111.

¹³⁴ Pentru eventuala independență a acestui fragment, v. Miltenova, *Два апокрифа*, p. 40, unde se insistă asupra faptului că acest episod cunoaște minime variații de-a lungul celor trei redacții, dar și asupra independenței sale, marcate prin deplasarea în manuscrise ca o lucrare de sine stătătoare.

¹³⁵ Vezi CLRV, p. 202-203, unde Mihai Moraru precizează că această organizare reprezintă, de fapt, ultimul nivel al istoriei închegării acestei legende: „Din cuprinsul textului în forma actuală se vede că *întrebările* sunt cele care au fost introduse în cadrul *legendei*”; *ibidem*, p. 203.

¹³⁶ În analiza inițială a ediției *Întrebărilor și răspunsurilor*, Alexandru Ciorănescu insistă asupra faptului că, deși această manieră de organizare a textului se întâlnește și în catehismele legate de dogmele credinței, de viața călugărească, în chestionarele didactice, cel mai des era utilizată în scrierile care conțineau „în general chestiuni biblice, din materia atât a Vechiului, cât și a Noului Testament; principala lor caracteristică e forma enigmatică și abundența elementelor apocrife”; v. Al. Ciorănescu, *Întrebări și răspunsuri*, în *Cercetări literare*, I, 1934, p. 48.

prelucrarea din ms. rom. 1328, se renunță la organizarea sub formă de întrebări și răspunsuri, în favoarea sublinierii momentelor narative.

Apocriful *Lemnul crucii*, așa cum apare în ms. rom. 938, 2158, 3275 și 5299, diferă de cel din ms. rom. 469, atât din punctul de vedere al elementelor reținute, cât și din cel al modului în care aceste detalii sunt articulate. Această diferență a fost sesizată încă de primii exegeți ai legendei¹³⁷, spre a fi net marcată de Emil Turdeanu: „Les mss BAR 469 et 3813 (première traduction) 2158 et 5299 (seconde traduction) presentent...”¹³⁸.

În miscelanele 938, 2158, 3275 și 5299, legenda este alcătuită din două fragmente ample, dintre care primul reia, sub o formă mult mai succintă, amănuntele despre creșterea copacului din cununa lui Adam, despre copacul care a răsărit ca semn al iertării lui Lot. Versiunile de față nu prezintă și originea lemnului pe care a fost răstignit tâlharul necredincios, ci trec direct la intenția lui Solomon de a clădi Sfântul Sion. Spre deosebire de ms. rom. 469, probabil și ca reflex al organizării de până acum a povestirii, în aceste patru miscelane Solomon este înfățișat aducând în Ierusalim un singur lemn, nu două, care nu ajunge pentru a acoperi biserica, ceea ce îl determină să ceară ajutorul diavolilor pe care îi stăpâna cu ajutorul inelului cârmit de Dumnezeu. Această versiune include și un paragraf cu un dialog dintre Solomon și diavolii care merseseră în rai după lemn, referitor la distanța dintre Ierusalim și Eden.

După cum se observă, prima parte a acestei versiuni conține o serie de elemente care apar și în ms. rom. 469, omițând, în același timp, altele cu aceeași valoare pentru configurarea unei narațiuni coerente. Paragraful despre lemnul pe care a fost răstignit tâlharul necredincios, omis în acest fragment, nu este, credem, mai puțin important pentru economia povestirii, decât cel despre lemnul pe care a fost crucificat tâlharul credincios. În plus, rapiditatea cu care sunt trecute în revistă anumite momente așază într-o lumină neclară povestea despre lemnele celor trei cruci. Toate acestea

¹³⁷ Cartoian vorbește despre „o versiune diferită păstrată în ms. 2183” (Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 127); la rândul său, Candrea semnalează diferențele: „Într-o versiune diferită...”; v. I.-A. Candrea, *op. cit.*, II, p. 70.

¹³⁸ Turdeanu, *Apocryphes*, 1981, p. 114.

concură spre a configura statutul mult mai important al celei de a doua părți a versiunii, „Despre capul lui Adam”¹³⁹.

Legendei despre capul lui Adam¹⁴⁰ îi este dedicat un spațiu mult mai amplu decât în ms. rom. 469: capul lui Adam, adus de diavoli o dată cu lemnul din Eden, rămâne în afara Ierusalimului, fără a fi recunoscut, vreme îndelungată. Într-o zi, când Solomon era la vânătoare, o ploaie neașteptată îl silește pe un slujitor al împăratului să intre într-o peșteră de os. Spunându-i-se despre aceasta, Solomon înțelege că este vorba despre căpățâna lui Adam, adusă cu lemnul din Eden¹⁴¹. Din acest moment, povestea decurge într-un mod similar cu cea din ms. rom. 469: capul este adus în Ierusalim, întâi Solomon i se închină, apoi îndeamnă norodul să-l acopere cu pietre. După această poveste despre capul lui Adam, apocriful se încheie rapid, menționându-se că din lemnul din paradis a fost făcută crucea lui Hristos. Caracteristic acestei versiuni, care apare în cele patru miscelane sus-menționate (938, 2158, 3275 și 5299), este faptul că în fraza finală se inversează lemnele pe care au fost răstigniți tâlharii, despre tâlharul necredincios spunându-se, de data aceasta, că a fost răstignit din lemnul crescut din tăciunii lui Lot. Cum nu putem pune la îndoială faptul că nu se știa care dintre tâlhari a fost așezat la stânga lui Hristos, dată fiind precizarea evanghelică în această privință, considerăm că, în cazul de față, fie

¹³⁹ În opinia lui Candrea, la baza acestei legende despre capul lui Adam se află „niște traducțiuni ebraice”; v. I.-A. Candrea, *Privire generală asupra folklorului român în legătură cu al altor popare*, I, curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea București, 1933-1934, p. 314.

¹⁴⁰ Această versiune amplă a povestirii despre capul lui Adam, care nu apare în ms. rom. 469, a atras în cea mai mare măsură atenția lui Mihai Moraru, care, insistând asupra întreteserii componentei „etimologice” a legendei cu cea „fabuloasă”, amintește că această „legendă cu caracter fabulos”, prin această ultimă trăsătură, referitoare mai ales la proporțiile gigantești ale căpățânii, fusese menționată în indicele de „cărți mincinoase” de Staico-Grămăticul de la Târgoviște; v. CLRV, p. 208.

¹⁴¹ Pentru a indica proporțiile fabuloase ale capului lui Adam, Candrea menționează o compilație slavă, studiată de Jagič și Sokolov, în care se spune că în căpățâna lui Adam se puteau adăposti treizeci de oameni; v. I.-A. Candrea, *op. cit.*, I, p. 314-315. Potrivit unei legende populare românești, pentru acoperirea cu pietre a capului lui Adam ar fi fost nevoie de truda a o mie de soldați. Dimensiunile fabuloase ale capului lui Adam sunt însă în general atestate atât în legendele creștine și ebraice, cât și în cele musulmane; v. Paul H. Stahl, *op. cit.*, p. 158-160.

consecvența față de menționarea exactă a celor trei lemne a fost privită ca un fapt secundar în raport cu legenda despre capul lui Adam, fie nu a fost posibil să se rețină corect originea lemnului fiecărei crucei.

Trebuie precizat că atenta elaborare a poveștii despre fiecare dintre cele trei lemne pare a fi fost lăsată într-un plan secund, detaliile recurente, parțiale, care apar în diverse fragmente ale legendei, având o pondere semnificativă. Fiecare lemn are o istorie proprie, foarte complicată, dar care conține toate credințele referitoare la consecințele izgonirii din rai, la restaurarea omului prin răstignirea pe cruce și prin învierea lui Hristos: astfel, lemnul din care a fost cioplită crucea tâlharului necredincios provine din pomul din mijlocul raiului, din partea Evei, a fost scos de potop și cu el a îndulcit Moise apa cea amară; lăsat pe prundul apei, din el a răsărit un copac minunat, din al cărui lemn a fost cioplită crucea. În schimb, lemnul crucii tâlharului credincios a fost luat din același copac, dar din partea lui Adam; acest lemn a fost ars de Sit pentru pomenirea tatălui său, iar din acești tăciuni, îngrijiți de Lot, spre iertarea păcatelor, a răsărit un alt copac minunat, din care va fi cioplită a doua cruce. Considerarea crucii tâlharului necredincios ca provenind din partea Evei, iar a celei a tâlharului credincios ca provenind din partea lui Adam se așază în descendența interpretării din anumite variante ale *Legendei despre Adam și Eva*, conform căreia gradul de culpabilitate a Evei, în raport cu Adam, în ceea ce privește păcatul original, este mai mare¹⁴². În sfârșit, din pomul cunoașterii Adam primise câteva ramuri, care, încununate, deveniseră un alt copac minunat, din care a fost cioplită crucea lui Hristos, al cărei lemn a fost scos din rai o dată cu capul lui Adam.

Așadar, în această versiune reflectată în ms. vom. 469, 2158, 3275 și 5299, versiune cu un nume apropiat de cel al variantei din ms. rom. 469, accentul cade asupra unui fapt care este secundar în 469, cele două modalități de relatare a acestui pasaj fiind independente¹⁴³.

¹⁴² V. Gary Anderson, *The Penitence Narrative in the Life of Adam and Eve* în G. Anderson, M. E. Stone, J. Tromp (eds.), *op. cit.*, p. 11-13. Dată fiind legătura strânsă dintre *Legenda despre Adam și Eva* și *Lemnul crucii*, considerăm că această interpretare ar fi putut fi preluată și în apocriful pe care îl analizăm aici.

¹⁴³ V. și I.-A. Candrea, *op. cit.*, II, p.70.

Toate aceste elemente ne invită să respingem ipoteza conform căreia fragmentul despre capul lui Adam, așa cum este prezent în aceste patru miscelane, reprezintă versiunea amplă, integrală, care ar lipsi din ms. rom. 469¹⁴⁴.

FILIAȚIA

Stabilirea stemei manuscriselor românești care includ legenda apocrifă *Lemnul crucii* necesită operații de clasificare succesive, care să urmărească atât diferențele formale dintre copiile foarte apropiate, dar și diferențele de conținut care apar între diverse texte cu tema *Lemnul crucii*.

Dintre toate miscelanele care includ acest apocrif, textul de bază al ediției de față, care face parte din ms. rom. BAR 469, este apropiat de cel din ms. rom. BAR 5054. Organizate, de la un anumit punct al legendei, sub formă de întrebări și răspunsuri, ms. rom. 469 și ms. rom. 5054 pun în circulație copii ale aceleiași traduceri, fapt pentru care pledează nu numai marea asemănare a textelor, dar și preluarea aceluiași maniere grafice. Astfel, pasaje excerptate întâmplător, dintre care, din motive de spațiu, vom prezenta numai câteva, sunt în mod evident similare¹⁴⁵:

Ms. rom. 469: „Tot așa până în șapte rânduri și fu mai înalt *de* toate lemnele în lume.” (408^v/8-13)

Ms. rom. 5054: „Tot așa până în șapte rânduri și fu mai înalt *decât* toate lemnele în lume.” (107^r/13-14)

Ms. rom. 469: „Și deaca-i văzu Avraam, cunoscu-i și să miră.” (410^v/4-7)

Ms. rom. 5054: „Și deaca îi văzu Avraam, cunoscu-i și să miră.” (107^v/7-8)

Ms. rom. 469: „Iară *cel tâlhari* necredincios îl răstigniră de-a stânga.” (423^v/8-11)

¹⁴⁴ Cf. CLRV, p. 203 și p. 209, nota 6, unde se consideră că în ms. rom. 469 pasajul amplu despre capul lui Adam este omis din structura completă, originară a narațiunii.

¹⁴⁵ Cel de-al doilea aparat critic, unde sunt notate diferențele existente între cele două variante oferă o viziune completă asupra pușinelor deosebiri dintre cele două copii.

Ms. rom. 5054: „Iar *tâlhariul* necredincios îl răstigniră de-a stânga.” (110^v/15-16)

În ceea ce privește asemănarea dintre manierele grafice, trebuie menționat faptul că numai în aceste două miscelane apare scrierea cuvântului *Solomon* cu primele trei consoane incluse în câte un *o*, consoana *n* fiind suprascrisă (v. *infra*, *Grafia*, p. 164).

De cele mai multe ori, deosebirile dintre cele două copii sunt minore, ele vizând anumite fonetisme, care nu interesează în cercetarea de față, utilizarea unor termeni diferiți (*de* pentru *decât*, *ce* pentru *ceea ce*, *măgură* pentru *movilă*, *zmulseră* pentru *zmuciră* etc.), folosirea slovelor-cifre (în ms. rom. 469), respectiv scrierea cu slove a numeralului (ms. rom. 5054: 108^v/14-15; 111^r/13) sau inversiuni (*lemnul acela* în loc de *acel lemn*, *să facă Solomon*, în loc de *Solomon să facă*).

O serie de diferențe ajută la stabilirea raportului dintre cele două manuscrise.

Astfel, în ms. rom. 469 apar termeni pe care ms. rom. 5054 nu îi conține.

Ms. rom. 469: „Și *ce* zicea Dumnezeu să sădească, iară Satanail fura de toate semințele de la Dumnezeu.” (412^v/14 – 413^r/4)

Ms. rom. 5054: „Și zicea Dumnezeu să sădească, iară Satanail fura de toate semințele de la Dumnezeu.” (108^r/9-11)

Ms. rom. 469: „iară în mijloc însuș *Domnul* Dumnezeu” (421^v/1-2)

Ms. rom. 5054: „iar în mijloc însuș Dumnezeu” (111^r/11)

Dintre acestea, cea mai importantă este prima diferențiere menționată, deoarece notarea lui *ce* a adus o serie de dificultăți legate de despărțirea corectă în fraze a paragrafului respectiv și de valoarea conjuncției *iară* în acest context¹⁴⁶.

Alături de aceste două pasaje, care configurează faptul că varianta din ms. rom. 469 nu este copiată după cea din ms. rom. 5054, lecțiunile greșite din ms. rom. 5054, dar corecte în ms. rom. 469, întăresc această opinie¹⁴⁷:

¹⁴⁶ Pe de altă parte, același fapt ar putea fi privit și ca o dovadă că nici varianta din ms. rom. 5054 nu este copiată după cea din ms. rom. 469.

¹⁴⁷ Am considerat că această sumară analiză este necesară, chiar dacă se consideră că ms. rom. 469 a fost copiat în secolul al XVII-lea, iar ms. rom. 5054 în sec. al XVIII-lea,

Ms. rom. 469: „Pre pământ *le-am* măsurat.” (420^v/5-6)

Ms. rom 5054: „Pre pământ *lemn* măsurat.” (110^r/1)

Pentru a verifica dacă ms. rom. 5054 ar putea fi o copie după ms. rom. 469, se cuvine a fi aduse în discuție pasajele care nu apar în ms. rom. 469, dar care fac parte din ms. rom 5054:

Ms. rom. 469: „De alt lemn, ce pre dâns s-au răstignit tâlhariul cel ce crezu” (408^v/13 – 409^r/2)

Ms. rom 5054: „De acest lemn, *adecă de alt lemn*, ce pre dâns s-au răstignit tâlhariul cel ce crezu.” (107^r/15-16)

Ms. rom. 469: „Și va arde nepreastano în veaci.” (409^v/7-9)

Ms. rom 5054: „Va arde *și va arde* nepreastano în veci.” (107^r/22-23)

Există și alte cazuri în care ms. rom. 5054 include termeni care nu apar în ms. rom. 469:

a) Ms. rom. 469: „atuncea veri fi iertat de păcatele acealea” (410^v/14 – 411^r/1)

Ms. rom 5054: „atuncea vei fi iertat de păcatele *tale* acealea” (107^v/10-11)

Ms. rom. 469: „să înecă lemnul în Iordan atâta de afund, cât nu-l aflară.” (415^v/9-12)

Ms. rom. 5054: „să înecă lemnul în Iordan atâta de afund, cât nu-l *mai* aflară.” (108^v/16-17)

Ms. rom. 469: „Și unde am afla lemn mai înalt decât aceastea?” (419^r/4-6)

Ms. rom. 5054: „Și *acum* unde am afla lemn mai înalt decât aceastea?” (109^v/6-7)

După cum se observă, nu există argumente ferme pentru a susține că ms. rom. 5054 a fost copiat după ms. rom. 469.

Anumite elemente ar putea aduce în discuție existența unei copii intermediare, care să se fi interpus între traducerea originală și copiile 469 și 5054. Astfel, omisiunea din termenul *Loisului* (410^r/12), comună celor două miscelane analizate, ar putea conduce la ipoteza că ea provine dintr-o copie

---

deoarece opiniile referitoare la datarea miscelanelor în discuție nu au la bază examene filigranologice prealabile.

a traducerii, copie care, la rândul ei, conținea o serie de greșeli. În orice caz, pentru confirmarea acestei supoziții este nevoie de o analiză asupra unor texte mai ample, care să prezinte mai multe indicii în această direcție.

Foarte apropiat de varianta din ms. 469, textul legendei din ms. 3813 valorifică modelul întrebărilor și răspunsurilor¹⁴⁸ și urmează traducerea care stă și la baza variantelor din ms. 469 și ms. 5054, ambele având la bază același prototip slavon, așa cum s-a observat din cercetarea originalului străin. Variantele apocrifului *Lemnul crucii* din ms. rom. 469 și ms. rom. 3813 nu cunosc diferențe semnificative, după cum arată comparația dintre pasaje excerptate întâmplător:

Ms. rom. 469: „Dintru acelaș lemn din rai scoase apa potopului. Și deaca scăzu potopul, lemnul rămase ia prundul apei ce o chiema Mera, ce să spune amară.” (411^v/1-8)

Ms. rom. 3813: „Dintru acel lemn au scos apa potopului. Când au secat apa potopului, lemnul a rămas la prundul apei ce o chiema Mera.” (83^v/9-11)

Ms. rom. 469: „Cum să începură aceale leamne sau cum crescură așa? Când răsădi Dumnezeu raiul, atuncea nu era acolo nici înger, nici alt nimea, numai Dumnezeu și Satanail. Și ce zicea Dumnezeu să sădească, iară Satanail fura de toate semințele” (412^v/3 – 413^r/3)

Ms. rom. 3813: „Cum s-au împreunat aceale leamne și cum au crescut așa frumos? Când au sădit Dumnezeu raiul, nu era acolo nici înger, nici niminea, numai Dumnezeu și Satanail. Și ce zicea Dumnezeu să sădească, iară Satanail fura de toate semințele.” (83^r/8-14)

Ms. rom. 469: „Isprăvire de cei doi tâlhari. Când cerca Irod pre Domnul nostru Isus Hristos să-l ucigă, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre Preacista și cu Hristos fugiia în Eghipet. Și trecându printru un munte, într-acel munte era doi tâlhari.” (424^r/4 – 424^v/2)

Ms. rom. 3813: „Poveaste pentru cei doi tâlhari. Când căuta Irod pre Domnul nostru Isus Hristos să-l omoare, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, au luat pre Maria, Maica Domnului, și cu fiul său și fugiia la Eghipet, iară era 2 tâlhari într-acel munte.” (89^v/1-8)

---

¹⁴⁸ Spre deosebire de ms. rom. 469 și 5054, care anunță întrebările și răspunsurile prin utilizarea termenilor slavoni, în ms. rom. 3813 aceste cuvinte sunt traduse.

Copistul ms. rom. 2188 a preluat din apocriful *Lemnul crucii* numai povestea despre cei doi tâlhari, fapt favorizat de relativa autonomie a acestei legende¹⁴⁹. Diferențele dintre ms. rom. 469 și 2188 sunt puțin numeroase:

Ms. rom. 469: „Și zise tâlhariul cel ce-i era muiarea bolnavă: «Să nu facem rău acestor oameni, nici aceștii muieri, ci să-m aplece coconul mieu, că sânt 6 zile de când n-a supt nemică».” (425^r/11 – 425^v/4)

Ms. rom. 2188: „Și au zis tâlharul căruia îi erea muierea bolnavă: «Să nu facem rău acestor oameni, nici acestei muieri, ci să-m aplece pruncul, că sânt șase zile de când n-au mâncat nimica».” (70^v/2-7)

Ms. rom. 469: „Când cerca Irod pre Domnul nostru Isus Hristos să-l ucigă, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre Preacista și cu Hristos fugiia în Eghipet. Și trecându printru un munte, într-acel munte era doi tâlhari.” (424^r/6 – 424^v/2)

Ms. rom. 2188: „Când căuia Irod pre Domnul nostru Isus Hristos ca să-l omoare, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, au luat pre Maria, Maica Domnului, și cu fiul ei, după cum au avut de la înger înștiințare în vis, și fugiia în Eghipet.” (70^r/3-8)

După cum se observă, dacă facem abstracție de pasajul scris cursiv, caracteristic exclusiv acestui miscelaneu, paragraful adus în discuție este foarte apropiat de cel din ms. rom. 469, dar mai ales de cel din ms. rom. 3813. Păstrarea formei de acuzativ slavon *Pilata*, întâlnită numai în cazul acestui miscelaneu, pare a exclude posibilitatea vreunui raport de filiație directă între 2188 și 469 sau 3813. De asemenea, paragraful final al poveștii despre cei doi tâlhari conține semnele unei ușoare prelucrări.

Ms. rom. 469: „Și-i prinseră și-i duseră la Pilat. Și zise Pilat să-i răstignească de-amândoa părțile lui Hristos: pre cel ce-l aplecă Preacista de-a dereapta, iară pre celalalt de-a stânga. Cel de-a dereapta striga: «Adu-ț aminte de mine, Doamne, când veri veni întru împărăția ta.» Iară celalalt grăi rău și peri.” (426^v/1-15)

¹⁴⁹ Existența acestei legende, care este un fragment din *Lemnul crucii*, ne-a determinat să indicăm în stema filiației (v. *infra*, fig. 2) faptul că ms. rom. 2188 este lacunar. Totuși, din acest punct de vedere, este evident că nu putem plasa un semn de echivalență între ms. rom. 2188 și ms. rom. 3275, de asemenea lacunar, dar ale cărui file lipsesc (v. *supra*, *Alte variante*): în timp ce copistul ms. 3275 a copiat întreaga versiune, copistul versiunii din 2188 a optat pentru a transcrie numai această legendă.

Ms. rom. 2188: „Și prinzându-i i-au dus la Pilata și i-au dat să-i răstignească de-amândoi părțile lui Hristos. Iar acesta ce-i doicise Maica Domnului au strigat, fiind de-a dereapta lui Hristos: «Pomenește-mă, Doamne, când vei veni întru împărăția ta.» Iară celălalt, hulind și necunoscând puterea lui Dumnezeu, becisnicește au perit.” (71^r/2-10)

Textele din ms. rom. 1735 și 3518 ale legendei *Lemnul crucii* sunt apropiate de varianta din ms. rom. 469, așa cum arată similitudinea unor pasaje alese întâmplător:

Ms. rom. 469: „Deci când greși Lot cu fetele sale, el veni la Avraam, să să ispoveduiască. Iar dacă spuse lui Avraam, el să spăre foarte și slobozi pre Lot ca să piaie.” (409^v/13 – 410^r/2)

Ms. rom. 1735: „Deci când greși Lot cu fetele sale, el veni la Avraam, să să spoveduiască. Iar dacă spuse lui Avraam, el să sperie foarte și slobozi pre Lotu ca să piaie.” (145^r/17 – 145^v/5)

Ms. rom. 3518: „Deci când greși Lot cu fetele sale, el veni la Avraam, să să ispoveduiască. Iar deaca spuse lui Avraam, el să sperie foarte și slobozi pre Lot ca să piaie.” (129^r/9-13)

Spre deosebire de variantele din ms. rom. 469, 3813 și 5054, cele din ms. rom. 1735 și 3518 urmează același model al întrebărilor și răspunsurilor, dar îl amplifică, prin transformarea în întrebări a anumitor propoziții enunțative, care în ms. 469, 3518 și 5054 aveau rolul de a anunța ce cuprinde paragraful ulterior:

Ms. rom. 469: „De al treile. Ce pre dâns să răstignise tâlhariul cel necredincios” (411^r/11-15)

Ms. rom. 1735: „Întrebare: Dar lemnul cel ce s-au răstignit tâlhariu cel necredincios?” (146^r/7-10)

Ms. rom. 3518: „Întrebare: Dar lemnul cel ce s-au răstignit tâlhariul cel necredincios?” (129^v/14-15)

Cele trei variante ale apocrifei se mai caracterizează și prin faptul că au fost atribuite lui Ioan Bogoslov, nu lui Grigorie Bogoslov:

Ms. rom. 469: „Cuvânt ales de Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci a celor doi tâlhari” (407^v/1-7)

Ms. rom. 1735: „Cuvânt ales de Sfântul Ioan Bogoslov de cinstita cruce și de ceale 2 cruci ale celor doi tâlhari” (144^v/1-4)

Ms. rom. 3518: „Cuvânt ales de Sfântul Ioan Bogoslov de cinstita cruce și de ceale 2 cruci ale celor 2 tâlhari” (128^r/9-12)

Paragrafele specifice celor două miscelane în discuție au, într-un singur caz, dimensiuni mai ample (paragraful se referă la lemnul pe care a fost răstignit Hristos, reluând informațiile oferite de text și anterior, dar nu atât de sistematizat), de cele mai multe ori ele fiind pasaje scurte, cu rol explicativ, menite să arate că anumite amănunte ale legendei au fost deja menționate:

Ms. rom. 1735: „Întrebare: Dar lemnul cel ce s-au răstignit Hristos pre dânsul? Răspuns: Și acela lemn easte din raiu din lemnul cel ce crescuse din cununa ce făcuse Sit părintelui său, lui Adam, când au muritu îngropându-se cu dânsa și copaciu făcându-se lemnul, precum scrie mai sus, dintru care copaciu au fost și lemnile celor doi tâlhari ce s-au răstignit cu Hristos, precum am adeveritu mai sus.” (146^v/13 – 147^r/7)

Ms. rom. 3518: „Întrebare: Dar lemnul cel ce s-au răstignit Hristos pre dânsul/? Răspuns: Și acela lemn easte din rai din lemnul cel ce crescuse din cununa ce făcuse Sit părintelui său, lui Adam, când au murit îngropându-să cu dânsa și făcându-să copaci mare, precum scrie mai sus, dintru carele copaci au fost și lemnile celor doi tâlhari ce s-au răstignit cu Hristos, precum am adeverit mai sus.” (130^v/3-13)

Ms. rom. 1735: „precum scrie mai sus” (147^r/3)

Ms. rom. 3518: „precum scrie mai sus” (130^v/10)

Ms. rom. 1735: „precum am adeverit mai sus” (147^r/6-7)

Ms. rom. 3518: „precum am adeverit mai sus”¹⁵⁰ (130^v/12-13)

Ms. rom. 469: „Cum să începură aceale leamne sau cum crescură așa? (412^v/3-5)

Ms. rom. 1735: „Cum să începură aceste lemne sau cum crescură așa frumoase? Arătăm mai pre larg.” (147^r/7-10)

Ms. rom. 3518: „Cum să începură aceste lemne sau cum crescură așa frumoase? Arătăm mai pre larg.” (130^v/14 – 131^r/1)

---

¹⁵⁰ Aceste două secvențe explicative apar numai în fragmentul specific manuscriselor 1735 și 3518, ceea ce ne împiedică să facem comparația cu ms. 469.

Ms. rom. 469: „Și deaca săcă apa, lemnul rămase lângă apa ce să chieama Mera, ce să spune amărăciune.” (414^v/3-8)

Ms. rom. 1735: „Iar daca scăzu apa, lemnul rămase lângă apa ce să chema Mera, iar precum am arătat.” (148^r/2-5)

Ms. rom. 3518: „Iar daca secă apa, lemnul rămase lângă apa ce să chema Mera, iarăș precum am arătat.” (131^v/9-12)

În concluzie, în general, povestea se apropie în mare măsură de cea din ms. 469, fapt pe care am încercat să-l arătăm și mai sus, prin compararea unor fragmente din 1735 și 3518 cu un pasaj din 469, finalul legendei fiind, probabil, cel mai diferit:

Ms. rom. 469: „Iară celălalt grăi rău și peri. Slavă Părintelui și Fiiului și Duhului Svânt, acum și pururea și întru veacii netrecuț și nesvârșit. Amin.” (426^v/14 – 427^r/7)

Ms. rom. 1735: „Iară celălalt tâlhari greși și să osândi muncii focului. Iar celui de-a dreapta zise Hristos: «Astăzi vei fi cu mine în rai», întru care și pre noi ne învrednicește, Hristoase Dumnezeuul nostru, și ție se cade a ne milui, acum și pururea și în veaci. Amin.” (154^v/9-18)

Ms. rom. 3518: „Iară celălalt tâlhar greși și să osândi muncii focului. Iar celui de-a dreapta zise Hristos: «Astăzi vei fi cu mine în rai», întru care și pre noi ne învrednicește, Hristoase Dumnezeuul nostru, și ție se cade a ne milui, acum și pururea și în veaci. Amin.” (138^v/10)

Varianta din ms. rom. 1328 este, practic, o prelucrare a ms. rom. 469, fapt deloc surprinzător, dacă se are în vedere că ms. rom. 1328 este considerat a data de la mijlocul secolului al XIX-lea. De regulă, în această variantă se observă cu ușurință tendința de a fluidiza limba textului în conformitate cu modelul epocii, de a crea o narațiune care să nu mai fie întreruptă prin canonul întrebărilor și răspunsurilor:

Ms. rom. 469: „Întrebare: Cum să împreună leamnele în Ierusalim? Răspuns: Când vru Solomon să facă casa lui Dumnezeu, Svântul Sion, slobozi Dumnezeu lui Solomon un inel din ceri.” (414^v/14 – 415^r/4)

Ms. rom. 1328: „Iar pricina cum s-au împreunat leamnele în Ierusalim așa au fost. Când au vrut Solomon să facă casa Domnului, Sfântul Sion, au slobozit Dumnezeu de sus un inel lui Solomon.” (41^v/5-9)

A doua traducere a legendei o ilustrează ms. rom. 938, 2158 3275 și 5299. Varianta respectivă diferă de cea din ms. rom. 469 nu numai prin

faptul că renunță la organizarea în întrebări și răspunsuri, textul prezentându-se ca o narațiune unitară, dar și datorită faptului că evenimentele sunt povestite mult mai condensat, de unde și claritatea mai diminuată a povestirii. O mare parte din text este consacrată legendei despre capul lui Adam, pe care Solomon îl recunoaște cu ajutorul unui slujitor. Fragmentul despre cei doi tâlhari este exclus; după episodul despre capul lui Adam mai urmează o singură frază, care amintește de răstignire și de originea celor trei lemne ale celor trei cruci. În ceea ce privește această traducere a legendei, trebuie menționat că un pasaj similar cu dialogul dintre Solomon și diavoli, care sunt întrebați care este distanța dintre Ierusalim și Eden, există în versiunea slavonă publicată de Franko¹⁵¹, fără să încercăm să sugerăm vreun raport de filiație între acestea.

Miscelaneele 938, 2158, 3275 și 5299 pot fi grupate împreună, apartenența lor la o serie de copii¹⁵² ce au la bază aceeași traducere fiind susținută de similitudinea pasajelor alese întâmplător:

Ms. rom. 938: „Iar noroadele văzând pomii au strâns ramurile și le-au adus la Ierusalim plângând și văietându-se să uita la acei pomi.” (350^v/21-22)

Ms. rom. 2158: „Iar noroadele văzând pomii au strâns rămurele și le-au adus la Ierusalim plângând și văietându-să să uita la pom.” (12^v/11-12)

Ms. rom. 3275: <...>¹⁵³

Ms. rom. 5299: „Iar norodul văzând pomii au strâns ramurile și le-au adus la Ierusalim plângând și văietându-se să uita la acei pomi.” (7^r/18 – 7^v/1)

Ms. rom. 938: „Știm departe la Edem un pom cu trei ramuri într-o tulpină, preaminunat și mare și înalt.” (351^r/17-18)

¹⁵¹ Ivan Frânko, *Apokriifi i legendi z ukrainskih rukopisiv*, Lvov, tom II, 1899, p. 244.

¹⁵² Considerăm că, pentru a demonstra că variantele legendei *Lemnul crucii* din ms. 938, 2158 și 5299 sunt copii și nu traduceri originale, mai relevante decât observațiile referitoare la acuratețea redactării textului, greșeli de scriere – incluzând omisiuni de litere, notarea greșită a unor cuvinte – sunt comparațiile între manuscrise, așa cum le-am organizat mai jos.

¹⁵³ Pasaj inexistent.

Ms. rom. 2158: „Știm departe la Edem un pom cu trei ramuri într-o tuișină, preaminunat și mare și înalt și mare.” (13^r/1-2)

Ms. rom. 3275: <...>

Ms. rom. 5299: „Știm departe la Edem un pom cu trei ramuri într-o tulpină, preaminunat și mare și înalt.” (8^r/9-12)

Ms. rom. 938: „Iar capul lui Adam sta în rădăcina aceea ce o adusesse cu copaciul și nimenea nu o știa.” (351^v/8-9)

Ms. rom. 2158: „Iar capul lui Adam sta în rădăcina aceea ce o adusesse cu copaciul și nimenea nu o știa.” (13^r/17-18)

Ms. rom. 3275: „Iar capul lui Adam sta în rădăcina aceea ce o adusesse cu copaciul și nimenea nu o știa.” (4^r/12-13)

Ms. rom. 5299: „Iar capul lui Adam sta în rădăcina aceea ce o adusesse cu copaciul și nimenea nu o știa.” (8^v/18-20)

Spre deosebire de manuscrisele 938, 2158 și 3275, ms. rom. 5299 omite anumite pasaje, ceea ce îngreuiază parțial înțelegerea unor fragmente:

Ms. rom. 938: „Și luând Solomon o piatră în mâna sa au zis: «Mă închin ție ca unui făpturi întâi a lui Dumnezeu.» *Și aruncând piatra pre cap au zis: «Iar te ucid pre tine ca pre un călcători de poruncă a lui Dumnezeu.»* Și tot norodul au făcut așa și s-au făcut așternut de pietroi.” (352^r/1-5)

Ms. rom. 2158: „Și luând Solomon în mâna sa o piatră au zis: «Mă închin ție ca unei făpturi întâi a lui Dumnezeu.» *Și aruncând piatra pre cap au zis: «Iar te ucid pre tine ca pre un călcători de poruncă a lui Dumnezău.»* Și tot norodul au făcut așa și s-au făcut așternut de piatră.” (13^v/8-12)

Ms. rom. 3275: „Și luând Solomon în mâna sa o piatră au zis: «Mă închin ție ca unei făpturi întâi a lui Dumnezeu.» *Și aruncând piatra pre cap au zis: «Iar te ucid pre tine ca pre un călcători de poruncă a lui Dumnezău.»* Și tăt norodul au făcut așa și s-au făcut așternut de piatră.” (4^v/14-18)

Ms. rom. 5299: „Și luând Solomon o piatră în mâna sa au zis: «Mă închin ție ca unui făpturi întâi a lui Dumnezeu.» Și tot norodul au făcut așa și s-au făcut așternut de pietroi.” (9^v/5-10)

Ms. rom. 938: „Iară când *au fost la vinderea Domnului nostru Isus Hristos*, au adus la Pilat pre Hristos și doi tâlhariși au poruncit Pilat...” (352^r/6-8)

Ms. rom. 2158: „Iar când *au fost la vindesea Domnului nostru Isus Hristos*, au adus la Pilat pre Hristos și doi tâlhari și au poruncit Pilat...” (13^v/13-15)

Ms. rom. 3275: „Iar când *au fost la vinderea Domnului nostru Isus Hristos*, au adus la Pilat pre Hristos și doi tâlhari și au poruncit Pilat...” (5^v/1-2)

Ms. rom. 5299: „Iară când au adus la Pilat pre Hristos și doi tâlhari și au poruncit Pilat...” (9^v/13-15)

Aceste observații pledează în favoarea opiniei că ms. rom. 938, 2158 și 3275 nu au fost copiate după ms. rom. 5299.

În ceea ce privește miscelanele 938, 2158 și 3275, se cuvine menționat că în anumite fragmente numai ms. rom. 2158 păstrează sensul clar:

Ms. rom. 2158: „Și aflând pre împăratul, s-au dus la el. Și i-au zis Solomon.” (13^r/23-24)

Ms. rom. 938: „Și aflând pre împăratul și i-au zis Solomon.” (351^v/15)

Ms. rom. 3275: „Și aflând pre împăratul au zis.” (4^v/1)

Compararea acestor fragmente este un indiciu cert pentru faptul că ms. rom. 2158 nu este copiat nici după ms. rom. 938, nici după ms. rom. 3275. Pe de altă parte, paragrafele discutate ar putea reprezenta și o dovadă în favoarea faptului că ms. rom. 938 nu este copiat după ms. rom. 3275..

Ms. rom. 3275 conține un scurt pasaj care nu apare nici în ms. rom. 938, nici în ms. rom. 3275.

Ms. rom. 3275: „și au priceput că au fost adusă cu lemnul acela *ce-l adusesse demonii de la Edem* și *cum* că arhanghelul au fost dat lui Sit acel lemn.” (4^r/8-11)

Ms. rom. 938: „și au priceput că au fost adus și cu lemnul acela și *acum* că arhanghelul au fost dat lui Sit acel lemn.” (351^v/21-23)

Ms. rom. 2158: „și au priceput că au fost adusă cu lemnul acela și *cum* că arhanghelul au fost dat lui Sit acel lemn.” (13^v/4-5)

După cum se observă în pasajele aduse în discuție, manuscrisele 3275 și 2158 conțin lecțiunea corectă *cum*, în timp ce ms. rom. 938 notează incorect, în raport cu sensul enunțului: *acum*. Aceste argumente probează

faptul că ms. rom. 3275 nu este copiat nici după ms. rom. 938, nici după ms. rom. 2158.

În pofida asemănarilor foarte mari dintre ms. rom. 938 și 2158, care se diferențiază prin câteva diferențe fonetice și grafice, considerăm că este probabil ca ms. rom. 938 să nu fie copiat după ms. rom. 2158. În orice caz, demonstrația noastră, finalizată prin concluziile conform cărora fiecare dintre cele patru variante a fost copiată după un text neidentificat, atrage atenția asupra circulației legendei.

Legenda *Lemnul crucii* a început să circule pe teritoriul unde astăzi se vorbește limba română grație unor versiuni slavone, dintre care s-au mai păstrat astăzi numai trei, una aparținând primei redacții, celelalte două aparținând celei de a treia redacții. Cele unsprezece variante românești ale apocrifului, păstrate parțial sau integral, aparțin secolelor al XVII-lea – al XIX-lea. Cercetarea faptelor de limbă, decelarea a două straturi lingvistice în cazul unora dintre versiuni, ceea ce presupune existența unor prototipuri, astăzi pierdute, arată că legenda *Lemnul crucii*, în pofida interdicției de a fi citită, a circulat în multe exemplare, de-a lungul unei perioade întinse, pe aproape întreg teritoriul unde se vorbea românește.

În concluzie, relațiile dintre versiunile cercetate, aparținând celor două traduceri amintite, pot fi reprezentate în următoarele steme de filiație (v. fig. 2 și 3).

Fig. 2

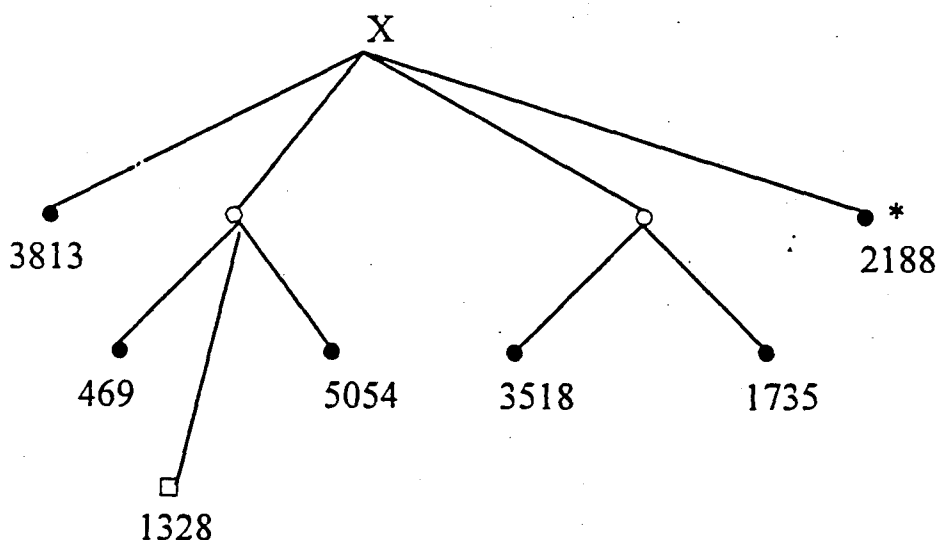
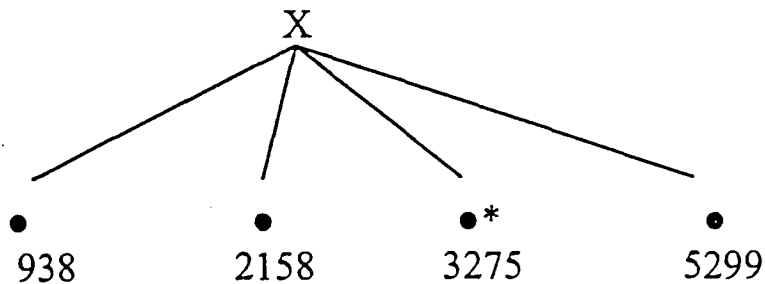

Fig. 3

Legendă:

- X – traducere originală, nepăstrată
- – versiune intermediară, nepăstrată
- – versiune păstrată
- – prelucrare a ms. rom. 469
- * – lacunar

MOTIVUL LEMNULUI CRUCII ÎN FOLCLOR

Cercetarea pe care Cartojan o dedică *Lemnului crucii* se oprește și asupra legăturilor legendei cu literatura populară. Analiza lui Cartojan este astfel organizată, încât să dea la iveală corespondența unora dintre numeroasele motive, teme și chiar legende de mici dimensiuni pe care acest apocrif le include și pasajele similare din diverse creații populare. Astfel, sunt trecute în revistă motivul focului veșnic, păzit de fiare sălbatice; tema răsădirii unui pom din tăciuni udați cu apă adusă de un om care dorește să ispășească un păcat greu, această temă fiind contaminată, în unele legende românești, cu tema celor doi tâlhari, alături de care a fost răstignit Hristos; scurta poveste despre fuga în Egipt, pe parcursul căreia Maica Domnului vindecă, prin alăptare sau prin îmbăiere, un copil de tâlhar, care va deveni tâlharul răstignit la dreapta lui Hristos; legenda despre capul lui Adam,

contaminată cu anumite elemente din *Alexandria* și din *Apocalipsul lui Avram*¹⁵⁴.

După cum se observă, excursul lui Cartoian nu reține nici un exemplu referitor la motivul lemnului crucii, care este, de altfel, principal în apocriful de față¹⁵⁵.

Nici analiza lui Candrea nu se oprește asupra acestui motiv, ci insistă asupra apocrifelor despre Adam, în special asupra celei referitoare la capul uriaș al acestuia, așa cum apare în apocriful *Lemnul crucii*, despre care consideră că se află în strânsă legătură cu o serie de legende despre uriași și jidovii uriași, legende care au proliferat în literatura populară a mai multor popoare, între care și în cea românească¹⁵⁶. Mai mult, Candrea aduce în discuție și alte legende, generate tocmai de acest motiv al dimensiunilor fabuloase ale capului primului om¹⁵⁷.

Cercetarea pe care am întreprins-o a reținut foarte puține referințe pe care literatura populară le face cu privire la lemnul crucii lui Hristos. Acestea nu au niciodată în vedere originea lemnului, respectiv proveniența sa edenică, ci exclusiv tipul de lemn pe care a fost răstignit Hristos. Toate aceste lămuriri sunt prezentate ca simple detalii și apar, de regulă, în legendele Maicii Domnului în căutarea Fiului, fiind inserate în momentul în care Maica Domnului întreabă un lemnar – pe cel care cioplise crucea Mântuitorului – dacă știe ceva despre Fiul său. Răspunsul meșterului cioplitor face aluzie și la crucea din lemn de brad pe care a fost răstignit Hristos¹⁵⁸. Suntem departe de a fi în fața vreunui element care să conducă la

¹⁵⁴ Cartoian, *Cărțile populare*, I, p. 128-133.

¹⁵⁵ Cartoian discută totuși o legendă în cadrul căreia tema înfloririi unui copac dintr-un toiag este contaminată cu cea a tâlharilor alături de care a fost răstignit Hristos (*ibidem*, p. 130-131); este foarte probabil ca această contaminare să fi stat la baza asimilării pomului cu un măr, referință la arborele vieții.

¹⁵⁶ I.-A. Candrea, *op. cit.*, I, p. 309-314.

¹⁵⁷ Astfel, tradiția ebraică legată de proporțiile fabuloase ale capului lui Adam a trecut la arabi, ale căror legende povestesc că, după izgonirea din rai, Adam își păstrase mărimea trupului cu care fusese creat. Arhanghelul Gavriil i-a micșorat trupul, apăsându-și aripile deasupra capului lui Adam (*ibidem*, p. 315).

¹⁵⁸ Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, București, 1904, p. 113-274, unde sunt menționate paisprezece variante ale acestei legende, din diverse zone ale țării, care amintesc de „crucea de brad” pe care a fost răstignit Hristos. Mai mult, patru dintre variantele

promovarea unei relații între apocrif și tradiția populară, bradul apărând ca urmare a rolului său în practicile funerare¹⁵⁹. În aceleași legende, bradul este înlocuit de chiparos¹⁶⁰, alt arbore întâlnit în ritualul de înmormântare¹⁶¹.

Într-o singură variantă, din Bucovina¹⁶², se vorbește despre crucea „de măr dulce” a lui Hristos, care este răstignit „Lângă poarta lui Pilat/ Cea albă de brad,/ răstignit pe cruce/ de măr dulce”. Este foarte posibil ca prezența crucii de măr să fie rezultatul asocierii dintre episodul păcatului Evei și patimile lui Hristos¹⁶³.

O legendă din Țara Românească¹⁶⁴ diferă, în încheiere, de cele similare legate de căutarea lui Iisus, pentru a face loc apariției lui Solomon: astfel, imediat după ce Maica Domnului îl găsește pe Hristos, coboară împreună în iad și salvează toate sufletele, cu excepția lui Solomon, despre care Iisus spune „are să vie cu mult înaintea noastră”; văzând că nu a fost scos împreună cu celelalte suflete, *Preminte* Solomon începe să construiască o biserică, iar diavolii îl aruncă din iad, cu multe mile înaintea lui Hristos și Maicii Domnului. Singularitatea acestui episod în scenariile legendei despre Maica Domnului în căutarea Fiului reprezintă, în opinia noastră, o

---

colindă ale legendei despre Maica Domnului în căutarea Fiului reiau motivul crucii de brad; *ibidem*, p. 283-290.

¹⁵⁹ Sim. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 98-101.

¹⁶⁰ Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, 1904, p. 124, 125, 192, 197, 218.

¹⁶¹ Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, 1892, p. 110-112, unde Simeon Florea Marian discută rolul chiparosului în practicile funerare române, încercând să schițeze totodată premisele și contextul care au favorizat înlocuirea lui cu bradul, în ceremonialul românesc. Pentru rolul chiparosului în ritualul de înmormântare și pentru prezența sa ca element decorativ pe zidurile bisericilor, pe cruci, stele și pietre funerare; v. Marina Marinescu, *Drumuri și călători în Balcani*, București, 2000, p. 94-95.

¹⁶² Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, 1904, p. 109-110.

¹⁶³ Mai mult decât în alte părți, această variantă insistă asupra patimilor lui Hristos: „Eu am auzit/ Că Jidovii-l chinuiesc,/ Și amar îl mai muncesc/ Lângă poarta lui Pilat,/ Cea albă de brad,/ răstignit pe cruce/ De măr dulce./ Cu cămașă de urzică/ L-o îmbrăcat,/ Cu curea de măcieș/ L-o încins,/ Coroană de spini/ Pe cap i-o pus./ Trestie sub unghii/ L-o bătut,/ Sânge în păhar/ I-o sprijinit,/ Jidovii la masă/ De-a rândul l-o bătut”; *ibidem*, p. 109; cf. prezentarea din alte variante, mult mai succintă, precum cea din altă variantă bucovineană: „Am auzit/ că jidovii/ Păgânii/ L-au prins și l-au chinuit/ Și apoi l-au răstignit/ Lângă poarta lui Pilat/ Pe cruce albă de brad”; *ibidem*, p. 113.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 228-232.

contaminare cu alte legende populare referitoare la regele Solomon, care este posibil să fi fost influențată și de apocriful *Lemnul crucii*.

Simbolul arhaic al arborelui vieții este păstrat și ca element decorativ¹⁶⁵, în spațiul grec, unul din motivele decorative specifice lăzilor de zestre fiind arborele vieții¹⁶⁶.

În concluzie, considerăm că este posibil ca motivul lemnului crucii, rezultat cel mai probabil în urma unei interpretări de origine cultă, precum și alte motive în strânsă conexiune cu acesta, cum ar fi, de exemplu, situarea crucii lui Hristos deasupra capului lui Adam¹⁶⁷, să nu apară în literatura populară. Este însă foarte posibil ca *Lemnul crucii* să aglutineze o serie de motive și de modele recurente în folclor, a căror cercetare va avea la dispoziție modelul de analiză schițat deja de Cartoian.

---

¹⁶⁵ Mircea Eliade, *Cărțile populare în literatura românească*, în *op. cit.*, p. 311, unde se amintește păstrarea simbolului pomului vieții în decorația farfuriilor de faianță.

¹⁶⁶ Marina Marinescu, *op. cit.*, p. 94. Autoarea insistă, de altfel, asupra relației dintre lada de zestre și mormântul funerar, relație ce poate fi identificată până astăzi în structura decorativă; v. *ibidem*, p. 90.

¹⁶⁷ Astfel, ar fi posibilă și o lectură inversă celei efectuate de Mihai Moraru, care propune interpretarea fragmentului narativ referitor la lapidarea capului lui Adam ca o „tipică legendă etimologică”; v. CLR.V, p. 208.

STUDIUL LINGVISTIC

GRAFIA

Textul întrebuințează următorul inventar de semne: а, б, в, г, д, е, ж, к, с, з, і, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, х, ш, ц, ч, ш, ц, ъ, ѓ, љ, њ, њ, њ, ю, ѓ, в, ѓ, ж, ѓ, ѓ, ѓ, ѓ.

Dintre acestea, slova s apare numai o singură dată, fiind utilizată cu valoare cifrică: ⑆ (425^v/3). Și slova n este întrebuințată cu valoare cifrică: ⑈ (415^v/5). În general, se poate observa că numerele au fost notate cu litere, conform pronunției: трєи (408^v/3), шасє (408^v/9-10).

Dintre literele care alcătuiesc inventarul de semne, ε, и, м, ρ și с cunosc variante grafice: în rând, copistul îl notează numai pe „m cu poală”; и și ρ, în suprascriere, sunt scrise aplecat, с în suprascriere este notat sub forma unui punct; „e vălurit” apare ca majusculă, la începutul substantivelor proprii: Єсєи (418^r/11) și la începutul enunțului: Єл (410^r/1).

Slovelor următoare nu pun probleme de interpretare în ceea ce privește raportul dintre literă și sunet: в, в, г, д, ж, к, с, з, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, ц, в, ѓ, ѓ. Întâlnim însă și situații când o slovă reproduce mai multe sunete sau când unui singur sunet îi corespund în plan grafic mai multe semne. Asupra acestor aspecte vom zăbovi în continuare.

Slova ε, în poziție postconsonantică, notează sunetul corespunzător vocalei [e] din româna contemporană: крескѣ (408^r/14); зисє (413^r/13). La început de cuvânt sau de silabă ε corespunde diftongului [je]: єши (413^v/5).

Slovelor о și w notează sunetul corespunzător lui [o] – vocalic sau semivocalic – din limba contemporană. Se remarcă frecvența foarte mare a folosirii lui о în suprascriere, în rând (la începutul, în interiorul sau la sfârșitul cuvântului), ca vocală: дом (407^v/7), григорие (407^v/2), respectiv ca semivocală, în segmentul corespunzător diftongului [ɔa]/[ɔa] din româna contemporană: фортє (410^r/6), оамєи (416^r/8-9), скоасє (409^r/4), тоамє (408^v/12). În cuvinte precum доао (407^v/5-6), ноао (419^v/2), о corespunde diftongului [ɔă] sau [ɔo].

☉ apare de câteva ori, în cuvinte precum: *ЮРДАН* (415^v/14), *ИЖРВА* (416^f/1-2), *САМЕНИ* (421^f/1), notând pe [o], [ɔ]. Uneori, cuvântul în cadrul căruia s-a notat *w* este scris și cu *o*: *ЮРДАН* (415^v/7), *САМЕНИ* (416^f/8-9,14).

Slova *ș*, în suprascriere sau în rând, atât la începutul, cât și la mijlocul sau la sfârșitul cuvântului, marchează sunetul corespunzător vocalei [u]: *КШШМА* (407^v/11), *ПРШНКШД* (425^f/2-3) sau semivocalei [ɥ] din diftong: *СЪШ* (407^v/14) sau triftong: *МІЕШ* (413^f/8).

În foarte puține cazuri, [u] apare la sfârșitul cuvântului, fiind înregistrat după consoană: *ФРШМОСШ* (411^f/11) sau după un grup consonantic: *АНДПШ* (408^f/15), *ЛЕМНШ* (416^f/10). În condițiile în care aceste grafii alternează cu cele în care ultima consoană a cuvântului este suprascrisă sau urmată de ierul mare, nu putem preciza dacă notarea lui *ș* reprezintă o continuare a unei tradiții grafice sau o realitate fonetică.

În tot textul, slova *ю* a fost notată cu valoarea [ju]. Africatele [č] și [ğ], urmate de [u], au un comportament diferit: *ч* este urmat exclusiv de *ю*: *ЧЮДЕСЕ* (416^f/6), *ПЖЧЮНИ* (410^v/13), iar *у* – de *ș*: *АУШУСЕ* (417^v/3), *ПРЕУШР* (417^f/10-11).

Slovele *ж* și *ъ* notează pe [ă] și [i].

În ceea ce privește notarea lui [ă], în text se înregistrează o frecvență foarte mare a slovei *ж*, atât în poziție mediană: *СТАПЪЖРИЛЕ* (408^f/1), *ПАПЪЖШ* (409^f/10), cât și finală: *АГРОПАРЖ* (407^v/9). Pentru redarea acestui sunet, slova *ъ* se folosește mult mai rar, fiind întâlnită, în aceste cazuri, în poziție mediană *СЪКЪЖ* (414^v/4) și finală: *КЪ* (408^v/2). De altfel, în cuvintele monosilabice de tipul *că*, *să*, notarea lui [ă] prin *ж* este foarte rară.

În ceea ce privește notarea lui [i] prin intermediul slovelor *ъ* și *ж*, menționăm că *ъ* se utilizează pentru a nota sonantele lichide *л* și *р*, ortografiate după model slavon, dar pronunțate *il*, *ir*. În celelalte cazuri, folosirea slovei *ж*, deși nu exclusivă, este preferată: *АЖНГЖ* (409^f/13), *НЕСТЖНЬСЪ* (409^v/4). Remarcăm faptul că *ъ* și *ж* se află în distribuție noncontrastivă în cuvinte de tipul *cînd* (cele mai multe înregistrează folosirea iusului), *sânt* (în cele patru ocurențe ale cuvântului s-a recurs la ier de trei ori). În cazul celor trei gerunzii întâlnite în text, *ж* apare de două ori: *КЖШПЖШАШ* (415^f/11), *ПРЕКЖШАШ* (424^f/14-15).

O singură dată, notat la începutul cuvântului, *ж* redă sunetul [i], fapt explicabil prin fonetică sintactică: *ДИНТЖШШИ* (417^f/3-4).

↑ se înregistrează numai la inițiala cuvântului și are următoarele valori fonetice: [i], în cuvinte precum: АД (409^v/10), АИ (425^v/5); [in], în termeni precum Агропарж (407^v/9), Асши (407^v/12-13); [im-], dacă este urmat de o labială: АПЕТИСЕ (407^v/12).

И, ѝ, и, ѡ și v sunt folosite pentru a nota sunetul [i], acesta putând reprezenta vocala [i], semivocala [i^h] sau un pseudo-^[i] final.

Cel mai frecvent este utilizată slova и, care apare uneori și înainte de vocală, contrar regulii ortografice slavone: григорие (407^v/2). Totuși, de cele mai multe ori, înainte de vocală, în interiorul sau la începutul cuvântului, sunt notate slovele ѝ (cel mai adesea), dar și и: пиетри (422^v/12), фьерп (411^v/11).

Menționăm o singură ocurență a lui ѡ, notat în poziție mediană, în locul lui ѝ: мѡи (416^v/1).

V apare numai în cuvintele *Eghipet* și *Moisi*, scrise ca în limba greacă: Египет (424^v/14), Моиси (415^v/15).

Diftongul [ea] din limba contemporană este marcat cu ajutorul slovelor ɛ și ɛ în poziție postconsonantică.

În poziție e, apare mereu notat ɛ: чɛле (407^v/5), пɛсе (407^v/13-14).

Cele două slove apar în raport de variație liberă la sfârșitul cuvântului: аɛ (411^v/12), гонирɛ (413^r/10), ашɛ (412^v/5), нимɛ (412^v/11).

În interiorul cuvântului, mult mai frecvent utilizat este ɛ, ocurențele lui ɛ în poziție mediană fiind foarte rare: печѡтѡ (419^v/6).

Este folosit ɛ și în cazurile în care diftongul [ea] este format prin fonetică sintactică: аɛм (420^v/5), аɛ (423^v/7).

Diftongul [ja] din româna contemporană este notat prin intermediul slovelor ѡ și ѡ, dintre acestea, ѡ apărând mai ales în poziție mediană, postvocalică: парж (408^v/7), пѡрж (415^v/3-4), мѡрѡ (425^v/12).

Grafii influențate de reguli ortografice slave

1. Grafiiile -il și -ir sunt notate exclusiv prin ѡ, рѡ: стѡлѡ (413^v/14-15), стѡлѡриѡ (408^v/1), скрѡбит (411^v/15), пѡхарѡ (409^v/1), врѡх (419^v/14).

2. Potrivit regulii silabelor deschise, ъ apare de mai multe ori fără valoare fonetică, în poziție finală: **ѠОКЪ** (410^r/11), **ГОИИТЬ** (408^r/10). ѣ final fără valoare fonetică apare o singură dată: **АЛЕСЪ** (407^v/1).

Ericul apare notat după consoana care închide silaba: **ѠОДРѠМЕ** (410^r/6). Paiericul îl înlocuiește pe ъ, atunci când este aplicat consoanei finale a cuvântului: **АЧЕЛАШЪ** (409^r/3), **ѠЕЧОРЪЛ** (408^r/3), **КАПЪЛ** (408^r/13-14). În anumite situații, paiericul înlocuiește ericul: **АРЪДЕ** (409^v/7), **ЛЕМЪНЪЛ** (409^r/12).

3. Textul cunoaște reduplicarea consoanelor в, respectiv р, în cuvintele **БВВА** (414^r/1) și **Мерра**, grafii preluate din textul slavon și lipsite de suport fonetic. Concomitent, se înregistrează și reduplicarea vocalei а în **АВРААА**, (410^r/1-2), grafie avându-și de asemenea suportul în textul slavon, dar putând acoperi și o rostire reală.

4. Suprascrierea slovelor este, de asemenea, un reflex al regulilor ortografice slave.

Ocurența triplă a vocalei о în cuvântul *Solomon* permite înscrierea fiecăreia dintre primele trei slove în câte un о, ultima consoană fiind suprascrisă (414^v/14), această manieră grafică fiind preluată din originalul slavon.

Suprascrierea simplă a slovelor care notează vocale se înregistrează în partea mediană a cuvântului: **ПРОРОКЪ** (411^v/10). Suprascrierea slovelor care notează semivocale se înregistrează atât în poziție mediană: **МОИСИ** (411^v/14), cât și la sfârșitul cuvântului: **РАИ** (413^r/2), **АДАНЕЗЪ** (412^r/2).

Consoanele de la începutul unui grup consonantic, aflat în cuvânt în poziție mediană, sunt, de regulă, suprascrise, mai ales atunci când consoana închide silaba: **ДИИТРЪ** (411^v/1), **ПЕНТРЪ** (408^r/7-8). O singură dată, apare suprascrisă consoana finală a unui grup consonantic: **СТАЪЛ** (414^r/1). Textul conține numeroase exemple de suprascriere a consoanei de la sfârșitul cuvântului, fapt ce își are de asemenea originea în ortografia slavonă, ca urmare a căderii ierurilor neintense: **ПОМОПЪЛ** (411^v/4-5).

Notăm și utilizarea suprascrierii „cu cerdac”, mai ales în cazul termenului **КЪНА** (414^v/1), dar și al altor cuvinte: **ДЕЧИ** (415^v/2), **ѠЖПЪДРИ** (422^v/2).

Punctul sus (·) apare atât cu rol de punct: „Și așa crescură tăciunii. Și cresc lemnul” (411^v/6-9), cât și cu cel de virgulă sau fără nici un rol: „că era nărod mult· de toți· trei mii de oameni · de credea” (415^v/14-416^r/2).

În singurul caz în care, în timpul copierii, a fost omisă o sintagmă, pentru a se marca intercalarea acesteia a fost notat semnul ∴ atât pe margine, cât și în text, în vederea precizării exacte a locului de unde a fost omis pasajul (426^v/6).

Paginația s-a realizat cu ajutorul slovelor cifre, dar legarea modernă a manuscrisului a condus la tăierea porțiunilor de filă unde erau notate acestea, de cele mai multe ori rămânând vizibile numai titlele¹.

Uneori, pentru a se indica separarea paragrafelor, o succesiune de semne de punctuație este folosită cu rolul de semne de final: „și cresc lemnul minunat și frumosu foarte. : ; De al treile” (411^r/8-12).

Semnele diacritice mai des folosite sunt spiritele, accentele, vrahia, trema, ericul, paiericul și titla.

Spiritul lin este aplicat deasupra vocalei inițiale a cuvântului: ПДАЛЛ (407^v/10). Spiritul aspru apare pe al doilea *r* din grupul consonantic *pp*: МЕРРА (414^v/7; 415^v/1) sau pe a doua componentă a unui diftong: АШІІ (408^r/4).

Isonul apare pe cea de-a doua componentă a diftongului: ВАМЕНИ (416^r/8-9) sau pe vocale mediane: КІІП (409^v/6).

Vrahia este aplicată în general deasupra vocalei *и*, dacă aceasta este asilabică, indiferent dacă este așezată la mijlocul sau la finalul cuvântului: ПРАШІІ (407^v/12-13), ИИ (419^r/12), ПЖЧЮИИ (410^v/13).

Trema apare pe *ï*, marcând valoarea *и* a slovei: ЄГІІЕМ (411^v/11-12), МОІІЕМ (411^v/10).

Accentul grav este așezat adesea deasupra cuvintelor monosilabice: :Ш, сè, ші.

¹ V. *supra*, *Descrierea manuscrisului*, p 120-121.

FONETICA

Vocalism

[a]

[a] aton a fost conservat și nu a trecut niciodată la [ă] în cuvinte precum *deaca* (408^r/11).

[ă]

[ă] protonic se conservă, trecerea lui la [a] nefiind înregistrată: *rămase* (411^v/5-6), *păcatele* (410^v/15-411^r/1). [ă] neaccentuat este menținut în *spăre* (410^r/) neacomodându-se la vocala prepalatală din silaba următoare². [ă] a trecut la [e] în cuvinte precum *besearecă* (417^v/1-2). [ă] a fost transformat prin asimilare în [i] în *trimise* (422^r/8). [ă] nu a fost asimilat la [o] în *nărod* (422^v/11). Asimilarea vocalică nu s-a produs nici în cazul lui *răteza* (418^r/5-6), *rădica* (420^r/9-10)³.

[e]

[e] etimologic este conservat în *peri* (426^v/15). [e] final aton provenit din lat. *que* a rămas în stadiul *ce*, fără să devină *ci*, prin fonetică sintactică (416^v/2). Sincopa lui [e] nu s-a produs în *dereapta* (426^v/9). [e] medial aton a fost păstrat în cuvinte precum: *besearecă* (417^v/1-2), *feciorul* (408^r/3), *oameni* (416^r/1-2), *rădăcinele* (420^r/2-3), dar nu mai este menținut în termeni precum *colibile* (425^v/6), *niște* (409^v/11). În cadrul clasei pronomelui negativ, [e] este fie conservat, fie a evoluat la [i], prin disimilare vocalică: *nemică* (425^v/4), *nimea* (412^v/11). În poziție nazală, precedat de labială, [e] devine [i]: *aminte* (426^v/11). Urmat de [n], dar neprecedat de labială, s-a transformat în [î]: *dâns* (421^r/12).

² Gheție, BD, p. 98.

³ Gheție, BD, p. 88.

[i]

[i] etimologic s-a conservat în *îmbla* (411'/15), în alte cuvinte, precum *inimă* (424'/12), *inel* (415'/3-4), fiind asimilat la [i], datorită vocalei din silaba ulterioară, respectiv prin acomodare. [i] etimologic s-a menținut în *mânilor* (422'/3-4), diftongarea, rezultat al anticipării elementului palatal, nefiind atestată în textul de față.

[o]

[o] medial aton s-a menținut în *cocon* (425'/8). În poziție accentuată, în metafonie, [o] s-a diftongat: *să acoapere* (415'/12). Prin analogie cu unele forme din paradigma verbului, de tipul *răstorn*, [u] provenit din [o] latin neaccentuat este înlocuit de [o]: *răstornară* (418'/11-12).

[u]

Adjectivul participial *adurmite* (410'/14) menține vocala [u], provenită din [o] latin neaccentuat. [u] final din prepoziția *printru* nu a dispărut prin fonetică sintactică: *printru un munte* (424'/15). [u] final formează un diftong cu iodul precedent în *raiu* (422'/2), *tâlhariul* (409'/1).

Vocale în hiat

În *fiului* (427'/2), cei doi [i] în hiat nu au fost contrași.

Diftongi și triftongi

[ɕa]

Atunci când în silaba următoare există un [e], [e] accentuat medial s-a diftongat în [ɕa], în cuvinte de origine latină: *ceale* (407'/5), *dedease* (408'/2); [ɕa] slav s-a păstrat în *veaci* (409'/9).

[ja]

Diftongul [ja], medial, în poziție moale, se păstrează: *muiarea* (424^v/). [ja] este menținut și în poziție metafonică: *eastē* (409^v/3), fiind conservat și în verbe de conjugarea a IV-a, de tipul *păziia* (410^v/1).

[ju]

Diftongul [ju] este conservat în *fiiului* (427^r/2).

[qa]

Diftongul [qa] este notat în toate situațiile: *foarte* (412^v/1), *oameni* (416^r/1-2), *toate* (408^v/12).

[uă]/[uɔ]

În cuvinte precum *doao* (407^v/5-6) și *noao* (419^v/2), scrise доао, ноао , nu putem stabili dacă s-a notat diftongul [uă] sau [uɔ].

[jeu]

Triftongul [jeu] este prezent în cadrul pronumelui posesiv, întâlnit în text sub forma etimologică: *mieu* (413^r/8).

Consonantism

Labiale

De regulă, labialele sunt nepalatalizate. Excepție face palatalizarea labiodentalei [f] la [h]: *înhiḡă* (410^v/8); cf. *fiaṛă* (410^r/15), *fieri* (409^v/11-12).

Prin acomodare la [m], inițială în cuvântul următor (*mare*), [n] final din *Eden* devine [m]: *Edem* (419^r/14).

Dentale

Notăm rostirea dură a lui [t]: *nestâns* (409^v/4); cf. *featele* (409^v/15), *peceatea* (419^v/9).

Rostirea dură a lui [r] se întâlnește în *fiară* (pl.; 410^v/15), în schimb rostirea moale a acestei sonante este înregistrată la orice ocurență a lui *tâlhar*: *tâlhari* (424^v/5), *tâlhariul* (409^v/1), *tâlhariului* (425^v/9), dar și în *câlcători* (422^v/8), *neascultători* (422^v/9-10). [r] etimologic este păstrat în *pre* (422^v/8).

[s], [z], [ʃ] sunt întâlnite în exemple care indică atât o rostire dură, cât și una moale: *aduceș* (419^v/10), *Dumnezău* (413^v/6), *frumoasă* (419^v/2) (pl.), *însămnat* (415^v/13-14), *săcă* (414^v/4), *sămnat* (423^v/2-3); cf. *auzi* (417^v/7), *mearseră* (418^v/5-6), *pusease* (407^v/13-14), *semințele* (413^v/2-3), *toți* (415^v/15), *zise* (410^v/9).

Fricativa [z] apare ca urmare a iotacizării: *crez* (426^v/1), *vază* (413^v/6) sau prin acomodarea lui [s], datorită sonorității consoanei următoare: *zborul* (423^v/2), *zmuciră* (419^v/14-15).

Prepalatale și palatale

Rostirea dură a lui [ș]: *acelaș* (409^v/3) *greșala* (408^v/9) alternează cu rostirea moale a acestuia: *așea* (408^v/9), *șezând* (417^v/10).

Laringala [h]

[h] etimologic este păstrat în cuvântul *vâră* (419^v/14), de origine slavă.

Grupuri consonantice

Textul de față înregistrează fonetismul etimologic [sv], provenit din slavă, trecerea lui [v] la [f] nefiind semnalată niciodată: *nesvârșit* (427^v/6), *svântul* (415^v/1).

MORFOLOGIA

Substantivul

Radicalul. Substantivul *copac* este înregistrat cu forma *copaci*.

Genul. Forma substantivului *ceri*, precum și contextele în care acesta apare indică faptul că substantivul este de genul masculin: „inel din ceri” (415^r/3-4), „peceata Domnului Dumnezeu din ceri” (419^v/6-8).

Așa cum atestă forma de plural – „va arde *neprĕstanno* în veaci” (409^v/8-9), „întru veacii netrecuț și nesvârșit” (427^r/4-6) –, în textul de față substantivul *veac* este de genul masculin, fapt explicabil prin genul termenului slav (v.sl. *vĕkŭ*); de genul masculin este și substantivul *stâlp*: „Pomul crescă în trei stâlpi” (413^v/12-14), ambele substantive în discuție adoptând, așadar, forma cea mai răspândită și utilizată.

Numărul. În ceea ce privește forma de plural, remarcăm faptul că substantive precum *mână* apar cu forma analogică, în timp ce un nume ca *rădăcină* oscilează între desinența de plural etimologică, *-e*, și cea literară în limba contemporană, *-i*: „cei făpturi dintâi a mânilor” (422^v/2-4), respectiv „rădăcinele lemnului” (420^r/2-3), „rătezară lemnul din rădăcini” (420^r/5-7).

Desinența de plural a substantivelor neutre este *-uri*: *daruri*, *rânduri*: „și-i dăruiră foarte bine cu daruri” (426^r/10-12), „până în șapte rânduri” (408^v/9-10).

Numele comun *piatră* are pe *-i* ca desinență de plural, fenomen ce poate fi inclus în cadrul procesului de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la substantivele feminine: „aruncară cu pietri” (422^v/12).

Substantivul *fiară* cunoaște două realizări ale pluralului: „niște fieri cumplite și iuți” (409^v/11-13), „află adurmite pre aceale fiară” (410^r/14-15).

Cazul. Se înregistrează o singură ocurență a genitivului analitic, construit cu ajutorul prepoziției *de*: „isprăvire de cei doi tâlhari” (424^r/4-5); cf. „apa potopului” (414^v/1-2). Toate substantivele feminine din textul de față recurg la terminația *-ei* pentru formarea genitivului sintetic: „prundul apei” (411^v/6), „partea Evei” (421^r/15), „lemnul acesta a vieței” (416^v/5-6).

Acuzativul cu funcție sintactică de complement direct al substantivelor desemnând persoane se construiește, fără excepție, cu ajutorul

morfeului *pre* „când îngropară pre Adam” (407°/9-10), „il scoaseră pre dâns” (413°/8-9). Într-un singur caz, apariția morfeului *pre* nu este necesară, acesta precedând un substantiv care nu denumește persoana: „află aşărute pre aceale fiară” (410°/14-15).

În anumite situații, locul cazului dativ este preluat de construcții prepoziționale: „zise Satanail cătră Dumnezeu” (413°/13-14); „să închină cătră cap” (422°/15); cf. „și-i zise lui” (410°/8-9), „să închina acelui lemn” (416°/3-4).

Consemnăm apariția vocativului singular al substantivelor masculine și neutre: se recurge la forma etimologică, realizată prin desinența *-e*, respectiv la o formă de vocativ identică cu cea a nominativului, într-unul din cazuri desinența *-e* fiind preluată de adjectivul determinant antepus: „O, Solomoane, nu te vom lăsa” (416°/3-4), „Adu-ț aminte de mine, Doamne” (426°/10-12), „O, proclate lemn” (417°/13-14), „O, de trei ori fericit lemn” (418°/2-4).

Adjectivul

În textul de față, adjectivul *mare* este înregistrat atât cu forma invariabilă, într-un singur caz: „mare ciudese au făcut” (420°/3-4), cât și cu cea variabilă: „ciudese mari și slăvite” (416°/6-7).

Articolul

În toate cazurile în care este necesară articularea hotărâtă a substantivelor masculine, se recurge la articolul hotărât *-l*: „deaca scăzu potopul” (411°/4-5). Articolul hotărât proclitic este utilizat numai cu varianta *lui*: „deaca spuse lui Avram” (410°/3-5).

Articolul genitival cunoaște forme variabile după gen și număr, deși se poate lesne sesiza o preferință pentru utilizarea invariabilă a acestuia: „cuvânt ales al lui Grigorie” (407°/1-2); „a lui Adam parte” (421°/3); cf. „cruci a celor doi tâlhari” (407°/6-7), „lemnul acesta a vieței” (416°/5-6).

Articolul demonstrativ de genul feminin prezintă, pentru genitiv-dativ, forma etimologică *cei*: „Închinu-mă ție ca cei făpturi dintâi a mânilor” (422°/1-4).

Numeralul

Numeralul ordinal, utilizat substantival și adjectival, prezintă numai forme în *-le*: „De al treile” (411^r/11-12), „al doile stâlp” (413^v/15-414^r/1). Numeralul ordinal *dintâi* este acordat cu substantivul determinat: „Închinămă ție ca cei făpturi dintâi a mânilor” (422^v/1-4). Consemnăm apariția numeralului colectiv *amândoa*: „avea amândoa muierile tâlharilor coconi mititei” (424^v/7-9).

Pronumele

Pronumele personal cunoaște variante atone construite cu *i*-protetic: „îl scoaseră pre dâns” (413^v/8-9), „îl întări pre dâns” (421^r/11-12).

În cadrul aceleiași părți de vorbire este delimitabilă sfera de utilizare a pronumelor *el* și *îns*, *el* fiind folosit cu funcția sintactică de subiect, deci în cazul nominativ, iar *îns*, nearticulat, numai precedat de prepoziția *dintru*, deci în cazul acuzativ, cu funcția de atribut pronominal: „el veni la Avraam” (410^r/1-2), „el ciopliia” (418^r/11-12), „pre mulți dintr-înși răni” (417^r/2-4). În raport cu folosirea pronumelui *el*, întâlnit în acest text numai în exemplele sus-menționate, compusul pronumelui *îns* cu prepoziția *de*, pronumele *dâns*, este înregistrat cu numeroase ocurențe, apărând, spre deosebire de uzul contemporan, atât articulat, cât și nearticulat: „cu dâns sorocia” (415^r/5), „asculta de dânsul” (415^r/7), „pre dânsul să va răstigni” (416^v/15 – 417^r/1).

Uzul adjectivelor pronominale posesive este restrâns de folosirea largă a pronumelui personal în cazul genitiv: „capul lui” (408^r/13-14), „colibile lor” (425^v/6-7) sau dativ: „să-m învie pruncul” (426^r/4-5); cf. „pomii săi” (413^v/6-7), „pruncul său” (426^r/4).

Într-un singur caz, când determină un substantiv ce denumește un grad de rudenie, adjectivul pronominal formează o unitate cu acesta: „tată-său” (409^r/10).

Adjectivul pronominal demonstrativ este atestat și cu forme aferezate: „Du-te și adu din cel foc” (410^r/8-9); cf. „aceale fiară” (410^r/15). La genitiv-dativ apar și forme precum: „în prundul apei aceea” (412^r/6-7), dar și forme analogice: „muiare a celuia tâlhari” (424^v/14-15).

Antepunerea adjectivului pronominal nu presupune absența deicticului: „muiare aceluia tâlhari” (424^v/14-15); cf. „această muiare” (426^r/3).

Pronumele și adjectivul pronominal de întărire sunt folosite cu forme care variază în raport cu persoana: „ce o împletise însuși” (407^v/12-13), „însuș Dumnezeu” (414^r/3-4), „eu însum voi fi acolo” (413^r/9-10).

Pronumele negativ este înregistrat cu formele *nimea* și *nemică*: „nu era nici înger, nici alt nimea” (412^v/9-11), „n-a supt nemică” (425^v/4).

Din inventarul pronomelor relative utilizate în acest text – *carele*, *ce*, *câte*, *de* – ultimele două apar cu câte o singură ocurență: „blagoslovește câte am sădit” (413^r/15- 413^v/1), „trei mii de oameni de credea și să închina” (416^r/1-3). Pronumele relativ *care* este folosit exclusiv articulat, cu forma *carele*: „diavolii carele-i biruiii” (419^r/7-9). Pronumele relativ *ce* este întâlnit frecvent, fiind folosit atât la masculin, cât și la feminin, atât la singular, cât și la plural, atât pentru ființe, cât și pentru lucruri. Extinderea uzului acestuia este atât de mare, încât în numeroase situații, pentru a fi mai puternic marcat cazul acuzativ, realizat prepozițional, *ce* este urmat de un pronume personal precedat de prepoziție: „De alt lemn ce pre dâns s-au răstignit” (408^v/13-15).

Verbul

Verbul *a învia* apare cu forme de conjugarea I, ca în limba literară actuală: „să-m învie pruncul” (426^r/4-5).

Așa cum indică forma de perfect simplu *spăre* (410^r/5-6), verbul *a spăre* (< lat. *expavorere) și-a schimbat conjugarea moștenită, trecând la conjugarea a III-a.

Radicalul verbului *a ucide* este analogic: „să-l ucigă” (424^r/8).

Unele verbe, precum *a se duce* și *a se înnegri*, nu par a fi încadrate în diateza reflexivă: „îndată înnegri Satanail” (413^v/10-11), „de trei ori putea duce într-o zi” (411^r/4-6); cf. „Duceți-vă de aduceți” (419^v/9-10).

La indicativ și conjunctiv prezent, verbele de conjugarea a II-a și a III-a precum *a vedea* și *a crede*, cu radicalul terminat în *-d* sunt iotacizate: „să-l vază” (417^v/9), „Crez” (426^r/1). Se iotacizează și verbele cu finalul radicalului în *-r* și *-n*: „ca să piaie” (410^r/8), „să-l puie” (417^v/4).

Imperfect: Verbul *a sta* este înregistrat cu forma etimologică, fără reduplicarea analogică cu perfectul simplu: „sta într-un prund” (409^r/6-7).

La persoana a treia plural se întâlnesc numai forme fără *-u* analogic: „Iară oamenii ce credea” (417^r/7-9).

Verbele de conjugarea a IV-a au la imperfect, persoana a III-a singular, terminația *-iia*: „biruiia” (419^r/8-9), „ciopliia” (418^r/11-12).

Perfect compus. În textul de față, fără excepție, auxiliarul de perfect compus, persoana a III-a singular, este cel etimologic, *au*: „s-au răstignit tâlhariul cel ce crezu” (408^v/13 – 409^r/2), „Unde au văzut cineva trei tăciuni?” (416^v/7-9).

Perfect simplu. Verbul *a face* apare numai cu formele aparținând paradigmei slabe: „făcu foc” (409^r/13), „făcură litostroton” (422^v/13-14).

Ocurențele verbelor *a fi* și *a vrea* nu indică impunerea paradigmei sintagmatice: „fu gonit” (408^r/10), „vru să pomenească Sit” (409^r/8-9).

Verbul *a da* apare numai cu formele tari de tipul *deade*: „partea lui Dumnezeu deade îngerul lui Sit” (421^v/6-8).

La viitor, pentru persoana a doua singular, auxiliarul se întâlnește exclusiv cu forma *veri*, mai apropiată de etimon: „veri fi iertat” (410^v/14-15); „veri veni” (426^v/12-13). Uneori se înregistrează postpunerea auxiliarului: „fi-va și până în veac” (409^v/4-5); cf. „Acolo va fi trupul” (413^r/7-8).

Conjunctivul prezent al verbului *a bea* cunoaște la persoana a treia numai formele etimologice: „nu avea apă să bea” (411^v/12-13).

Condiționalul prezent este reperabil în textul de față sub forma sa analitică, alcătuită din auxiliarul *a avea* și infinitivul verbului: „unde am afla lemn” (419^r/4-5). Condiționalul perfect apare cu forma cea mai răspândită în epocă, forma care s-a impus și în româna contemporană, auxiliarul de persoana a III-a singular fiind *are*: „n-are fi venit această muiare” (426^r/2-3); „are fi murit” (426^r/5-6).

Imperativul verbului *a aduce* este cel apropiat de etimon: „Adu-ți aminte de mine, Doamne” (426^v/10-12).

Într-un singur caz, *infinitivul* este folosit conform tendinței limbii vechi, într-o situație în care azi ar fi preferat conjunctivul: „ne easte noao frică a grăi” (419^v/1-3).

Participiul verbului *a face* este înregistrat numai sub forma analogică, forma etimologică *fapt* neavând nici o ocurență: „mare ciudese au făcut” (420^v/3-4).

Adverbul

Adverbul *îndată* apare atât sub forma consacrată în limba română contemporană, *îndată* (413^v/10), cât și sub forma *îndatăș* (412^r/3).

Câteva adverbe sunt prezente exclusiv sub forma care include particula deictică: *atuncea* (412^v/8-9), *necăirea* (420^v/3), *pururea* (427^r/4).

Pentru a se înregistra ocurența gradului superlativ absolut, uneori apare numai adverbul *foarte*, cu sensul de „foarte mult/tare”: „să spăre foarte” (410^r/5-6); „acest lemn foarte făcea” (416^v/4-5). Topica morfemului *foarte* în raport cu adverbul al cărui grad îl precizează nu este fixă, acesta fiind fie postpus: „boliia de inimă rău foarte” (424^v/11-13), fie antepus, conform topicii din limba contemporană: „înflorise foarte frumos” (412^r/7-8).

Adverbul nehotărât care arată intensitatea unui adverb pe care îl determină nu este mereu legat de acesta prin prepoziție: „atâta era apa departe” (411^r/2-3); cf. „atâta de afund” (415^v/11).

Prepoziția și conjuncția

Către apare exclusiv sub forma etimologică: „să închină cătră cap” (422^r/15); conjuncția *dacă* apare numai sub forma *deaca*.

Probabil ca urmare a formei sale, prepoziția *pregiur* impune cazul acuzativ: „să adunară pregiur lemn” (417^r/10-11).

În afară de cazul unic, menționat mai sus, în care a substituit genitivul sintetic, fără a lua în considerație ocurențele similare celor din româna contemporană, prepoziția *de* preia și sensul „decât”, ajutând la formarea complementului circumstanțial comparativ: „mai înalt de toate lcamnele în lume” (408^v/11-13); sensul „despre”: „Cuvânt ales ... de cinstita cruce ... și de ceale două cruci” (407^v/1-6); „a grăi de lemnul acela” (419^v/3-4); sensul „din”: „fura de toate semințele” (413^r/1-3). Prepoziția *în* apare în

sintagme în cadrul cărora, în perioada modernă, s-ar utiliza *din*: „toate leamnele în lume” (408^v/12-13).

O frecvență ridicată, conform uzului epocii, cunosc prepozițiile *intru* și *dintru*.

În ceea ce privește conjuncția, tendințele de utilizare ale acesteia vor fi prezentate în cadrul subcapitolului de sintaxă, iar cele referitoare la particularitățile ei de evoluție – în capitolul dedicat formării cuvintelor.

SINTAXA

Sintaxa propoziției

Coordonarea

Chiar dacă de cele mai multe ori conjuncția *și* leagă două părți de propoziție identice, în enunțul: „îl duseră înaintea lui Pilat și cu doi tâlhari” (423^v/4-7), unește un complement sociativ și un complement direct, realizat numai prin forma atonă a pronumelui personal.

După cum arată forma de plural a verbului predicat, îmbinarea *și cu* trebuie considerată, de asemenea, copulativă: „iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre Preacista” (424^v/9-12).

Subiectul

Enunțul „iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre Preacista” (424^v/9-12), în care acordul se face la plural, arată că, pentru copist, substantivele *Iosif* și *Iacov* sunt subiecte, fiind legate prin *și cu*, îmbinare alcătuită dintr-o conjuncție de coordonare copulativă și o prepoziție, îmbinare rezultând dintr-o contaminare gramaticală, bazată pe asemănarea semantică a componentelor.

Ca urmare a introducerii unor atributive explicative, față de care, uneori, sunt subordonate și alte propoziții, se disting cazuri în care subiectul este repetat: „Iară un lemn ce era însămnat, că era nărod mult, de toți trei mii de oameni, de credea și să închina acelu lemn, acest lemn foarte făcca

ciudese mari și slăvite” (415^v/13 – 416^v/5) sau reluat: „iară *un om* ce-l chiema Esei, *el* ciopliia” (418^v/10-12).

Există situații în care, la nivelul unei fraze cuprinzând propoziții coordonate copulativ, subiectul se schimbă, iar subiectul celei de a doua propoziții, subînțeles, este un termen care a deținut o altă funcție sintactică în propoziția anterioară: „Dintru acelaș lemn scoase apa Tigărului din rai și sta într-un prund” (409^v/3-7).

Raportul dintre subiect și predicat

De cele mai multe ori se stabilesc relații de acord gramatical între subiect și predicat: „Când vor creaște acești tăciuni” (410^v/12-13). Dat fiind faptul că *-ră*, desinența neutră de plural a perfectului simplu, este general utilizată în textul de față, într-un singur caz putem vorbi de un dezacord: „când greși Adam și Eva” (414^v/5-6), fenomen ce poate fi explicat și ca acord prin atracție.

Este de semnalat acordul după înțeles, dacă subiectul este exprimat prin substantiv colectiv: „și tot nărodul aruncară cu pietri și făcură litostroton” (422^v/11-14).

Atributul

O singură dată un atribut substantival prepozițional este exprimat printr-o construcție prepozițională cu valoare de genitiv, realizată cu prepoziția *de*: „isprăvire de cei doi tâlhari” (424^v/4-5).

Textul oferă exemple de atribute apoziționale neacordate: „dedease ingerul lui Sit, feciorul lui Adam” (408^v/2-4) și acordate: „să pomenească Sit pre tată-său, pre Adam” (409^v/8-10), „făcu o pomană părintelui său, lui Adam” (409^v/15 – 409^v/2). Datorită antepunerii numelui propriu, respectiv a substantivului ce denumește funcția unică, un caz special îl constituie apozițiile de tipul „Moisi-Proroc” (411^v/10), „Faraon-Împărat” (424^v/3). Apoziția dezvoltată poate fi precedată de adverb explicativ: „în Mera, adecă în apa cea amară” (415^v/1-2).

Complementul

Complementul direct exprimat fie prin substantive care desemnează persoane, fie prin pronume, postpus verbului și precedat de morfemul *pre*, nu este anticipat, de cele mai multe ori, de forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal: „când îngropară pre Adam” (407^v/9-10), „nu lăsa pre Solomon” (416^v/1), „ucidem pre tine” (422^v/7). Uneori, mai ales când complementul direct este exprimat prin pronume, se recurge la anticipare: „îl scoaseră pre dâns” (413^v/8-9), „îl întări pre dâns” (421^r/11-12), „legu-vă pre voi” (419^v/5-6), dar și „deaca-l îngropară pre Adam” (408^r/11-12). Complementul direct exprimat prin substantiv, antepus verbului, este reluat prin forma atonă a pronumelui personal, dar nu este precedat de *pre*: „Iară tâlhariul cel ce crezu răstignitu-l-au” (423^r/15 – 423^v/1), „Iară cel tâlhari necredincios îl răstigniră de-a stânga” (423^v/8-11).

Complementul direct exprimat prin pronumele relativ *care*, utilizat în text cu forma accentuată, nu este precedat, cum ar fi trebuit, de morfemul *pre*: „Și întrebă de diavolii carele-i biruia cu peceata lui Dumnezeu” (419^r/7-10). Această construcție rezidă în chiar rolul pronumelui relativ: menit să iege două propoziții, pronumele este asimilat conjuncției. Utilizarea lui *carele*, ca obiect direct, fără marca *pre*, nu trebuie pusă numai pe seama similitudinii funcționale dintre pronumele relativ și conjuncțiile de subordonare, ci poate fi legată și de concurența dintre *ce*, cvasiutilizat în textul de față, respectiv *care*. Astfel, chiar în urma articulării, procedeu prin care îi este întărită încă o dată poziția în cadrul categoriei numelui, pronumele relativ *care* nu preia caracteristicile declinării, fapt ce indică poziția sa insuficient precizată în sistem.

O singură dată, un verb tranzitiv are un obiect direct exprimat printr-un substantiv care nu întrunește, comparativ cu situația din româna contemporană, particularitățile necesare utilizării sale cu această funcție sintactică: „spuseră lui Solomon lemnul cela” (415^r/13-15).

Spre deosebire de norma contemporană, uneori obiectul direct nu este actualizat: „Sift aduse lui Adam” (421^v/8-9), „puse în cap” (421^v/11). În aceeași situație se află și dublul obiect direct: „Pilat învăță” (423^r/7-8).

Complementul indirect exprimat prin substantiv sau prin pronume în cazul dativ, postpus verbului, nu este anticipat de pronumele personal, formă neaccentuată: „spuse lui Avraam” (410^r/4-5), „ce grăia lui” (416^v/2-3), „va fi ție goană” (421^r/9-10). Sunt rare cazurile în care, în condițiile expuse mai sus, este antepusă forma neaccentuată a pronumelui personal: „le deade lui Sift” (421^r/2-3), „le zise lor” (422^r/10-11). Uneori, lipsa formei neaccentuate, în condițiile în care predicatul și complementul indirect exprimat prin pronume personal sunt urmate de subiect și obiect direct, creează dificultăți de înțelegere a textului: „arăta lui îngerul lemnul” (409^r/11-12).

Complementul indirect poate fi impus de verb prin regim cazual, altul decât cel propriu verbului în româna contemporană: „din pomul acela căruia greșise Adam” (408^r/6-8). Așa cum indică raportul de coordonare existent între cele două predicate, se poate considera că și regimul cazual al verbului *credea* este, încă, dativul: „credea și să închina acelui lemn” (416^r/2-4). În anumite situații, complementul indirect realizat prepozițional este preferat celui indirect exprimat prin nume în dativ: „zise Satanail cătră Dumnezeu” (413^r/13-14); „să închină cătră cap” (422^r/15); cf. „și-i zise lui” (410^r/8-9), „să închina acelui lemn” (416^r/3-4).

Într-un singur caz, un complement indirect realizat prepozițional înlocuiește un complement direct, a cărui ocurență ar fi fost obligatorie în româna contemporană: „întrebă de diavoli” (419^r/7-8).

Complementul circumstanțial de mod comparativ se construiește cu *de* și *decât*, atunci când se exprimă un raport de inegalitate, respectiv recurzându-se la *ca*, în situațiile în care se exprimă un raport de egalitate: „mai înalt de toate lemnurile în lume” (408^v/11-13), „mai înalt decât acestea” (419^r/5-6), „fură tâlhari, ca și părinții lor” (426^r/14-15).

Complementul circumstanțial de scop se construiește cu prepoziția *spre*: „voii fi acolo spre gonirea ta” (413^r/9-11).

Complementul circumstanțial sociativ se construiește cu prepoziția *cu*: „îl duseră înaintea lui Pilat și cu doi tâlhari” (423^r/4-7).

Complementul circumstanțial de relație, subordonat adjectivului, este exprimat prin substantiv precedat de prepoziția *întru*: „minunat întru creștere” (408^v/1-2).

Sintaxa frazei

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere se stabilește între propoziții principale: „trei leamne aflai, ca acestea nu s-au aflat necăirea” (420^r/15 – 420^v/3).

Coordonarea copulativă se realizează prin conjuncția *și*, care leagă fie propoziții principale, fie secundare, propoziții organizate în șiruri ce cuprind între doi și patru membri⁴. În aceste condiții, se poate considera că domeniul folosirii acestei conjuncții este amplificat, *și* deținând, de asemenea, rolul unei unități narrative.

Coordonarea adversativă se stabilește între propoziții principale prin intermediul conjuncțiilor *ce* și *iară*: „nu lăsa pre Solomon să-l taie, ce grăia lui” (416^v/1-3), „Să nu facem rău acestor oameni, nici aceștii muieri, ci să-m apleace coconul” (425^r/14 – 425^v/2), „Solomon rădică lemnul și-l măsură în besearcă, iară un om ce-l chiema Esei” (418^r/7-11), „partea lui Adam și partea Evei, iară în mijloc însuș Domnul Dumnezeu” (421^r/14 – 421^v/2).

Coordonarea conclusivă se realizează prin intermediul conjuncției *deci* și se stabilește fie între propoziții principale: „Iară ceaea muiare a celuia tâlhari era cu țâță, deci numai ce hrăniia pruncul său” (424^v/14 – 425^r/3), fie între circumstanțiale de timp, aflate la mare distanță în frază: „Când îngropară pre Adam..., deci deaca-! îngropară...” (407^v/9 – 408^r/12).

Subordonarea

Propoziția atributivă se introduce prin pronumele relative *carele*, *ce* și *de*, respectiv prin conjuncția *să*: „întrebă de diavolii carele-i biruiia cu peceata lui Dumnezeu” (419^r/7-10), „află adurmite pre aceale fiară ce păziia focul” (410^r/14 – 410^v/1), „trei mii de oameni, de credea și să închina acelui lemn” (416^r/1-4), „Unde au văzut cineva trei tăciuni să crescă” (416^v/7-9).

⁴ Deoarece grafia textului nu propunea delimitări exacte între utilizarea virgulei și a punctului (v. *supra*, *Grafia*, p. 165), de cele mai multe ori, în vederea înțelegerii textului, am recurs la segmentarea unui enunț în enunțuri mai mici, care încep de fiecare dată cu această conjuncție: vezi, de exemplu, p. 418^v/1-14.

Atributiva apozitivă este introdusă prin pronumele relativ *ce*: „o chiema Mera, ce să spune amară” (411^v/7-8), „să chiema Mera, ce să spune amărăciune” (414^v/6-8), „făcură litostroton, ce să chiamă jidovește ucidere” (422^v/13 – 423^r/1).

Propoziția completivă directă este introdusă prin conjuncțiile *că* și *să*, precum și prin pronumele relativ *câte*: „Când vru Solomon să facă casa lui Dumnezeu” (414^v/14 – 415^r/1), „Deaca cunosc Solomon că easté acela capul lui Adam” (422^r/3-5), „blagoslovește câte am sădit” (413^r/15 – 413^v/1).

Propoziția completivă indirectă se introduce prin conjuncția *să*: „nu te vom lăsa să tai lemnul” (416^v/4-5).

Propoziția circumstanțială de timp se introduce prin adverbul relativ *când*, precedat sau nu de prepoziție: „când vor creaște acești tăciuni, atunci veri fi iertat de păcatele acealea” (410^v/12 – 411^r/1), „sunt 6 zile de când n-a supt nemică” (425^v/2-4) și prin conjuncția *deaca*: „Când îngropară pre Adam..., deci deaca-l îngropară pre Adam” (407^v/9 – 408^r/12). De cele mai multe ori, în regentă apare adverbul *atuncea* cu rol de corelativ al circumstanțialei: „Când răsădi Dumnezeu raiul, atuncea nu era acolo nici înger, nici alt nimea” (412^v/7-11).

Propoziția circumstanțială de mod este introdusă prin adverbul relativ de mod *cum*: „Cum voi face eu, așa să faceți și voi toți” (422^r/11-13), beneficiind, în regentă, de adverbul corelativ *așa*.

Propoziția circumstanțială de cauză se introduce prin conjuncția *că* și prin locuțiunea *pentru ce că*: „nu avea apă să bea, că era apa amară” (411^v/12-14), „mulți au aflat spăsenie dintru dânsul, pentru ce că Hristos pre dânsul să va răstigni” (416^v/11 – 417^r/1).

Circumstanțiala condițională este juxta pusă regentei: „n-are fi venit această muiare cu pruncul său să-m învie pruncul, are fi murit de foamé” (426^r/2-6).

Propoziția circumstanțială consecutivă este introdusă prin adverbul relativ *cât*, adverbul *atâta* din regentă fiindu-i corelativ: „Fu o bură mare, atâta cât se înecă lemnul în Iordan” (415^v/8-10), „să înecă lemnul în Iordan atâta de afund, cât nu-l aflare” (415^v/9-12).

Vorbirea directă

Textul investigat oferă drept exemplu mai multe situații în care se recurge la vorbirea directă, introdusă de cele mai multe ori de verbul *a zice* și, o singură dată, de verbul *a striga*: „Savila zise: «O, proclate lemn»” (417^v/12-14), „Cel de-a dereapta striga: «Adu-ți aminte de mine»” (426^v/10-12). Organizarea textului sub formă de întrebări și răspunsuri ar putea favoriza analiza unui eventual tip de vorbire directă.

Topica

Foarte frecvent, pronumele aton, personal sau reflexiv, este postpus verbului: „cunosc*-i*” (410^v/6); „legu-*vă*” (419^v/5-6), „închinu-*mă*” (422^v/1). Aceeași schimbare de topică poate fi remarcată și în cazul verbelor auxiliare: „fi-*va*” (409^v/4), „răstignitu-*l-au*” (423^v/1).

Se înregistrează situații în care morfemul de superlativ este postpus adverbului al cărui grad îl marchează: „crescu lemnul minunat și frumos foarte” (411^v/8-11); „crescu lemnul mare și minunat și frumos foarte” (412^v/14 - 412^v/1), „boliia de inimă rău foarte” (424^v/11-13).

La generalizarea topicii libere a contribuit și faptul că s-a recurs fie la realizarea prepozițională a obiectului direct, când acesta succede verbului, realizarea prepozițională fiind uneori dublată de pronumele aton, fie la utilizarea formei conjuncte a pronumelui personal, când obiectul direct este antepus: „ucidem pre tine” (422^v/7), „îl scoaseră pre dâns” (413^v/8-9), „Iară cel tâlhari necredincios îl răstigniră de-a stânga” (423^v/8-10).

Topica liberă permite așezarea, în poziție inițială, a acelei părți de propoziție asupra căreia se insistă în enunțul respectiv: „deaca scăzu potopul” (411^v/4-5), „și eu însum voi fi acolo” (413^v/9-10), „Și focul acela îl străjuiescu niște fieri” (409^v/9-12). Într-un singur caz, un adjectiv este antepus verbului copulativ, celelalte două adjective din componența numelui predicativ multiplu fiind așezate după verb: „aceaste leamne minunate sunt, înalte și frumoasă” (418^v/15 - 419^v/2).

În ceea ce privește topica frazei, se constată că întotdeauna propoziția circumstanțială de timp este antepusă regentei. Și circumstanțiala

de mod, a cărei ocurență este înregistrată în text o singură dată, este antepusă regentei: „Cum voi face eu, așa să faceți și voi toți” (422^v/11-13).

Aceste exemple de antepuneri nu afectează, în nici un chip, tendința de „linearitate”⁵ a textului, exprimată prin preponderența raporturilor sintactice de coordonare copulativă realizată prin intermediul conjuncțiilor *și, iară*.

Negația

În textul de față, cel mai frecvent se întâlnește negația simplă, realizată prin adverbul *nu*: „O, Solomoane, nu te vom lăsa” (416^v/3-4). Alături de aceasta, în câteva cazuri, notăm utilizarea negației duble: „ca acestea nu s-au aflat necăirea” (420^v/1-3), „nu era acolo nici înger, nici alt nimea” (412^v/9-11).

Construcții sintactice speciale

Construcția de tipul *sum pro habeo* apare de două ori în textul de față: „Ne easte noao frică” (419^v/1-2); „De acolo va fi ție goană” (421^v/9-10).

FORMAREA CUVINTELOR

Derivarea

Sufixe

Chiar dacă derivarea cu sufixe este un procedeu la care se recurge frecvent, pot fi semnalate numai câteva sufixe specifice perioadei din care datează textul:

- *-eaște*: adverbe: *jidoveaște* (422^v/15);
- *-iș*: adverbe: *cruciș* (412^v/11).

⁵ ILRLEV, p. 373.

Semnalăm și ocurența unui derivat regresiv: substantivul postverbal *goană* (421^v/10).

Într-un singur caz, prin schimbarea poziției accentului, dar prin menținerea aceleiași forme a cuvântului, se înregistrează prezența unui verb provenind din substantivul omograf: verbul *noroi* (415^v/6-7).

Prefixe

- *în-*: verbe: *îndulci* (412^v/12-13), *înflori* (412^v/7), *îngropară* (407^v/9), *învia* (426^v/4);
- *ne-*: adjective: *neascultători* (422^v/9-10), *nestâns* (409^v/4), *netrecuț* (427^v/5).

Derivatele parasintetice sunt destul de rare: *înnegri* (417^v/5-6), *întrista* (417^v/5-6), *neascultători* (422^v/9-10), *necredincios* (411^v/15).

În două cazuri, pentru adjectivul *sămnat* și pentru verbul *a noroi*, se poate vorbi despre recurgerea la formele neprefixate: „răstignitu-l-au pre lemnul ce era sămnat” (423^v/1-3), „să noroia în Iordan” (415^v/6-7).

Compunerea

Alături de diferiți termeni formați prin acest procedeu, termeni reperabili și în româna contemporană, semnalăm ocurența locuțiunii conjuncționale: *pentru ce că* „deoarece” (416^v/14), acest caz înscriindu-se în cadrul tendinței mai generale a limbii vechi de consolidare a termenilor cu un corp fonetic redus.

LEXIC

Textul de față nu îngăduie decelarea unor caracteristici aparte în ceea ce privește structura etimologică a lexicului. Se cuvin însă precizați termenii care sprijină, în comparație cu vocabularul contemporan, încadrarea textului în perioada veche a limbii române, precum și cei al căror sens a cunoscut modificări de-a lungul timpului:

Cuvinte dispărute din limba literară actuală sau mai puțin cunoscute (folosite regional sau în vorbirea populară):

a) din latină:

apleca (< lat. *applicare*) „a alăpta”: *Și aplecă Preacista coconul* (425^v/7-3);

cerca (< lat. *circare*) „a căuta”: *Când cerca Irod pre Domnul* (424^f/6-7);

b) din slavă:

blagoslovi (< sl. *blagosloviti*) „a binecuvânta”: *Doamne, blagosloveaște* (413^f/15);

bogoslov (< sl. *bogoslovŭ*) „teolog”: *Grigorie Bogoslov* (407^v/2);

bură (< v. sl. *bura*, sr. *bura*) „furtună”: *Fu o bură mare* (415^v/7-8);

ciudesă (< v. sl. *čudesā*) „minune”: *Crez mare ciudesă* (426^f/1);

ispovedui (< sl. *ispovědati*) „a spovedi”: *el veni la Avraam, să să ispoveduiască* (410^f/1-3);

israiltean (< sl. *izraitlěnŭ*) „evreu”: *când scoase Moisi-Proroc israilteanii din Eghipt* (411^v/9-12);

litostroton (< sl. *litostronŭ*) „lapidare, ucidere cu pietre”: *și făcură litostroton, ce să chiamă jidoveaște ucidere* (422^v/13 – 423^f/1);

proklet (< sl. *prokletŭ*) „blestemat”: *O, proclete lemn!* (417^v/13-14);

spăsenie (< sl. *sŭpasenije*); „ispășire”: *mulți au aflat spăsenie* (416^v/11-13);

stâlpăre (< etimologie controversată⁶), „ramură”: *era făcută din stâlpărele cealea* (407^v/14 – 408^f/1);

zbor (< si. *săborŭ*, bg. *sbor*) „sobor”: *fu zborul a tot Ierusalimul* (423^f/1-2).

Cuvinte cu sensuri și forme diferite față de cele actuale:

a) din latină:

căuta (spre) (< lat. *cautare*) „a se uita la, a privi”: *căuta spre lemn* (417^f/13-14);

cunoaște (< lat. *cognoscere*) „a recunoaște”: *cunoscui și să miră* (410^v/6-7)

cuvânt (< lat. *conventum*) „cuvântare, discurs”: *Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov* (407^v/1-2);

⁶ DLR: cf. *stâlp*; DEX: lat *stirparia.

lemn (< lat. *lignum*) „copac”: *fu mai înalt de toate leamnele* (408^v/11-12); cf. *să îndulci apă de acel lemn*, (412^r/12-14); unde *lemn* apare cu sensul din româna contemporană;

b) din slavă:

ciudă (< sl. *čudo*) „minune”: *Mare ciudă!* (418^v/14);

iute (sl. *ljutŭ*; sr., bg. *ljut*) „feroce”: *fieri cumplite și iute* (409^v/11-13);

scârbit (participiu al lui *scârbi* < sl. *skrŭbĕti*, „supărare, tristețe, suferință”); „supărat, trist”: *Moisi îmbla scârbit* (411^v/14-15);

stâlp (< v. sl. *stlŭpŭ*) „ramură”: *pomul crescŭ în trei stâlpi* (413^v/12-14).

Textul include și un termen slav: *nepreštanno* „în veci”, intercalat fără a fi glosat: *va arde nepreštano în veaci* (409^v/8-9).

Sinonimia

acum (427^r/3) – *îndată(ș)* (413^v/10), (412^r/3);

a apuca (419^v/13) – *a prinde* (425^r/8);

că (411^v/13) – *pentru ce că* (416^v/14);

a căuta (412^r/1) – *a cerca* (424^r/6);

ciudă (418^v/14) – *ciudesă* (416^r/6) – *minune* (420^r/14);

cocon (424^v/4-5) – *prunc* (426^r/9-10);

copac (408^r/14-15) – *lemn* (409^r/3-4) – *pom* (413^v/7);

cumplit (409^v/12) – *iute* (409^v/13);

a (se) duce (410^r/9), (411^r/5) – *a îmbla* (411^v/15) – *a merge* (410^r/13)

– *a veni* (410^r/1);

a grăi (416^v/2-3) – *a spune* (410^r/4) – *a zice* (410^r/9);

însămnat (415^v/13-14) – *sămnat* (423^v/2-3);

a răsădi (412^v/7) – *a sădi* (413^v/1);

stâlp (413^v/14) – *stâlpare* (408^r/1).

⁷ Reunirea sensurilor de „arbore” și de „bucată dintr-un arbore”, pe care o prezintă cuvântul *lemn* în textul de față, a fost discutată de Lazăr Șăineanu în subcapitolul *Nuanțe slavice*, unde precizează că în literatura latină unica ocurență a termenului *lignum* cu sensul de „copac” apare la Vergilius, menționând totodată alte limbi (paleoslava, albaneza, vechea saxonă, sanscrita) care asociază într-un cuvânt ambele sensuri; v. Lazăr Șăineanu, *Semasiologia limbii române*, ediția a II-a, Timișoara, 2000, p. 134-135.

Cercetând sinonimia acestui text, se observă că se pot delimita câteva serii sinonimice ale unor părți de vorbire diferite, incluzând între doi și patru termeni, provenind din aceeași limbă sau din limbi diferite. Din punctul de vedere al cuvintelor folosite, se observă că există serii care, alături de termeni utilizați și astăzi, includ atât lexeme dispărute azi, cel puțin din limba română literară, cât și lexeme care în perioada contemporană cunosc alt sens (*ciudă – ciudesă*), ceea ce indică faptul că resursele sinonimice ale limbii din perioada respectivă erau serios exploatare. Spre aceeași concluzie conduc și seriile sinonimice în cadrul cărora se recurge numai la termeni din ultimele două categorii sus-menționate (*stâlp – stâlpare*). Alături de aceste serii, care ajută la precizarea înscrierii acestui text într-o anumită perioadă de evoluție a limbii române, se cuvin menționate și lanțurile de sinonime oricând reperabile și în uzul contemporan (*a se duce – a merge – a umbla – a veni*).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Inclusă în ms. rom. 469, care din diverse motive, nu a putut fi utilizat de specialiștii care s-au oprit asupra acestei legende, cea mai veche variantă a apocrifului *Lemnul crucii* nu a beneficiat, până acum, de o analiză riguroasă. Prezentul studiu își propune în primul rând să clarifice legăturile dintre această versiune și cele existente în alte miscelance, care au fost mai mult sau mai puțin menționate în cercetările de specialitate.

Ediția de față include un studiu lingvistic și un studiu filologic ale acestei variante, cuvintele ale căror forme nu mai sunt păstrate în limba contemporană și cele cu un înțeles diferit de cel actual fiind discutate în subcapitolul dedicat lexicului.

Textul a fost reprodus prin utilizarea metodei transcrierii interpretative, ceea ce a condus la stabilirea limbii textului, nu a pronunției copistului. În transcrierea textului, literele suprascrise au fost coborâte în rând, fără a se menționa acest lucru. Numai în primul aparat critic, în capitolul dedicat grafiei, și în nota asupra ediției slovele suprascrise au fost notate în rând și subliniate. Consoanele finale suprascrise susceptibile de a fi urmate de *i* sau *u* au fost transcrise cursiv: $\Pi\Delta\Delta\Delta$ (407^v/10) = Adam, $\epsilon\lambda\Delta$ (425^v/1) = să-m. Forma neaccentuată de acuzativ a pronomului reflexiv, notată ca ϵ suprascris, a fost transcrisă *să*: $\epsilon\lambda\epsilon$ (410^r/2) = să să.

În conformitate cu normele ortografice actuale, ϵ aflat la inițiala cuvântului sau a silabei a fost echivalat cu *ie* în grafii precum $\epsilon\lambda\lambda\lambda$ (413^v/5). Conform aceluiași reguli ortografice contemporane, ϵ din paradigma verbului *a fi* și din cea a pronomului personal a fost notat ca *e*: $\epsilon\rho\Delta$ (407^v/14-15) = era, $\epsilon\delta$ (413^r/9) = eu. La fel am procedat și în cazul numelor proprii $\epsilon\kappa\epsilon\eta$ (418^v/11) = Esei, $\epsilon\rho\gamma\eta\epsilon\tau$ (424^r/14) = Egipt și $\epsilon\lambda\omicron\iota\varsigma\epsilon\gamma\lambda\omicron\gamma\eta$ (409^v/14) = Eloisului.

Slova $\kappa\alpha$ a fost transcrisă fie prin *ă*, fie prin *â*, în funcție de realitatea fonetică din limba literară actuală: $\mu\alpha\mu\kappa\epsilon\kappa\delta$ (409^r/10) = tată-său, $\lambda\kappa\eta\gamma\kappa$ (409^v/13) = lângă.

Tot rostirea literară contemporană a condus la întreprerea lui *ъ* median fie ca *ă*, fie ca *â*: *съ* (414^v/10) = să; cf. *кънд* (414^v/1) = când, *сънтъ* (413^v/3; 419^v/1) = sânt. Grupurile de slove *лъ*, *ръ*, a căror scriere a fost influențată de normele ortografice slavone, au fost transcrise ca *âl*, respectiv *âr*: *сплъпъ* (413^v/14-15) = stâlp, *млъхарюл* (409^v/1) = tâlhariul, *скръбитъ* (411^v/15) = scârbit.

ѣ fost notat prin *ea*: *гоипрѣ* (413^v/10), *пѣсѣ* (407^v/13-14).

În grafii de tipul *доао*, *ноао* nu am notat posibilul element semivocalic [u]: *амѣндоао* (424^v/7) = amândoао, *дѣамѣндоао* (426^v/4-5) = de-amândoао, *доао* (407^v/5-6; 426^v/4-5) = doао, *ноао* (419^v/2) = noао.

Slova *ѣ* a fost echivalată în transcriere ca *i*, *în* și *im*, în funcție de context: *ѣи* (425^v/5), *ѣропарѣ* (407^v/9), *ѣплетисе* (407^v/12).

Transcrierea nu a reținut maniera grafică a copistului, care recurgea, în cazul anumitor nume proprii, la reduplicări consonantice fără suport fonetic, în cuvinte precum *ѣва* (414^v/1), *Мѣра* (411^v/7), acestea fiind transcrise *Eva*, *Mera*, fără a mai fi menționate grafiile în aparatul critic. *ѣвраам* (410^v/1-2) a fost transcris *Avraam*, deoarece această grafie este susceptibilă de a fi avut și un suport fonetic real. *ѣ* a fost transcris prin *i*: *Сѣи* (408^v/3) = Sit.

Am întregit tacit cuvintele românești abreviate, pe care le-am grupat într-o listă inclusă în capitolul dedicat grafiei. Cuvintele slavone din text au fost reproduse în transliterație, înregistrându-se în aparatul critic traducerea lor. Slovele suprascrise din cuvintele slavone au fost coborâte în rând și notate între paranteze rotunde.

Transcrierea nu a marcat și slovele diacritice (accent, spirit etc.). Slovele cifre au fost transcrise prin cifre arabe. Punctuația a fost adaptată normelor actuale.

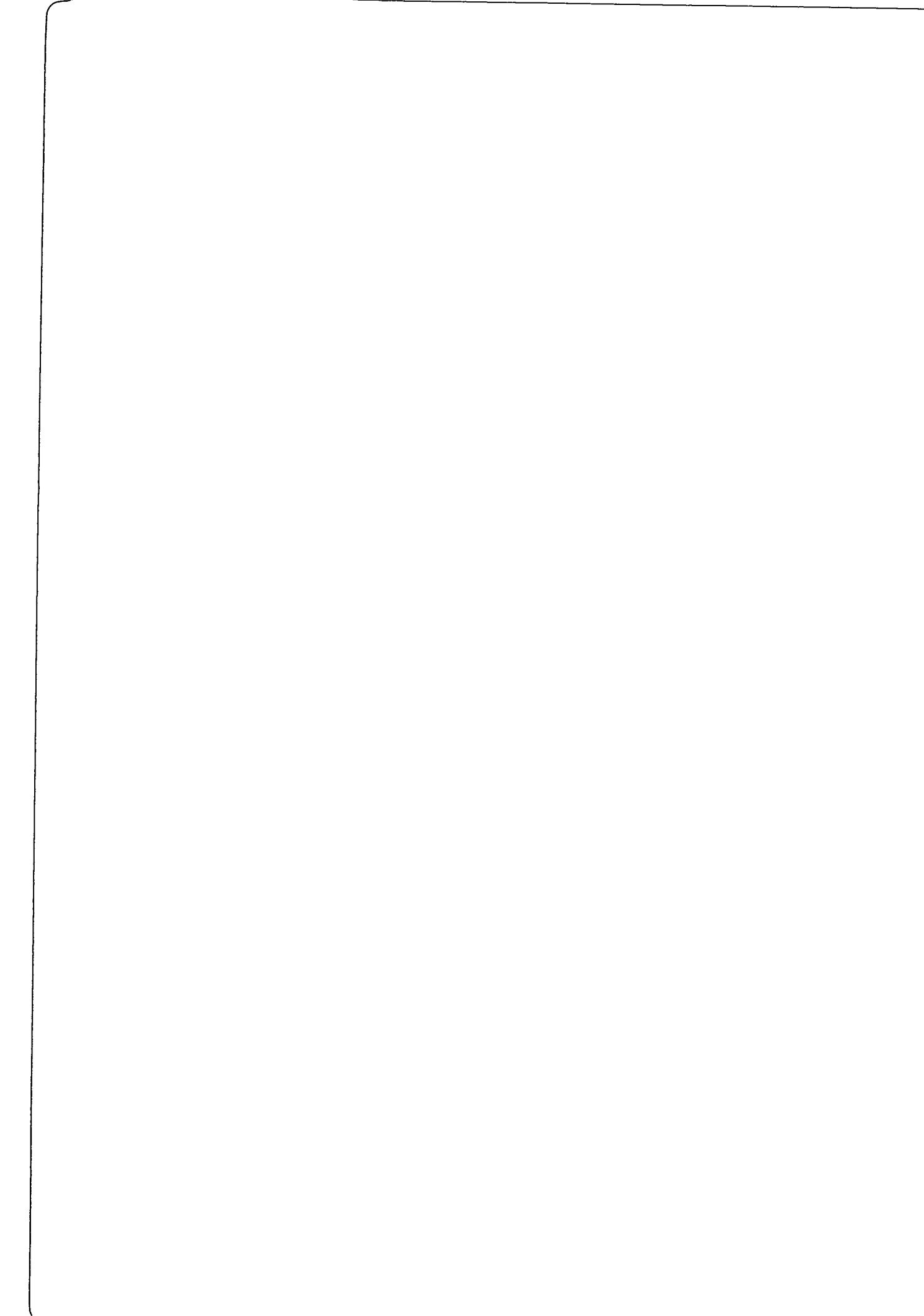
În transcrierea textului, sfârșitul fiecărei file recto a fost marcat printr-o bară oblică (/), cel al filei verso prin două bare (//), filele fiind marcate marginal. Paranteze ascuțite – < > – cuprind literele sau cuvintele omise, iar parantezele drepte – [] – marchează lacunele cauzate de deteriorarea manuscrisului.

Notele din primul aparat conțin traducerea cuvintelor slavone și redau unele grafii insolite.

Apropierea dintre varianta din ms. rom. 469 și cea din ms. rom. 5054 a impus apariția celui de-al doilea aparat critic, menit în principal să rețină diferențele morfologice, sintactice și lexicale dintre cele două variante. Acest al doilea aparat nu reține și diferențele fonetice și nici pe cele grafice. În realizarea acestui al doilea aparat critic, am recurs la abrevierile și semnele întrebuințate în practica editorială:] = cuvântul (sau cuvintele) aflat(e) înaintea semnului sunt înlocuite prin cuvântul (sau cuvintele) aflat(e) după acest semn; *ad.* = adaugă; *om.* = omite; *post* = după.

Cercetările ulterioare care se vor opri asupra altor texte din ms. rom. 469 vor putea recurge atât la ediția de față, cât și la cea consacrată de Alexandra Moraru și de Mihai Moraru celui mai amplu text din acest miscelaneu, *Palia istorică*. Din nefericire, nu am putut utiliza concluziile celor doi cercetători deoarece în momentul în care am predat manuscrisul acestei ediții, volumul care includea ediția *Paliei* era încă sub tipar.

<LEMNUL CRUCII>

Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov¹ de cinstita cruce a lui 407^v
Hristos și de ceale doao cruci a celor doi tâlhari. *Oče bl(š)vi²*

Când îngropară pre Adam cu cununa ceaea ce¹ o 408^r
împletise însuși și o pusease în capu/său ce era făcută din//
[s]tâlparile cealea ce dedease îngeru/lui Si, feciorul lui Adam,
cealea ce le² luase îngerul din rai, din pomu/cela căruia³ greșise
Adam și pentru greșala lui fu gonit din rai, deci deaca/
îngropară pre Adam, din cununa ce era în capul lui crescui u//
copaci mare și înaltu/ și minunat într-o creștere. Că crescuse în 408^v
trei și într-una să împreuna și iară într-una creștea și iară într-una
să împreuna. Tot așa până în șapte rânduri și fu mai înalt de⁴
toate leamnele în lume.

De alt⁵ lemn ce pre dâns⁶ s-au răstignit// tâlhariul ce/ce 409^r
crezu.

Dintru acelaș lemn scoase apa Tigărului din rai și sta
într-u// prund. Și când vru să pomenească Sit pre tată-său, pre
Adam, arătă lui îngerul lemnul. Și făcu foc lângă apa Eloisului.
Și făcu pomană/ părintelui său, lui Adam. Și acolo easte focu/ 409^v
nestâns, fi-va și până în veac și tot într-un chip va arde⁷
neprēstanno³ în veaci. Și focu/acela î/ străjuiescu niște fieri
cumplite și iuți.

---

¹ Sl., în trad.: *Teologul*.

² Sl., în trad.: „Părinte, binecuvântează”.

³ Sl., în trad.: *neîncetat*.

---

¹ceaea ce] ce. ✧ ²le om. ✧ ³cela căruia] celuia care. ✧ ⁴de] decât. ✧ ⁵de alt] de
acest lemn, adecă alt. ✧ ⁶dâns] dânsul. ✧ ⁷post. va arde ad. și va arde. ✧

410^r Deci când greși Lot cu featele sale, // el veni la Avraam, să să ispoveduiască. Și deaca spuse lui Avraam, Avraam să spăre foarte și slobozi pre Lot ca să piaie și-i zise lui: „Du-te și adu din cel foc carele easte lângă apa <E>loisului!” Mearse Lot și
 410^v află adurmite pre aceale fiară/ ce păziia focul. Și apucă trei tăciuni și-i duse la Avraam. Și deaca-i⁸ văzu Avraam, cunoscu-i și să miră și-i zise lui să-i înhigă într-o movilă⁹ și să-i ude cu apă. Și-i zise: „Când vor creaște acești tăciuni, atuncea veri fi iertat de pă//catele¹⁰ acealea”.

411^r Și atâta era apa departe¹¹, cât numai de trei ori putea duce¹² într-o¹³ zi de-i uda. Și așea crescură tăciunii. Și crescu lemnul minunat și frumosu foarte.

De al treile. Ce pre dâns¹⁴ să răstignise tâlhariul cel
 411^v necredincios./ Dintru acelaș lemn din rai scoase apa potopului. Și deaca scăzu potopul, lemnul rămase la prundul/ apei ce o chiema Mera, ce să spune amară. Deci când scoase Moisi-Proroc israilteanii⁴ din Eghipet, ei nu avea apă să bea, că era apa amară.
 412^r Moisi îmbla scârbit// și căuta apă. Și să rugă lui Dumnezeu și îndatăș veni îngerul și-i arătă acel lemn ce zăcea în prundul/ apei aceea și înflorise foarte frumos. Și luo Moisi din lemnul acela în cruciș și puse într-apă și să îndulci apa de acel lemn¹⁵. Și
 412^v crescu lemnul mare și minunat/ și frumos foarte.

*Vǔpro(s)*⁵: Cum să începură aceale leamne sau cum crescură așea?

⁴ Scris: ׀נצא־תנין.

⁵ Sl., în trad.: *Întrebare*.

⁸ i] îi. ✧ ⁹ movilă] măgură. ✧ ¹⁰ post. păcatele ad. tale. ✧ ¹¹ departe] de departe. ✧ ¹² putea duce] ducea. ✧ ¹³ într-o] în. ✧ ¹⁴ dâns] dânsul. ✧ ¹⁵ acel lemn] lemnul acela. ✧

*O(t)vēti*⁵: Când răsădi Dumnezeu raiul, atuncea nu era acolo nici înger, nici alt nimea¹⁶, numai Dumnezeu și Satanail. Și ce¹⁷ zicea Dumnezeu să sădească, // iară Satanail fura de toate semințele de la Dumnezeu și arunca prin mijlocul raiului. Dumnezeu zise: „Acolo va fi trupul meu și eu însum voi fi acolo, spre gonirea ta”. Și ieșiră afară din rai. Și zise Satanail către Dumnezeu: „Doamne, blagosloveaște/ câte am sădit!” Dumnezeu zise: „Acolo sânt eu, în mijlocul raiului”. Și când ieși Satanail să vază pomii săi, pomii lui îl scoaseră pre dâns din rai. Și îndată înnegri Satanail și fu drac. 413^r 413^v

Pomul crescă în trei stâlpi: un stâlp – Adam, al doile // stâlp – Eva, al treile stâlp, în mijloc, – însuș Dumnezeu. Deci când greși Adam și Eva, atuncea dintr-aceale trei părți din pomul acela ce era în rai, partea lui Adam căzu în apa Tigărului și o scoase apa afară din rai. Iar partea Evei căzu în rai./ Deci când fu apa potopului, atuncea ieși. Și deaca săcă apa, lemnul rămase lângă apa ce să chiema Mera, ce să spune amărăciune. 414^r 414^v

*Vüpro(s)*⁵: Cum să împreună leamnele în Ierusalim?

*O(t)vēti*⁶: Când vru Solomon să facă¹⁸ casa lui // Dumnezeu, Svântul⁷ Sion, slobozi Dumnezeu lui Solomon un inel din ceri și cu dâns¹⁹ sorocia dracii și toți asculta de dânsul. Și zidi besearecă lui Dumnezeu, Svântul Sion. Și căutând lemn să acoapere beseareca, spuseră lui Solomon lemnul cela ce pusease Moisi/ în²⁰ Mera, adecă în apa cea amară. Deci mearseră de tăiară lemnul. Și-l luară cu 80²¹ de bivoli și să 415^r 415^v

⁶ Sl., în trad.: *Răspuns*.

¹⁶ nimea] nimenea ¹⁷ ce om. ✧ ¹⁸ Solomon să facă] să facă Solomon. ✧ ¹⁹ cu dâns] când. ✧ ²⁰ în om. ✧ ²¹ 80] optzeci. ✧

416' noroară²² în Iordan. Fu o bură mare, atâta cât să înecă lemnul în Iordan atâta de afund, cât nu-l²³ aflară. Iară un lemn ce <era> însemnat²⁴, că era nărod mult, de toți// trei mii de oameni, de credea și să închina acelui lemn, acest lemn foarte făcea ciudese mari și slăvite, cât le părea acelor oameni că pre acel lemn să va răstigni Hristos.

416' Când vru Solomon să taie lemnul, acei oameni ce credea în lemnul acela/ nu lăsa pre Solomon să-l taie, ce²⁵ grăia lui: „O, Solomoane, nu te vom lăsa să tai lemnul acesta a vieței! Unde au văzut cineva trei tăciuni să crească și să facă ciudă mare²⁶? Că mulți au aflat spăsenie dintru dânsul/, pentru ce că Hristos pre dânsul// să va răstigni”.

417' Iară Solomon pre mulți dintr-înși răni și tăie lemnul și-l aduseră în Ierusalim. Iară oamenii ce credea într-ace/ lemn să adunare pregiur lemn²⁷ și-l duseră în Ierusalim și plânga și căuta spre lemn.

417' Și duse Solomon/ lemnul în Ierusalim în besearecă și-l măsură și nu agiunse unde vrea să-l puie. Solomon să întristă. Iară Savila auzi de acest lemn și veni să-l vază. Și, șezând pre lemn, o arse lemnul ca focul. Atuncea Savila zise: „O, proclate lemn!” Iară oamenii toți// într-u<n> glas strigară: „O, de trei ori fericit lemnul, ce pre dânsul să va răstigni împăratul Hristos!”

418' Așa Solomon rădică lemnul și-l măsură în besearecă, iară un om ce-l chiema Esei, el ciopliia la Iordan niște leamne. Și-i scăpă săcurea în Iordan și să afundă/ și căzu pre lemnul acela ce să înecase în Iordan. Și veni și spuse lui Solomon. Și mearseră de-l scoaseră și-l cunoscură și-l aduseră în Ierusalim. Și-i măsurară la besearecă și nu să prinse. Și-l răstomară cătră cela

²² noroară] innoroară. ✧ ²³ post nu-l ad. mai. ✧ ²⁴ <era> însemnat] era semnat. ✧ ²⁵ ce] ci-i. ✧ ²⁶ ciudă mare] minuni mari. ✧ ²⁷ pregiur lemn] împrejurul lemnului.

lemn și zise Solomon: „Mare ciudă! Aceaste leamne mi//nunate sânt, înalte și frumoasă, și nu să prinseră. Și²⁸ unde am afla lemn mai înalt decât aceastea?” Și întrebă de²⁹ diavolii carele-i biruia cu peceata lui Dumnezeu. Diavolii ziseră: „Știm noi un lemn departe într-un loc în Edem, mare și minunat și frumos. Și ne easte noao frică a grăi de lemnul acela.”/ 419^r

Solomon zise: „Legu-vă pre voi cu peceata Domnului Dumnezeu din ceri ce mi-au⁷ dat mie. Duceți-vă de aduceț lemnul acela aicea!” Diavolii să duseră și apucară lemnul de vârș. Și-l zmuciră³⁰ din rădăcină// și luară și capul lui Adam în rădăcinele lemnului și-l aduseră în Ierusalim. Și rățezară lemnul din rădăcini. Și-l măsurară la pământ și-l rădicară sus pre besearcă și nu agiunse. 419^v

Iară marele Solomon zise: „Oh, mare minune și mare ciudă! Trei// leamne aflai, ca aceastea nu s-au aflat necăirea. Și mare ciudese au făcut. Pre pământ le-am³¹ măsurat și toate ca dintr-un lemn sânt. Și le măsurăm și sus pre besearcă și nu agiunseră”. Și puse oameni de străjuia aceale leamne. 420^r

*Vũpro(ș)*⁵: Cum fură aceale leamne// și de unde le luo îngerul și le deade lui Sift? 421^r

*O(t)větí*⁶: Ceale ce furase Satanail de la Domnul. Și zise lui Dumnezeu: „Tu furi de la mine. De acolo va fi ție goană”. Și așa îl întări pre dâns și crescu pomul acela în trei: partea lui Adam și partea Evei,/ iară în mijloc însuș Domnul³² Dumnezeu. 421^v

A lui Adam parte scoase apa Tigărului din rai, iar partea lui Dumnezeu deade îngerul lui Sift. Sift aduse lui Adam. Adam

---

⁷ Scris: *мнѣс*.

✧ ²⁸ post și ad. acum. ✧ ²⁹ de] pre. ✧ ³⁰ zmuciră] zmulseră. ✧ ³¹ le-am] lemn. ✧ ³² Domnul om. ✧

422^r împleti cunună și puse în cap și muri. Și din cununa aceea
crescu lemnul acela. Iară partea Evei cu apa// potopului ieși din
raiu.

Deaca cunoscu Solomon că easte acela capul lui Adam,
îl aduse în mijlocul Ierusalimului și trimise de adună toți
oamenii și le zise lor: „Cum voi face eu, așa să faceți și voi toți”.
422^v Și luă Solomon o piatră și să închină cătră cap/ și zise:
„Închinu-mă ție ca cei făpturi dintâi a mânilor lui Dumnezeu”.
Și svârli cu piatra în cap și zise: „Ucidem pre tine ca pre un
călcători și neascultători de Dumnezeu”. Și tot nărodul³³
423^r aruncară cu pietri și făcură litostroton, ce să chiamă jidoveaste//
ucidere. Că aceaia fu zborul a tot Ierusalimul.

Deci când vândură pre Hristos, îl duseră înaintea lui Pilat
și cu doi tâlhari. Pilat învăță și făcură dintr-aceale trei leamne
trei cruci. Și răstigniră pre Hristos din leamnele ce crescură din
423^v capul lui Adam. Iară tâlhariul ce crezu,/ răstignitu-l-au pre
lemnul ce era sămnat și crescut din tăciunii ce să pocăise Lot.
Și-l răstigniră de-a dreapta lui Hristos. Iară cel tâlhari³⁴
necredincios îl răstigniră de-a stânga lui Hristos, pre lemnul ce
424^r crescuse întru apa cea amară, ce-l pusease Moisi de îndulcise
apa, când// scoase pre israilteani⁸ din Eghiptet de la Faraon-
Împărat.

Isprăvire de cei doi³⁵ tâlhari

Când cerca Irod pre Domnul nostru Isus Hristos să-l
ucigă, iară Iosif și cu Iacov, fratele Domnului, luară pre
Preacista și cu Hristos și fugiia în Eghiptet. Și trecându printru
424^v un³⁶ munte,/ într-ace/ munte era doi tâlhari cu muieri și cu

⁸ Scris: ИСАИИ.

³³ народ] nărodul. ◇ ³⁴ tâlhari] tâlhariul. ◇ ³⁵ doi] 2. ◇ ³⁶ printru un] printr-un. ◇

coconi. Muiarea unui tâlhari avea numai o țăță. Și avea amân-
doao muierile tâlharilor coconi mititei. Iară muiarea unuia
tâlhari bolia de inimă rău foarte într-o săptămână. Iară ceaa
muiare a celuia tâlhari era// cu țăță, deci numai ce³⁷ hrăniia 425^r
pruncul său³⁸. Iară muiarea ceialaltă nu putea să-ș hrănească
pruncul ce³⁹ muriia de foame. Atuncea prinseră tâlharii pre
Preacista cu Hristos și cu Iosif și cu Iacov. Și zise tâlhariul cel
ce-i era muiarea bolnavă: „Să nu facem rău acestor oameni, nici
acești<i> muieri,/ ci să-m apleace coconul mieu, că sînt 6⁴⁰ zile 425^v
de când n-a supt nemică”.

Așa îi⁴¹ luară și-i duseră la colibile lor. Și aplecă
Preacista coconul tâlhariului în șase zile, și-l scaldă și să vindecă
și muiarea tâlhariului și le fu bine.

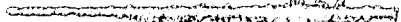
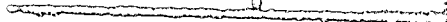
Și ziseră tâlharii:// „Crez mare ciudesă, că⁴² n-are fi venit 426^r
această muiare cu pruncul său, să-m învie pruncul, are fi murit
de foame”. Și petrecură tâlharii pre Iosif și pre Mariia cu
pruncul și-i dăruiră foarte bine cu daruri scumpe. Iară pruncii
tâlharilor crescură și fură tâlhari, ca și părinții lor./ Și-i prinseră 426^v
și-i duseră la Pilat. Și zise Pilat să-i răstignească de-amândoao
părțile lui Hristos: pre cel ce-l aplecă Preacista de-a dreapta⁹,
iară pre celalalt de-a stînga. Cel de-a dreapta striga: „Adu-ț
aminte de mine, Doamne, când veri veni întru împărăția ta. Iară
celalalt grăi rău și peri.// 427^r

Slavă Părintelui și Fiiului și Duhului Svânt, acum și
pururea și întru veacii netrecuț și nesvârșit⁴³. Amin.

⁹ Adăugat marginal.

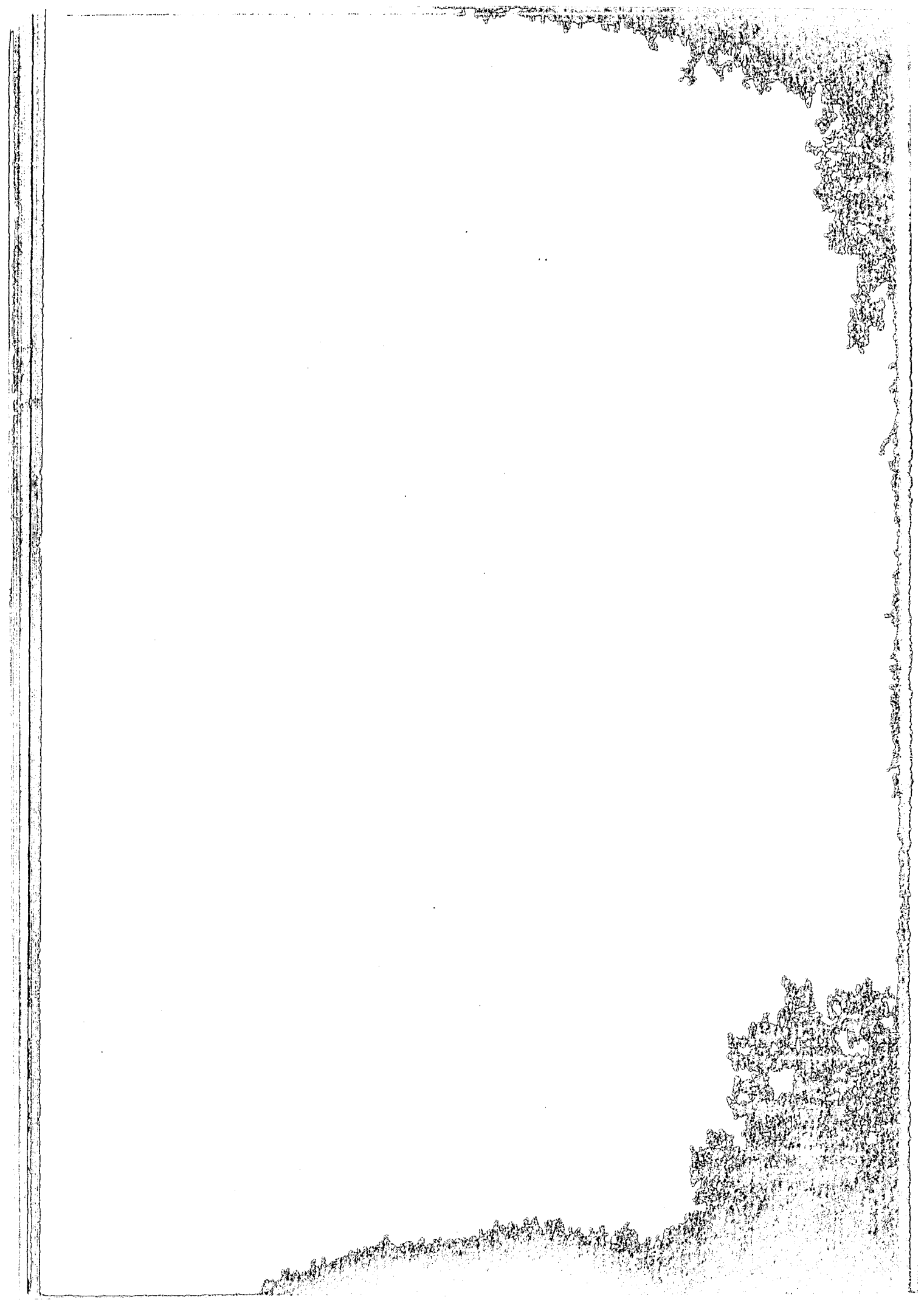
³⁷ ce om. ✧ ³⁸ său] ei. ✧ ³⁹ ce] ci. ✧ ⁴⁰ 6] șasă. ✧ ⁴¹ Așa îi] Așa-i. ✧ ⁴² că] de. ✧
⁴³ și nesvârșit om. ✧

10-11
10-12
10-13
10-14

DISPUTA LUI ISUS CU SATANA

Studiu filologic, studiu lingvistic
și ediție de
LILIANA AGACHE

STUDIU FILOLOGIC

INTRODUCERE

Disputa lui Isus cu Satana este o legendă apocrifă insuficient cercetată până în prezent, cunoscută pe baza unui singur manuscris, păstrat la BAR, sub cota 130. Acesta este de proveniență transilvăneană și se presupune că datează de la începutul secolului al XVIII-lea¹.

Scrierea, care poartă titlul *Învățătură căn s-au pricit Sătana cu Dumnezeu*, își are originea în *Evanghelia după Matei*, capitolul 4, versetele 1-12, unde se povestește despre cele trei încercări ale diavolului de a-l ispiti pe Isus, în perioada refugiului acestuia în pustiu. Această versiune face parte dintr-o serie mai largă de legende în legătură cu Mântuitorul.

Legenda apocrifă debutează cu prezentarea locului în care se va desfășura acțiunea, măgura Elionului, loc în care Mântuitorul a urcat pentru a petrece 40 de zile și 40 de nopți în post și rugăciune, împreună cu ucenicii săi. Tipul de expunere este dialogul. O dată ce Isus își îndeamnă ucenicii: „Ni, să ne postim”, diavolul apare înaintea lui și încearcă să-l ispitească, întrebându-l de unde vine, cine este și ce urmărește. La întrebările diavolului, Isus răspunde: „Eu simtu de la șireagurile ceriului”, „am vinit...ca să te pierzu pre tine de pre fața pământului și să te aruncu suptu adâncul iadului”. Satana îi cere lui Isus să renunțe la acțiunea sa de mântuire a lumii și să păstreze cerul, lăsându-i lui pământul. Refuzul Mântuitorului îl provoacă pe Satana, care se hotărăște să-l înfrunte pe Isus. Dialogul se încarcă de semnificație. Din replicile lui Isus aflăm despre trăsăturile și acțiunile malefice ale diavolului. Isus vorbește diavolului despre dreptul la mântuire al oamenilor, despre puterea pe care o are el împreună cu îngerii lui de a mântui lumea și de a-l alunga pe Satana. Aflăm detalii despre diferite obiceiuri întâlnite în viața oamenilor: „călătorilor sălaş să la deie și mișei*<i>* să-i miluiască, goli*<i>* să-i îmbrace, flămânzi*<i>* să-i hrănească, însetați*<i>* să-i adape, postitori*<i>* să-i cinstească. La sfânta besearică, la

---

¹ CMR, I, p. 294.

cortul lui Dumnezeu, va merge de să va ruga și va gice: <<Doamne, miluiaște-ne, că Ț-am greșitu ție, Doamne!>>” reguli din viața oamenilor despre care Isus spune că trebuie respectate ca o condiție a mântuirii lor. Cel care însă se va supune diavolului va îi pedepsit până când omul se va întoarce la Dumnezeu și se va mântui.

Provocat de argumentele Mântuitorului, Satana se retrage pe un alt munte și împreună cu ceilalți diavoli pune la cale un război. El îi îndeamnă pe diavoli să-l prindă pe Isus și să-l omoare. Deodată pământul se cutremură, ucenicii sunt înspăimântați și Isus se roagă Cerului să-l ajute. Un nor coboară deasupra și Satana este prins, legat și atârnat cu capul în jos de către îngeri. Înspăimântat, diavolul se prefacă că renunță, îl roagă pe Isus să-l ierte făgăduindu-i că se va retrage din calea lui, lăsând omenirii șansa la mântuire. Isus îl iartă, dar diavolul, o dată eliberat, reîncepe discuția amenințându-l pe Mântuitor că îl va duce la pieire. Isus cere pământului să-l înghită pe Satana și „îndată crepă pământul și să dăspărți în 4 laturi”. Isus îi arată astfel diavolului că locul lui este în fundul pământului și-i prevestește că va veni vremea să domnească și el, că va face multe minuni și că se va lăuda că este Hristos. Dar când toate minciunile vor fi descoperite, Isus va învia din morți, îi va mântui pe cei drești, iar Satana va pieri în veci.

Prin urmare, legenda are ca motiv lupta dintre cele două puteri antagoniste, Dumnezeu și Satana, luptă încheiată cu victoria binelui².

N. Cartoian, singurul care a studiat la noi acest apocrif, spune că legenda a circulat la greci, slavi și români, iar cele mai vechi versiuni sunt cele grecești. Susține că legenda ar fi trecut de la greci la slavi, iar de la slavii sudici la români. Autorul menționează că, dintre versiunile slavone, cele mai vechi se găsesc într-un codice bulgăresc din secolul al XIV-lea, păstrat la Viena și într-altul, tot bulgăresc, din secolul al XV-lea, păstrat în Muzeul Național din Paris. Aflăm că, în literaturile slave, legenda a pătruns din Bizanț, unde ar fi circulat sub titlul: *Cuvântul Domnului nostru Isus Hristos despre împotrivirea diavolului*, iar două versiuni grecești, una din secolul al XII-lea, alta din secolul al XIII-lea au fost publicate de A. Vassiliev în colecția sa *Anecdota graeco-byzantina*.

Rezumându-l pe I. Ivanov, care avea în vedere versiunile slavone, N. Cartoian arată că avem a face cu o legendă cu caracter dualist a manicheilor și a bogomililor, dar care, în același timp, ar avea conexiune cu *Știința Scriptură*, cu *Evanghelia apocrifă a lui Nicodim* și ar cuprinde și idei

² Cartoian, *Cărțile populare*. II, p.105.

contrare credințelor bogomolice, cum ar fi: Dumnezeu este creatorul lui Adam, pe când bogomilii susțineau că Adam a fost creat de Satanail, primind doar sufletul de la Dumnezeu³. Același autor crede că textul a pătruns în literatura noastră prin intermediul literaturilor slave sud-dunărene, deși mărturisește că din examinarea textului românesc nu se pot obține dovezi prea concludente în această privință.

Scurte referiri la textul românesc mai găsim la V. Mangra⁴. Manuscrisul a mai fost descris de I. Bianu și R. Caracaș⁵, precum și de G. Ștrempel⁶.

Referitor la problemele de critică textuală pe care le ridică cercetarea acestei scrieri românești au rămas o serie de probleme necercetate, cum ar fi: localizarea traducerii, datarea manuscrisului, originalul traducerii, căci Cartoian nu aduce dovezi în favoarea originalului slav de redacție sudică. Lipsește de asemenea o ediție a textului. Rezolvarea problemelor citate și reproducerea textului românesc constituie obiectul cercetării noastre.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Textul de care ne ocupăm, *Disputa lui Isus cu Satana*, se află în cuprinsul unui manuscris miscelaneu păstrat în Biblioteca Academiei Române sub cota ms. rom. 130. Codexul a fost donat la 6 martie 1895 de către Vasile Mangra, mitropolit al Ardealului și membru al Academiei, cel care, într-una dintre lucrările sale⁷ specifică faptul că manuscrisul provine de la părintele Ion Iancu din Cinteiu, actuala comună Zarand, jud. Arad, că nu are titlu și deține 328 de foi numerotate.

În afara descrierii de ansamblu datorată lui V. Mangra, manuscrisul românesc 130 apare menționat în cataloagele realizate de I. Bianu, R. Caracaș⁸, și, respectiv, G. Ștrempel.⁹

³ *Ibidem*, p. 107; despre unele influențe ale concepției dualiste în scrierea de față, vezi Петканова, *Апокрифна литература*, p. 176-177.

⁴ Mangra, *Cercetări*, p. 293.

⁵ CMR, I, p. 294.

⁶ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 42.

⁷ Mangra, *Cercetări*, p. 19.

⁸ CMR, II, p. 293.

⁹ Ștrempel, *Catalogul*, I, p. 42.

În ceea ce ne privește vom încerca o descriere mai amănunțită a miscelaneului, în general, și a textului supus atenției noastre în special.

Miscelaneul este de format in-folio, are dimensiunile 285 x 175 mm, este legat în piele de culoare albastră și conține 332 file, dintre care lipsesc ultimele trei. Filele sunt numerotate mecanic. Numărul rândurilor care formează o filă variază între 30 și 32. Din când în când apar file goale (f. 53^v, 74^v, 242^v, 244^v, 249^v, 251^r, 257^v, 282^v, 285^v, 286^v), sau file care, după recondiționare, păstrează frânturi din manuscris (f. 330^r, 331^r, 332^r, 332^v).

Hârtia folosită pentru scrierea întregului miscelaneu are următoarele caracteristici: este groasă, galbenă, mată și prezintă filigrane diferite. Copistul, care pare a fi unul singur, scrie în *scriptio continua* fără însă a evita, în mod expres, pauzele „de blanc”.

Titlurile sunt încadrate în chenare care prezintă diferite desene ornamentale, de la cele mai simple până la cele mai expresive: o mână ori o mână care ține o floare, ori două mâini aflate una în prelungirea celeilalte. De multe ori, copistul marchează în aceeași manieră însemnările marginale (făcute cu privire la textul respectiv), ori unele fraze de încheiere.

Textul a fost scris cu cerneală neagră, ca de altfel și unele titluri. Cu cerneală roșie s-au scris câteva titluri și inițialele cuvintelor de început, cuprinse între filele 3^r și 22^v.

Manuscrisul românesc 130 cuprinde următoarele texte:

1. Evanghelii și din Apostol întocmite cu tipicul pentru citirea la sărbători (f. 1 -53^r).

2. Începu poveastea¹⁰ svintei Barbure, мѣа (=luna) dichemvrie Дѣ дѣнь (=4 zile) (f. 54^r).

3. Мѣца dichemvrie 28 дѣнь. Iar aceasta-i când au tăiat Irod ceale 14 întunearece de prunci mici câte de un an și mai mici (f. 58^r).

4. Мѣца martia 9 zile, învățătură la 40 de sfinți (f. 61^v).

5. Мѣца martie în 17 zile, poveastea¹¹ lui Alehsie: члѣка вжѣа (=omul lui Dumnezeu; f. 63^r).

6. Învățătură cum au mers Hristos la iad să iaie sufletele din iad (f. 68^r).

7. Învățătură de pre cinstita taină ce să zice¹¹ trupul și sângele lui Hristos: că oare de câte ori creștini să gătescu a lua sfânta cuminecătură

¹⁰ În cazul cuvântului *poveastea*, slova А a fost reprodusă prin ea.

¹¹ Scris: цнчѣ.

trupul lui Hristos: iară preutul tot iaste datoriu cu învățatură a învăța întâie de cuminecare, ca nimănuî paie că-i pâne prostă și vin prost (f. 72^v).

8. Învățatură luni după a doua zi după Paști, cuvântul lui sfântu Pavel Apostol, slova 1. (f. 75^v).

9. În luna lui april 23. În luna lui prier învățatură la снн (=sfântul) Gheorghie, cându au izbăvitu cea fată de cel șearpe și bălaur strașnicu (f. 79^v).

10. În luna lui maiu întâie zi. Aceasta-i în zua de Irimie prorocul, carte și rugăciune pintru pustiiarea jidoviloru din Rusalim și pustușagul orașului di început până la sfârșitu. Cartea lui Irimie prorocul ș-a psalmilor, cap I (f. 81^v).

11. Мѣца prieriu întâie zi - Evanghelia după scriptura sfântă, Luca, în 19 părți, învățatură despre pustușagul Ierusalimului, cum l-au bătutu Dumnezeu (f. 85^v).

12. A 2 parte a pușușagului Erusalimului (f. 91^v).

13. Învățatură cân s-au pricit Sătana cu Dumnezeu și cându-se posti Fiiu lui Dumnezeu în 40 de zile și în 40 de nopți, după aceea să sui în măgura Elionului (f. 93^v).

14. Apocalipsul cel mic al lui Ioan (f. 98^r).

15. Luni după Rusalii (f. 102^v).

16. Povestea¹¹ lui снн (=sfântul) Procopie în luna lui cuptoriu în 8 zile (f. 105^v).

17. Învățatura lui снн (=sfântul) Ilie prorocul, în luna lui cuptoriu în 20 zile (f. 108^r).

18. Luna lui avgust întâie zi. Învățatura a 7 macovei, cumu i-au muncitu Atioh, prinu carne de porcu și i-au friptu pre focu (f. 110^v).

19. Povestea¹¹ mumei sfinte cându au mersu să vază muncile muncișilor, unde să muncescu totu fealul de păcătoși pintru toate fealiurile de păcate (f. 112^r).

20. Povestea¹¹ lui David împărat când au curvit ș-au căzūt în păcate mari cu giupâneasa Urieii, acelu Domnu mare și crezut, ce David împăratu mâna tot pre acela în locul lui în oaste, iară David împărat el ședea în scaunul său cel împărătescu (f. 116^v).

21. Începuii Cartea¹¹ împărașilor - cap. 1-4 (f. 122^v).

22. Paliia, carte de prima a lui Moiseiu proroc, ce să cheamă вѣтїа (=Facerea), de pre roditura lumieii. cap. 1-50 (f. 132^v).

23. A 2-a carte a lui Moisie ce să cheamă Ісхωδъ (=Ieșirea). cap 1 - 28 (f.235').

24. Cartea lui Daniil proroc. cap. 1 - 14 (f. 283').

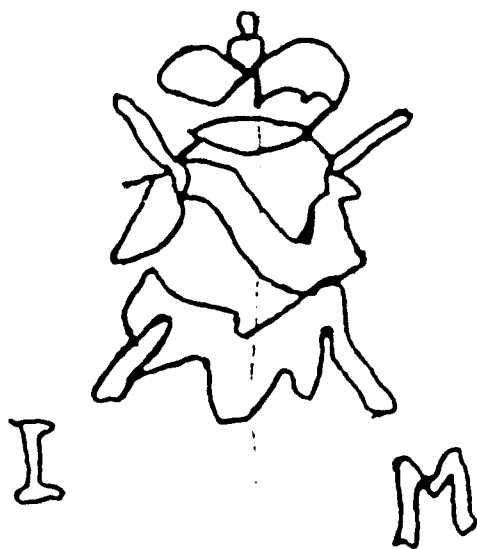
25. Carte lui Tovie, înțeles de prima despre tocmala lui сmъ (=sfântul) Tovie. cap.1-12 (f. 316').

Dintre scrierile apocrife le menționăm în primul rând pe cele notate cu cifrele 5, 6, 9, 10, 12, 14, 19, 20. Scrierile indicate cu cifre cuprinse între 21 și 25, consemnate și de Mangra ca aparținând unei traduceri a *Vechiului Testament*, au fost cercetate și de Mario Roques¹².

Textul de care ne ocupăm de fapt, *Disputa lui Isus cu Satana*, apare între filele 93' și 97' sub titlul *Învățătură căn s-au pricit Sătana cu Dumnezeu*.

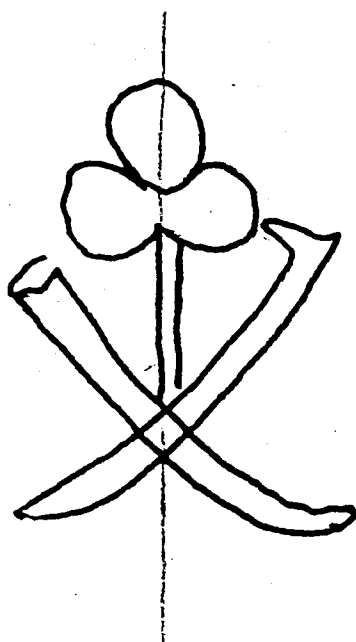
Caracteristicile generale ale miscelaneului se regăsesc și în textul nostru. Oglinda paginii are dimensiunile: 140-145 x 230-240 mm. Copistul a tolosit pe tot parcursul scrierii cerneală neagră.

Titlul, încadrat într-un chenar ornamental, se întinde pe 7 rânduri. Primul rând din titlu este scris cu majuscule, iar slova de început a textului este caligrafiată artistic și are dimensiuni mult mai mari decât celelalte litere din text. Pe fiecare filă a textului în discuție este vizibil filigranul hârtiei. Întâlnim trei tipuri de filigrane: tipul A, care apare la fila 93 și reprezintă un scut segmentat de bandă, surmontat de coroană, încadrat în partea inferioară de literele I și M

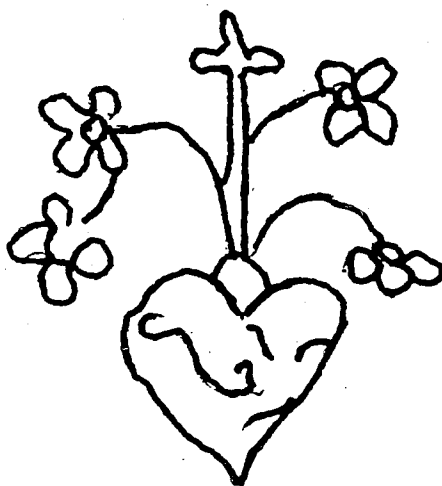

¹² M. Roques, *Palia d'Orăștie (1581-1582)*, Paris, 1925, p. 76.

tipul B, care apare la filele 94, 95 și 96 reprezintă două săbii încrucișate, unite printr-o tijă și surmontate de un trifoi.

și tipul C, aflat pe fila 97 care reprezintă o glabelă cu flori

Scrierea imită tiparul, fiind caracteristică manuscriselor transilvănene.

Prima filă a textului are 21 de rânduri, ea cuprinzând și finalul textului anterior, iar ultima filă are 25 de rânduri. În general numărul de rânduri în paginile textului variază între 30 și 32 de rânduri.

DATAREA

Privitor la datarea textului nu deținem nici o însemnare care să indice cu exactitate data copierii lui.

Singura însemnare din manuscris aparține unui cititor ocazional: „Scris-am în anul <1>788, luna februarie, 21” (f. 212^r-213^v).

Dintre cele trei tipuri de filigrane, în cataloagele care ne-au fost accesibile¹³ nu se găsește decât tipul B în două variante: o variantă în care trifoiul nu este legat de cele două săbii încrucișate (cu atestări din anii 1664, 1667, 1669, 1670 și 1672)¹⁴ și o variantă asemănătoare cu a noastră, dar nu identică, în care trifoiul este legat de cele două săbii printr-o tijă (atestat în 1673)¹⁵.

Aceste filigrane, două săbii surmontate de un trifoi (B) și glastra cu flori (C), apar și în *Codicele de la Cohalm*, studiat de Eufrosina Simionescu¹⁶. Comentariile autoarei despre filigrane sunt însă pure elucubrații, după cum a arătat N. Drăganu¹⁷.

Informațiile filigranologice pe care le deținem nu permit o datare riguroasă a manuscrisului. După cum am văzut, singurul filigran care poate fi adus în discuție (cel din 1673) este asemănător și nu identic cu filigranul din manuscrisul nostru (fig. 2). Judecând prin prisma acestui unic indiciu, textele din ms. rom. 130 ar fi putut fi scrise în ultimul sfert al secolului al

¹³ Encider, *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*, vol VIII - *The ancient paper-milles of the former Austro-hungarian Empire and their Watermarks*, 1960, Laucovicus, E., *Popierius Lietuvoje XV - XVIII + Atlasas*, 2 vol., Vilnius, 1967; J. Kemény, *Signa*. I-III. Microfilmul executat după lucrarea lui Kemény ne-a fost pus la dispoziție de Alexandru Mareș.

¹⁴ J. Kemény, *Signa*, vol. I., partea I, p. 305.

¹⁵ *Ibidem*, vol. II, partea I, p. 21.

¹⁶ Simionescu, *Monumente*, p. 12-13.

¹⁷ N. Drăganu, *Critica științifică în filologia noastră actuală*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I (1921-1922), p. 364-378.

XVII-lea, deși nu putem exclude posibilitatea copierii lor și la începutul secolului următor, datare propusă de G. Ștrempel¹⁸.

LOCALIZAREA

Întrucât manuscrisul nu prezintă nici o însemnare care să precizeze locul în care a fost făcută copia și nu deținem nici o trimitere explicită la persoana copistului, vom încerca o localizare a textului pe baza criteriilor lingvistice¹⁹.

În general, pentru stabilirea locului unde a fost scris un text se iau în considerație particularitățile proprii graiului vorbit în regiunea de origine a copistului.

Consemnăm numărul mare de fenomene nordice care domină textul, în special cele specifice Transilvaniei, Moldovei (+ Bucovina)²⁰:

1. [ă] se păstrează în *blăstăma-te-voiu* (93^v/16), *cătră* (95^r/31), *fărmăcătorii* (94^r/18);
2. [i] etimologic nu a trecut la [u] în *îmbli* (94^v/12), *împlu* (96^r/12);
3. [î] nu a evoluat la [i] în *întra* (96^v/25);
4. [e] nu s-a sincopat și nici nu a evoluat la [i] în *derepți*<*i*> (97^v/26), *dereptului* (95^r/17-18);
5. [f] se palatalizează în *hieru* (96^r/4);
6. [n] > [m] în *sîmtu* (93^v/20);
7. [n] > [r] în *verin* (96^r/12);
8. [s] dur în *însătați* (95^r/6), *să întoarsă* (95^r/31), *răspunsă* (94^r/9), *sătoșilor* (95^r/21), *zisă* (94^r/3);
9. [dz] > [ḡ] în *gici* (94^v/15), *gicea* (97^r/20);
10. [ḡ] (< lat.[d] + iot + [ó], [ú]) se conservă în *gioară*²¹ (94^r/28), *gios* (94^r/1);

¹⁸ Ștrempel, *Catalogul*, I, p.42.

¹⁹ Vezi, în acest sens, I. Ghețic, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 391-406; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains*, în RRL, XI, 1966, nr. 4, p. 325-337; idem, *Note asupra localizării textelor vechi după criterii lingvistice*, în LL, XVII, 1968, p. 191-199; Ghețic-Marcș, *Introducere*, p. 108-125.

²⁰ Pentru detalii, vezi studiul lingvistic al textului.

11. [d'] > [g] în *ghimoni* (97^v/19), *unghițe* (96^f/3);
12. [ș] apare moale în *deșertu* (94^f/17), *greșitu* (95^f/9), *șezi* (93^v/24);
13. laringala [h] se conservă în: *hiclenșiguri* (96^f/19) sau trece la [v] prin stadiul [f], în *pravul* (95^v/11).

În ceea ce privește morfologia:

1. substantivul *mână* are la plural, forma *mânule* (96^f/28);
2. adjectivul demonstrativ antepus apare frecvent acordat: *aceastea cuvinte* (94^f/4), *aceaea jirtvă* (94^f/22).
3. se înregistrează forme de viitor cu *-oi*: *m-oiu lupta* (96^f/23).
4. forma *acmuș* (94^f/5) apare pentru adverbul „acum”.
5. interjecțiile *no!* (95^v/6), *ni* (93^v/2) sunt specifice limbii vorbite.

Specifice aceleiași zone nordice sunt, la nivelul lexicului, următoarele: *ciobote* (96^v/9), *ciubăr* (< magh. *esobor*; 97^f/14), *colb* (95^v/12), *cust* (94^v/4), *hamișu* (< magh. *namis*; 94^f/28), *hrăpi* („a scuipa”; 96^f/17) *sălaș* (93^f/4).

Remarcăm faptul că dintre trăsăturile nordice unele se regăsesc în graiurile din nordul Transilvaniei și în cel bănățean-hunedorean, în timp ce altele sunt caracteristice dialectului moldovean. Trăsăturile sudice sunt ne semnificative.

Descoperirea manuscrisului în zona Aradului²², aspectul grafiei, cu ductul slovelor care imită tiparul, caracteristic copiștilor bihoreni și prezența unor particularități care se regăsesc și în zona Bihorului (palatalizarea dentalelor în *ghimoni* (97^v/19), *unghițe* (96^f/3), fonetismul *gici* (94^v/15), ori forma *hiclenșiguri* (96^f/19) cu sufixul *-șig*, precum și unii termeni de origine maghiară cu circulație) ne fac să credem că scribul provenea din sudul Bihorului²³.

În ceea ce privește traducerea, unele particularități lexicale (*ciobote*, *colb*) par să indice proveniența moldovenească a traducerii.

²¹ Vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Marș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Marș, București, 1979, p. 207.

²² Vezi însemnarea de pe prima pagină a manuscrisului, făcută de Mangra.

²³ Vezi Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 70-71.

ORIGINALUL STRĂIN

Traducerea textului s-a efectuat din slavonă. În favoarea ipotezei noastre notăm mai jos, în paralel câteva argumente de natură lingvistică:

Ѡ БА ЖИВАГО (F1 ²⁴ , p. 196)	<i>de la Dumnezeu <e>ul viu (93^v)</i>
Горѣ тебѣ дѣволе, ꙗко прелестник еси (F1, p.196)	<i>O, amaru ție, diavole, că numai ce ești un prilistitoriu (94^v)</i>
И реч[е] дѣволь: ты еси прелестник (F1, p.196)	<i>Zisă diavolul: Tu ești prilistitoriu (94^v)</i>
И предам его аг҃лом лютымъ огньным (F1, p.197)	<i>Și voiu da sufletul lui îngerilor iuși (95^v)</i>
и нача хр҃апити (F1, p.198)	<i>și hrăpi asupra lui (96^v)</i>
въ штарѣ (F1, p.199)	<i>pre un oltariu (97^v)</i>

Problema stabilirii sursei după care s-a tradus textul *Disputei lui Isus cu Satana* a impus ca o operație preliminară confruntarea versiunii românești cu cele slavone la care am avut acces²⁵.

Dintre versiunile slavone aflate în atenția noastră, unele sunt de redacție sudică: ms. nr. 137 (sec. XIV), editat de I. Ivanov care se găsește în Biblioteca din Viena²⁶, ms. nr. 19 (sec. XV), editat de Gj. Polivka, aflat în Muzeul Național din Paris²⁷, ms. nr. 273 (sec. XVI), editat de St. Novakovic, aflat în Biblioteca Națională din Belgrad²⁸ și ms. 433, publicat de I. Ivanov, existent în Biblioteca Națională de la Sofia²⁹; de redacție răsăriteană sunt următoarele manuscrise: ms. nr. 82 (1602), editat de N. Tihonravov, existent

²⁴ Vezi mai jos, nota 31.

²⁵ Am avut acces la versiunile slavone existente la BAR și la Biblioteca Națională din Sofia.

²⁶ I. Ivanov, *Богослужбени книги и легенди*, Sofia, 1925, p. 249-253; se va cita în continuare sub sigla I.

²⁷ J. Polivka, în *Starine*, XXII, 1889, p. 200-203; se va cita în continuare sub sigla P.

²⁸ St. Novakovic, în *Starine*, XVI, p. 86-89; se va cita în continuare sub sigla N.

²⁹ I. Ivanov, *op. cit.*, p.249-253.

în Biblioteca Publică din St. Petersburg³⁰ și alte două manuscrise publicate de I. Franko³¹.

Examenul comparativ al textelor slavone nu a dus la identificarea exactă a izvorului străin.

Comparația versiunii românești cu versiunile slavone publicate evidențiază faptul că traducerea românească se apropie de versiunea F1, diferențele dintre ele constând fie în amplificarea ori simplificarea textului românesc față de cel slavon, fie în apariția unor dislocări de text.

Asemănările pe care textul *Disputei* le prezintă cu versiunea F1 privesc în general conținutul. Regăsim ca fiind identice în cele două texte și unele aspecte de detaliu privind desfășurarea acțiunii și asemănări între replici care de multe ori aproape coincid: И реч[е] Іс: „проклинаю тѣ, дїаволе, ꙗко бѣ живаго, да ми повѣси, ꙗкоꙋдо (sic!) еси ты?“ (F1, p.196), „Și zisă Fiul lui Dumnezeu către diavolul: <<Blăstăma-te-voi, diavole, ieși de la Dumnezeu viu sau mi spune³² de unde ai venit>>” (ms.rom. 130, f. 93^v), И реч[е] дїаволь: „Гдѣ ли ты вышшаго, то иди ты неса сѣди на прѣстѣ своем. нево твоа сѣт неса, а моа еѣ земля“ (F1, p. 196)- „Zisă diavolul: << Deacă ești Fiul Celuie de sus, tu pasă acolo în ceriu și șezi acolo la scaunul Tatălui, că al tău iaste ceriul, iară pământul iaste al mieu>>” (ms. rom. 130, f. 93^v), И реч[е] дїавол: „а потом што бѣдет?“ (F1, p. 199)- „Zisă diavolul: -Dară după aceea, ce va fi, Doamne?“ (ms. rom. 130, f. 97^v).

În ceea ce privește particularitățile prin care versiunea românească se diferențiază de celelalte versiuni publicate menționăm în primul rând amplificările ori simplificările întâlnite fie la nivelul replicilor, în sensul că varianta românească prezintă pentru aceeași idee mai multe ori mai puține replici decât celelalte variante, fie la nivelul conținutului, și amintim aici situațiile în care în versiunea românească fie nu apar segmente întregi, prezente în celelalte versiuni, fie varianta din ms. 130 depășește cu mult,

³⁰ Tihonravov, în *Памятники отреченной русской литературы*, II, p. 282-285; se va cita în continuare sub sigla T.

³¹ I. Franko, *Апокрифи і легенди з українських рукописів* vol. II, Lvov, 1899, p. 196-199 (versiune ce se va cita sub sigla F1) și p. 201-203 (versiune ce se va cita sub sigla F2).

³² Secvența ꙗко бѣ живаго, да ми повѣси „De la Dumnezeu viu (cu sensul „Pe Dumnezeu viu”) să-mi spui” a fost greșit tradusă.

față de celelalte versiuni slavone, spațiul folosit pentru exprimarea uneia sau alteia dintre idei.

Astfel, la f. 95^v din ms. 130 înregistrăm o omisiune comparativ cu textul din F1 ori P. Segmentul: **ЕГДА БО ѠЦЬ ЕГО СОТВОРИ АДАМА, [ПОВЕЛѢ МИ] ПОКЛОНИТИ СѦ ЕМЖИ И ЦѢЛОВАТИ ЕГО. АЗ ЖЕ НЕ ХОТѢЛ ПОКЛОНИТИ С[Ѧ] ЕМЖИ НИ ЦѢЛОВАТИ ЕГО. ТОГДА ИЗВРѢЖ[Е] МѦ ѠЦЬ ЕГО. СЪ ВЫСОТЫ ИБСНЫЯ ТО НЕ ХОЩЖ С НИМ ИМѢТИ ЧАСТИ.** (F1, p.197) lipsește din varianta românească. Varianta românească are multe alte lacune. De pildă, din textul românesc, la f. 95^v/21 lipsește episodul în care este prezentată reacția Sfântului Petru la vederea diavolului: **пріем Петра страх діаволскій, Ѡбѣже Ѡ Іса г. поприца оудалѣ** „l-a cuprins pe Petru frica diavolului, a fugit depărtare de trei leghe de Isus” (F, p.198). De asemenea, în varianta ms. rom. 130 se vorbește despre „Sfinția sa”, fără a se preciza cu exactitate identitatea divinității, detaliu deslușit în F1 prin prezentarea în această ipostază a Sfântului Petru. Același tip de lacună apare și în continuare. Versiunea noastră prezintă printre apostoli doar pe Ioan: „Răspunsă sfântul Ioan” (95^v/28), în timp ce F1 vorbește și de sfântul Iacob: **Реч[е] Іван съ Іаковом** „Spuse Ioan cu Iacov” (F1, p.198). Textul din F1 conține un episod privitor la diavoli, inexistent în varianta ms. rom 130: **Повелѣ Ісѣ ѡблакоу снити ѡко маѣпїи [и] въсхитити діавола и ѡбѣсити стремглавь и запати оу ибсѣх ибсныхъ, и силы его разгнал ѡко дым. и, бѣглахоу въпїюще и глѡахж: „почто мы не боши и не бѣжимо во глѡбїи и во пещеры? Оуже бо нашего княза ѡбѣсилъ Хсѣ въ ѡвлцѣх ибсныхъ”** (F1, p.198). Acest tip de omisiune, de întindere relativ mare, îl întâlnim și spre sfârșitul textului. O dată în plus textul din F1 este amplificat: **И реч[е] Ісѣ: „прѣваго лѣта оуродит сѦ жито и [ви]но много, а въ второе лѣто не ѡбращет сѦ ни скопец пшеницѣ и ни с-поль мѣры вина по всен земли.** (p.199), ori **Рече Ісѣ: „исѣ соушоу море и рѣки оком сличным и не бждет рыбы въ водах и пѣтиц лѣтающих по земли”** (F1, p.199).

Alături de lacunele întâlnite în varianta românească comparativ cu celelalte versiuni slave, și mai ales față de F1 cu care se aseamănă cel mai mult, sesizăm suficient de multe fragmente din varianta românească, mult amplificate față de cea slavă. Din lipsă de spațiu, vom indica fragmentele amplificate din versiunea românească marcând filele și rândurile unde pot fi găsite: fragmentul de la f. 96^r/22-30 și 96^v/1-2 nu există în F1 sau în oricare

altă versiune slavonă, ca de altfel nici segmentele de la filele: 96^v/10-18, 97^r/4-5, 97^r/16-30, 97^r/1-6.

Dintre deosebirile remarcate în urma studiului comparativ între versiuni am constatat că există anumite segmente de texte dislocate, plasate diferit de la o versiune la alta. Astfel, replica: И речъ кмѣ Иссъ: „ЗАКЛННАА ТА БГМЪ ЖИВЫМЪ ДА МИ ПОВѢСИ ИСТИНЖ, ѠЖДОУ ЕСИ?” (I, p. 249; N, p. 86; P, p. 200), apare în versiunea românească amplasată în alt episod. De asemenea, pasajul: Реч[е] Іс: „ЛѢТО СЪТВОРИЮ ПКЪ МЦЬ, А МЦЬ ПК НЕДЛЮ, А НЕДЛЮ ПК ДНЬ, А ДЕН ПКО ЧАС” (F1, p. 199) apare dislocat în versiunea românească față de cea din F1, în care fragmentul citat urmează după episodul în care diavolul întreabă: „А ПОТОМ ЦЮ БЖДЕТ” „Și după aceea, ce va fi?” (F1, p. 199), și nu înainte, ca în ms. rom. 130. Comparând un text cu altul, constatăm că avem a face cu o inversiune de replici în cadrul aceluiași pasaj.

În ceea ce privește finalul legendei, el apare diferit de la o versiune la alta. Finalul din versiunea românească este mai amplu decât cel din celelalte versiuni, apropiindu-se destul de mult cu cel din F1 și prezentând trăsături comune cu cel din T.

COPIE SAU ORIGINAL ?

Indicii lingvistice și extralingvistice existente în text întăresc opinia că *Disputa lui Isus cu Satana* este o copie.

Din punct de vedere lingvistic putem semnala prezența cel puțin predominantă a stratului de tip nordic, aspect discutat cu precădere în capitolul despre localizare. Luăm în considerație și faptul că zona de unde provine copistul este o zonă de tranziție (Bihorul), iar versiunea sa urmează probabil o traducere moldovenească.

Caracterul de copie al textului de care ne ocupăm reiese și din examinarea unor date extralingvistice. Avem la dispoziție un text cu o grafie îngrijită, aproape caligrafică, lipsită de intervenții semnificative care ar putea proba faptul că suntem în posesia unui autograf. Dintre revenirile, înlocuirile ori corecturile scribului, cele mai multe se datorează neglijenței ori neînțelegerii textului în momentul copierii. Credem că, în cele mai multe dintre cazuri, greșelile copistului sunt rezultatul actului mecanic de copiere. Există o situație în care greșește chiar numele interlocutorului. Intenționează să scrie *Sătana* (96^r/6), scrie c, apoi îl barează cu o linie, revine și scrie

христос pentru ca imediat să sesizeze neglijența și să bareze și noul cuvânt, revenind la cel inițial **сѣтана**.

Întâlnim și situația în care scribul înțelege greșit un cuvânt și-l notează ca atare: **възѣ** (94^r/2), apoi îl descifrează corect în context, îl barează și-l scrie pe cel corect: **вѣрѣзѣ**. Se pare că actul mecanic al copierii îl însoțește pe cel care scrie pe tot parcursul textului.

Tot din neglijență sau dintr-un reflex lingvistic specific scribului, acesta reia particula conjunctivului în contextul: **ни съ вѣ съ покѣимѣ** (95^v/24), după care o barează. În: **съ фодрте съ дспѣимѣ** (96^v/23), credem că cel de-al doilea **съ** reprezintă reflexul scribului de a nota marca modului conjunctiv în fața verbului; când sesizează greșeala, barează cuvântul.

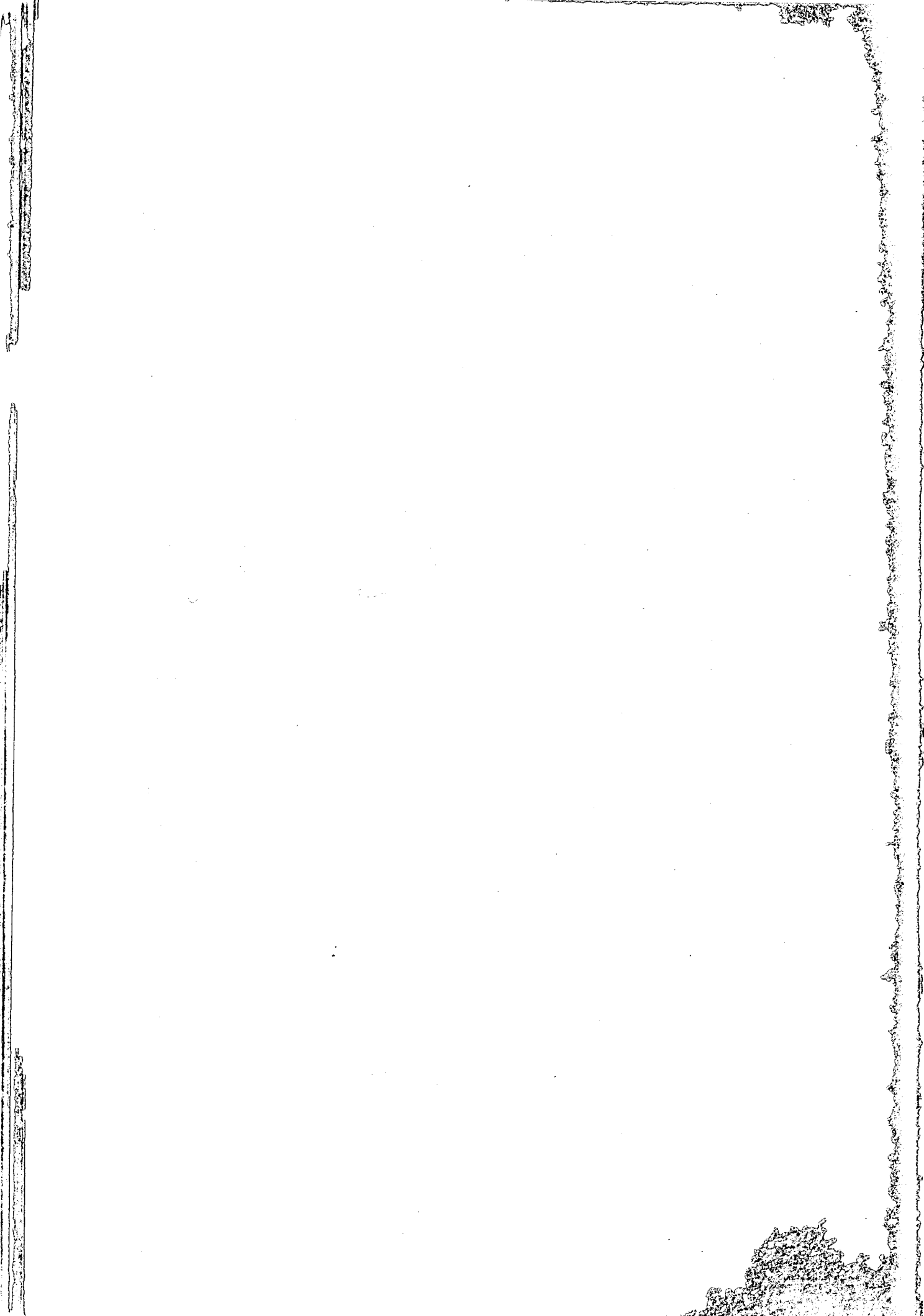
Copistul barează slove și în interiorul cuvântului. De exemplu, scrie: **дплѣтѣ** (96^r/15), apoi dându-și seama că este vorba despre cuvântul *împlântă* adaugă **ѣ** deasupra lui **ѣ** pe care îl barează. Uneori barează chiar grupuri de slove. Astfel, în contextul: **нѣ мою лѣпта кѣ тин сѣ съ нѣм цнч** (96^r/23) scrie **сѣ** (confundă pe **ѣ** cu **ѣ**), apoi sesizează greșeala și barează segmentul scris.

Slovele parazitare, aparent lipsite de legătură cu textul, sunt cel mai des întâlnite. Astfel, copistul notează de câteva ori slova **д** detașată de orice alt cuvânt și, de fiecare dată, renunță la ea barând-o cu o linie: **снмтѣ д** (94^r/23), **д** (94^r/23,25), **кѣ тѣрїндорѣ д³³ тале** (95^r/15).

O altă slovă parazită apare chiar la începutul textului: **г** (93^v/15). Credem că atitudinea de renunțare a copistului la aceste slove se datorează și de această dată neînțelegerii textului. Alteori întâlnim în același rând, grafii diferite ale aceluiași cuvânt: **вѣн** (95^r/24), **вѣ** (95^r/24).

În favoarea tezei noastre menționăm și o omisiune din cuprinsul textului: *Iară Isus, deacă lucruri mari și grosnice < văzu >, Sfinția sa încă fugi dinaintele ca la trii pistreale de locu* (95^v/20-22).

³³ Textul nu ne permite în această situație să distingem foarte clar dacă este vorba despre slova **д** ori slova **л**, barată.

Slovele *и*, *ї*, *і* redau sunetul [i] plenison și [i] semivocalic. Se diferențiază prin poziția în cuvânt și prin frecvență. *и* poate apărea în interiorul silabei sau la finala ei: *лингъ* (94^r/20), *минчинос* (94^r/9), *силмѣ* (94^r/13), *слѣиле* (94^r/15), *ши* (94^r/9), la inițiala cuvântului: *инима* (94^r/24) sau la finala lui: *фѣри* (94^r/15).

Penru *э* nota pseudo [-i] final e folosit *и*: *фѣкътори* (94^r/16), *мѣндри* (94^r/17), *прескѣри* (94^r/21), *рѣштѣци* (94^r/16), *пѣлхари* (94^r/16) etc.

ї apare postconsonantic, precedă întotdeauna o vocală și e plasat de regulă în interiorul cuvântului: *дїаволе* (94^r/10), *мїе* (94^r/4), *пїарзѣ* (95^v/8), *цїе* (94^r/10). Slovele *и* și *ї* apar alături în unele cuvinte, pentru marcarea pluralului articulat al genitivului sau în cazuri de fonetică sintactică: *кѣрварїи* (94^r/17), *фѣрмѣкъторїи* (94^r/18), *мѣрїи* (95^v/4), *пѣмерїи* (94^v/4), *шїи* „și-ї” (94^v/11). Întotdeauna *ї* precedă un *и*, putând apărea în aceeași silabă sau în silabe diferite: *домїиле* (95^v/14), *пѣрѣцїиле* (95^v/18), *мїи де мїи* (95^v/3). *і* apare la inițială de cuvânt, numai în cazul abrevierii *Іс* (93^v/11-26; 94^r/9).

о , ѡ

Slovele *о*, *ѡ* notează în general sunetul [o], precum și [o] și [u] din diftongul [oa]. *ѡ* apare cu valoarea [o] inițial și medial: *кѣштѣ* (95^v/26), *нѣврилорѣ* (96^r/1), *ничѣдатѣ* (95^r/28-29), *ѡбразѣд* (94^v/17), *ѡмѣль* (94^v/19), *ѡсѣнди* (94^v/26). La inițială de silabă poate avea, în diftong, valoarea [o] sau [u]: *ѡминилорѣ* (97^r/20), *ѡаре* (96^v/30).

Interjecția *О!* și articolul nehotărât feminin singular se notează cu aceeași slovă: *ѡ амарѣ* (94^r/10), *ѡ пїатрѣ* (96^r/16), *ѡ пѣтѣре* (94^v/9), *ѡ ван* (94^v/12). *ѡ* apare în general medial postconsonantic: *домїи* (94^r/29), *дѣроои* (94^v/23), *фокѣд* (94^r/13), *ѡс* (94^r/1). În poziție finală apare în: *акооо* (96^v/25) sau în forma vocativului feminin: *сѣтаѡо* (94^r/15), *соро* (97^r/25). Postconsonantic, a fost notat în diftongul [oa]: *боадѣ* (94^r/23), *гроаѡ* (95^v/22), *фоартѣ* (94^r/7), situație în care nu-l întâlnim pe *ѡ*. În *доамїе* (95^v/23), considerăm că *о* poate nota mai curând un [o] decât diftongul [oa], ținând seamă de zona în care a fost scris textul.

Astfel, putem spune că, în textul nostru, **o** se întrebuițează inițial și medial, în timp ce, medial și final postconsonantic apare cu consecvență **o**.

oу, ъ

Slovele **oу, ъ** notează sunetul [u]. Diferența apare la nivelul distribuției în cuvânt. **oу** apare doar la inițială de cuvânt și doar în: **oученици** (95^v/13), **oученичлорь** (95^v/27); cf. **ѡченичлор** (93^v/12). **ѡ** apare notând sunetul [u] în toate pozițiile, inițial: **ѡчиде** (96^v/8), **ѡмърѡд** (95^v/26), medial: **ѡдѡлѡи** (94^v/3), **скаѡне** (95^v/13), sau final: **ѡплѡ** (96^v/12), **локѡ** (95^v/22). **ѡ** notează [u] la finală, în diftong: **грѡѡ** (94^v/4), **дѡмнзѡ** (94^v/22).

În textul nostru, în cel puțin două situații, apare grafia **ѡ** pentru sunetul [o] care marchează pronumele personal, persoana a III-a singular, feminin, neaccentuat, acuzativ: **ѡѡ ѡ пѡнь** (94^v/20), **ѡѡтѡ мѡѡ ѡ ва пѡерде** (95^v/1). Considerăm că în exemplele citate, notațiile cu **ѡ** nu redau o rostire reală.

ѡ, ѡ

Pentru notarea lui [ă] și [i] din limba actuală s-a recurs la slovele **ѡ** și **ѡ** fără a se face vreo distincție grafică în întrebuițarea lor³⁴. Acest fapt ne-a determinat să interpretăm cele două slove orientându-ne după valorile pe care le cunosc astăzi în limba literară.

Postconsonantic, slova **ѡ** apare cu cea mai mare frecvență, având valoarea [ă], atât în poziție medială, cât și finală: **лпѡ** (95^v/21), **грѡи** (96^v/5), **лпѡръѡциле** (95^v/18), **мѡгѡръ** (95^v/1), **млѡѡ** (95^v/22), **пѡѡи** (95^v/19), **сѡтошнлорь** (95^v/21), **виѡѡи** (97^v/11). Dacă la finală **ѡ** notează exclusiv valoarea [ă], în poziție medială corespunde și sunetului [i] din limba literară actuală: **лпѡѡ** (97^v/1), **грѡѡ** (97^v/13), **лспѡмѡнѡаре** (95^v/17), **мѡѡна** (96^v/30), **вѡнѡѡѡ** (97^v/2). Pot apărea în același cuvânt ambele valori ale lui **ѡ**: **вѡѡпѡндѡѡ** (95^v/11), **фѡѡмѡнзлорь** (95^v/20), **пѡѡмѡнѡлѡи** (95^v/12), **сѡмѡнѡѡѡ** (94^v/19). Cu totul excepțional am înregistrat slova **ѡ**, la finală, cu valoare zero: **ши кѡѡѡ** („și cât” - 97^v/4),

³⁴ Pentru notarea lui [i] prin **ѡ** și **л** vezi mai jos, p. 20.

sau cu valoare [i]: ω моръ („omori“ - 95^v/14); cf. grafia: мъна („mana“ - 94^r/20), unde ъ s-a notat din greșeală în locul lui а.

ь apare întotdeauna final postconsonantic, fără valoare fonetică: мръць (95^v/10), ннмѣрничлоръ (95^v/20), посннчлоръ (95^r/22). În exemplul кътъ („câtă” - 95^v/2,5) slova ь apare cu valoarea [ă]; cf. și: акмѣшьць („acmuș-îi” - 94^r/5), unde primul ь are valoarea [i].

ж, ҃

ж are o frecvență mică în text, apărând în două situații și notând sunetul [j]: кжм (95^r/15), și жл (96^r/4).

҃ are în text mai multe valori.

Cel mai frecvent întâlnim situația în care ҃ notează sunetul [i], fiind urmat de elementul nazalității: ҃нани҃тѣ (=înaintea; 95^v/4), ҃ндешертѣ (=în deșertu; 94^r/17), ҃нпрѣбѣ (=întrebă; 95^v/28), ҃нтпро (=într-o; 94^v/13). Alteori, ҃ redă grupul de sunete [în]: ҃брацѣле (=în brațele; 94^r/1), ҃фрич (=înfrici; 94^v/11), ҃уѣри (=îngeri; 94^r/8), ҃нѣмѣле (=în numele; 94^r/22), ҃цѣлѣпци (=înțelepți; 94^r/7). ҃ notează de asemenea, destul de des, grupul de sunete [im]: ҃бли (=îmbli; 94^v/12), ҃брачѣ (=îmbrace; 95^r/5), ҃пърѣцѣа (=împărăția; 95^v/9) etc.

ѣ, ѡ, ѣ

ѣ postconsonantic notează diftongul [ea] medial: ачѣстѡ (94^r/4), вѣсѣрек (95^r/7) sau final: авѣ (94^v/5), чѣлѣ (94^v/20), пѣтѣрѣ (94^r/6-7), сѣнѣтѡмѣ (94^r/27), вѣртѣмѣ (94^r/25). Aceeași slovă notează diftongul [eə] rezultat prin fonetică sintactică: къ мѣни нѣскѣмѣ (94^v/3), вѣдѣрѣни (=vedeare-ai; 94^v/6). În poziție e, în cuvinte de tipul *lege*, precum și în formele pronumelui și adjectivului demonstrativ *aceea* din limba literară actuală, ѣ este notat în: чѣлѣ (94^r/23), мѣлѣ (94^r/14), мѣрѣ (95^r/8), respectiv ачѣ (93^v/11; 94^r/11).

Slovele ѡ și ѣ au valori fonetice comune, diferența apărând la nivelul distribuției și frecvenței. ѡ și ѣ apar la inițială de cuvânt sau de silabă: мѡдѡлѣни (94^r/3), мѣрь (94^r/23), ѡѣ (94^r/18), мѣ (94^r/24), нѣповѣдѣнскѣ (95^v/3). ѡ apare notat și final: аѣзіѡ (97^v/9), воѡ (94^v/28),

situație în care *ѡ* nu se găsește. Înregistrăm și situații în care *ѡ* nu a fost notat la început de silabă: *дѡволѡѡ* (93^v/20), sau apare în situații de fonetică sintactică: *дѡколо* (95^v/2), *дѡ ꙗꙗ вѡѡѡ* (96^v/6). La inițiala silabei, în poziție *e*, *ѡ* corespunde diftongului [ja] din limba de astăzi: *ѡсте* (94^v/22), *ѡѡре* (94^v/14). În exemple ca *ачѡѡ* (93^v/11), *пѡѡѡѡ* (94^v/6-7), *ѡ* și respectiv *ѡ* notează diftongul [ea].

ю

ю notează diftongul [ju]. În exemple precum: *краю* (97^v/15), *черю* (94^v/11), *перѡторю* (95^v/7), *прилиѡтиторю* (94^v/8), *ю* notează un segment care conține un element de timbru [u] silabic.

Semnele diacritice

Titla prezintă două forme: $\overset{\sim}{}$ și $\overset{\sim}{\sim}$.

Prima a fost notată în cazul suprascrierii slovelor: *дѡреѡѡѡѡѡ* (94^v/12), *пѡѡѡѡѡ* (93^v/12), *зиѡѡ* (93^v/12), *ѡѡѡѡѡ* (96^v/15). Există și situații în care slovele ce notează consoane nu sunt surmontate de titlă. Dintre acestea notăm: *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*: *ѡѡ ѡѡѡѡѡ* (93^v/18), *крѡѡѡ* (96^v/7), *дѡкрѡѡѡ* (95^v/30), *дѡѡѡѡѡ* (95^v/8), *ѡѡѡѡѡѡ* (96^v/4), *нѡѡѡѡѡѡ* (94^v/16), *ѡѡѡѡѡ* (97^v/2), *ѡѡѡѡѡѡ* (96^v/8), *ѡѡѡѡѡѡ* (93^v/17), *вѡѡѡѡѡѡ* (93^v/11); cf. *ѡѡѡѡѡѡ* (97^v/14). A doua formă a titlei marchează fie slovele-cifră: $\overset{\sim}{\sim}$ (95^v/1), $\overset{\sim}{\sim}$ (96^v/20), $\overset{\sim}{\sim}$ (97^v/17), $\overset{\sim}{\sim}$ (97^v/17), fie cuvinte abbreviate: *ѡѡѡѡѡѡ* (95^v/24), *дѡѡѡѡѡѡ* (95^v/15), *ѡѡѡѡѡѡ* (95^v/7).

Isonul ($\overset{\sim}{\sim}$) e notat deasupra vocalei inițiale a unui cuvânt: *ѡѡѡѡѡѡ* (94^v/6), *ѡѡѡѡѡѡ* (94^v/19), *ѡѡѡѡѡѡ* (94^v/26-27) sau deasupra elementului semivocalic dintr-un diftong: *дѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (93^v/16), *ѡѡѡѡѡѡѡ* (93^v/28), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (94^v/18). Isonul este înregistrat și deasupra lui *ѡ*: *ѡѡѡѡѡѡ* (93^v/23), *ѡѡѡѡѡѡ* (93^v/28).

Iericul ($\overset{\sim}{\sim}$) și *paiericui* ($\overset{\sim}{\sim}$) apar în text fără valoare fonetică: *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (94^v/3), *ѡѡѡѡѡѡ* (94^v/25), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (95^v/23), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (95^v/8), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (94^v/15), marcând granița dintre silabe.

Trema ($\overset{\sim}{\sim}$) se plasează în general deasupra slovei *ѡ*: *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (96^v/4), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (93^v/14), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (96^v/16), *ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ* (93^v/13); cf. notarea tremei deasupra

lui *io* în: *фюль* (93^v/14), unde scribul a recurs la acest semn grafic întrucât a omis scrierea lui *i* înaintea diftongului.

Cu excepția cuvântului *ан* (97^r/7) în care întâlnim atât accent ascuțit cât și pe cel grav, în restul textului, *accentele* nu au mai fost notate.

Suprascrierea

Cele mai frecvente tipuri de suprascriere sunt în corpul cuvântului: *доамне* (95^r/8), *иѡме* (96^r/23), *сѡптѡ* (94^r/2), *ведѣ* (95^v/16), *врѣмѣ* (93^v/11), și la sfârșitul cuvântului: *аш* (96^r/20), *дѡволѡ* (96^v/11), *фюѡ* (93^v/15), *пѣмѣнтѡ* (96^v/21), *рѡгѣл* (97^v/23). În: *чела че* *ѡвѣе*, *ѡ* s-a scris deasupra întrucât fusese omis inițial de copist. Cu o slabă frecvență în text notăm suprascrierea slovelor care notează semivocale (la finală de cuvânt) *ещи* (96^r/18), *лѡи* (96^r/17).

Avem exemple de suprascriere a două slove consecutive, care aparțin unei singure silabe: *дѡволѡ* (93^v/16) sau aparțin unor silabe diferite: *дѡволѡ* (96^v/5-6), ori chiar de suprascriere a unor cuvinte întregi: *съ не постим* (93^v/12), *ши вен иче* (97^r/29), *валеле тале вен фаче* (93^r/30). În unele cazuri, suprascrierea slovelor și a cuvintelor respective s-a datorat omiterii lor la scrierea în rând. Suprascrierea apare și în cazul prescurtărilor: *апсѡль* (95^v/23-24), *рѡспѡнс* (94^v/7) etc.

Punctuația

Semnele de punctuație întâlnite în text sunt: punctul (.), două puncte (:) și trei puncte (:).

Punctul, în general poziționat jos, în rând, are cea mai mare frecvență și înlocuiește multe dintre semnele de punctuație întâlnite astăzi. Astfel, îl întâlnim marcând sfârșitul propoziției: „Și va fi roadă cum n-au fostu. Atunci va domni Mihail-Craiu.” (97^r/14-15), despărțind părți de propoziție între ele, asemenea virgulei din limba literară actuală: „Că al tău iaste ceriul iară pământul iaste al mieu.” (93^v/25). Punctul poate înlocui semnul întrebării (?): „Dară derep ce ai vinit tu aice.” (93^v/25,26), și pe cel al exclamării (!): „O vai de tine și de putearea și de luminile tale. becisnice și prăpădite. diavole.” (94^v/2-3) ori poate marca vorbirea directă (:): „Slugile tale Satano.sintu aceste. furi. și tâlhari” (94^r/15), „Răspunsă Hristos.

Luminile tale. și slugile tale...” (94^r/14)³⁵. Punctul separă slovele-cifră de restul cuvintelor din context: .ꝥ.ꝯ. (93^v/13), .ꝥꝯ. (95^r/12), .ꝥꝯ. (96^v/17).

Uneori punctul desparte cuvinte aparținând aceleiași structuri: subiectul de predicat: „Și să mânie. diavolul pre Dumnezeu.” (93^v/15), obiectul de determinatul său: „Deacă ești fiiul Celuie de sus tu pasă acolo. în ceriu.” (93^v/23), „Zisă. diavolul. lui Hristos.” (93^v/29), „Dară unde are fi. ceale 26. de vame. scaune a meale.” (95^r/12-13), situații întâlnite pe tot parcursul textului, fără corespondent în limba română actuală și care ne duc la gândul că scribul folosește punctul, de multe ori, fără o valoare anume. Frecvența acestor situații susține faptul că nu sunt urmate niște reguli de punctuație, plasarea punctului fiind de cele mai multe ori arbitrară.

Pentru a marca sfârșitul unui enunț, scribul folosește și trei puncte (:): „...și slugile și domniile meale. și puterile meale :” (95^v/14), „Și elu să va face. că-i omu bun. și nu va fi om bun:” (95^r/24), „...și voiu aleage derepți din păcătoși :” (97^v/16). Rar, cu același scop, sunt folosite și două puncte (:): „Tu ești fiiul celue de sus: Răspunsă Isus.” (93^v/21), „întru veaci<i> netrecuți și nitrecuți: Aminu *коне(ѣ)*” (97^v/27).

Abrevierea

Abrevierea se realizează prin contracție, omițându-se de regulă una sau mai multe slove (în general vocale) din interiorul cuvântului, cu sau fără suprascriere. În general, cuvântul abreviat prin contracție este surmontat de titlă.

Prezentăm mai jos o listă a abrevierilor întâlnite în text:

апѣль	„apostol”	(95 ^v /23, 24)
аплѣн	„apostoli”	(97 ^r /18)
архангль	„arhanghel”	(96 ^v /12, 13)
дꝯмнꝯ	„Dumnezeu”	(93 ^v /15)
дꝯрꝯ	„duhuri”	(95 ^v /15)
ꝥ	„Isus”	(93 ^v /11)
сꝯ	„sfânt(ul)”	(94 ^r /1)
сꝯꝯꝯ	„sfântu”	(95 ^v /30)
сꝯꝯꝯꝯ	„sfânta”	(95 ^r /7)
сꝯꝯꝯꝯꝯ	„sfinția”	(95 ^v /21)

³⁵ În citatele date respectăm punctuația manuscrisului.

εφίτιλλοῦ ..sfinților" (95^v/18)

FONETICA

Vocalele

[ă]

[ă] neaccentuat în poziția [a] se conservă de cele mai multe ori: *bărbați* (94^r/25), *împărăția* (95^v/9), *păcatele* (95^v/3). Dacă provine din *a* 'atin, neaccentuat, [ă] fie se păstrează: *blăstăma-te-voiu* (93^v/16), *cătră* (95^v/31), *fărmăcătorii* (94^r/18), *rădica* (96^v/29), fie evoluează la [e]: *besearecă* (95^r/7), *tremite* (94^v/23).

[e]

[e] medial aton a evoluat la [i]³⁶: *oamini* (96^v/28), *nimearnicilor* (95^r/19-20), *nimică* (97^v/6), *pintr-aceaea* (94^r/2). Se înregistrează și cazuri în care [e] medial aton se păstrează³⁷: *arepile* (95^r/27), *brațele* (94^r/1), *feciorilor* (94^r/27), *laptele* (94^v/18), *vei vedea* (95^r/15).

În poziție finală [e] se păstrează întotdeauna: *luminile* (94^r/14), *slugile* (94^r/15), *zile* (93^v/13).

[e] nu s-a sincopat și nici nu a evoluat la [i]³⁸ în: *derept* (adv. 96^r/21), *dereptului* (95^r/17-18).

[i]

[i] etimologic se conservă la inițială de cuvânt în: *îmbli* (94^v/12), *împlu* (96^r/12), *întra* (96^v/24).

[i] > [i] în: *inimă* (96^v/11).

În cuvântul *înspământare* (95^v/17) nu s-a produs contaminarea cu substantivul *spaimă*.

În *pâne* (97^v/2), [i] nu s-a diftongat³⁹.

³⁶ Vezi Ghețic, BD, p. 105-106.

³⁷ *Ibidem*, p. 107-108.

³⁸ *Ibidem*, p. 110.

[o]

[o] > [u] în: *îngrupași*⁴⁰(97^v/22).

[u]

[u] aton > [o] în: *căotă* (95^v/26), *ciobote* (96^v/9), *ră năși* (94^v/16).
[u] final apare notat foarte des, în special urmând o consoană sau un grup de consoane: *capulu* (96^v/29), *cându* (93^v/11), *năstămatu* (97^v/20), *prostu* (94^v/9). Poate apărea și când formează un diftong cu iotul precedent: *ceriu* (94^v/1), *voiu* (96^v/7) sau în cuvinte cu sufixul *-toriu*: *peritoriu* (95^v/7), *prilistitoriu* (94^v/13). Înregistrăm și exemple în care [u] final nu apare notat: *amar* (94^v/10), *sălaș* (95^v/12).

Diftongii

[ɛa]

[ɛa], accentuat, la finală, nu s-a redus la [e] ([ɛ]): *avea* (94^v/5), *mea* (94^v/7), *putea* (95^v/8), *ședea* (97^v/15), *vedea* (95^v/15).

Diftongul [ɛa] nu s-a redus la [e] ([ɛ]) în cuvinte de tipul *lege*: *aceaea* (93^v/11), *aleage* (97^v/11), *să beaie* (97^v/3), *meale* (94^v/14), *putearea* (94^v/6), *seate* (97^v/1), *vreama* (94^v/24); cf. *acește* (94^v/15).

[ei] > [ii] apare în *trii* (95^v/22), *tustrii* (95^v/30).

[ia] se păstrează în: *miluiaște-ne* (95^v/8-9), *muiare* (94^v/14); cf. *muiere* (94^v/15).

Vocale în hiat

[i]-[i]. nu s-a contras la [i] în: *auziia* (95^v/17), *fiul* (93^v/17), *împărășia* (95^v/9), *mâniia* (97^v/9).

³⁹ Vezi Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 65; Ghețic-Mareș, GD, p. 102-104; Ghețic, BD, p. 112-113.

⁴⁰ Vezi Ghețic, BD, p. 115.

Înregistrăm și forma *nuorilor* (96'/1), în care evoluția [uă] > [uɔ], realizată prin acomodare vocalică, s-a petrecut de timpuriu.

Consoanele

În general înregistrăm în text labiale nepalatalizate: *izbindu-l* (95'/27), *mergi* (94'/10), *piatră* (96'/29). Singura excepție este labiodentala [i] care apare palatalizată într-un singur exemplu: *hieru* (96'/4); cf. *ca să fie* (97'/27). Timbrul moale al labialelor și labiodentalelor apare notat în: *bine* (93'/21), *mergi* (94'/10), *să-și ispoveduiască* (93'/3), iar durificarea apare consemnată într-un singur exemplu: *lipăscu* (94'/19).

Dentala [d] e notată în toate situațiile moale: *de* (93'/27), *despărși* (96'/22), *deștinsu* (93'/31). [t] apare în general moale, dar înregistrăm și forme cu timbrul dur⁴¹: *nestâns* (95'/28), *năstămatu* (94'/13).

[d'] > [g] în: *ghimoni* (97'/19) și *unghișă* (96'/3)

[t'] > [c] în: *cigni* (97'/4) probabil din *tihmi*.

[n] > [m] în: *simtu* (93'/20); cf. *sintu* (93'/15).

[n] > [r] ca urmare a unei disimilări consonantice în: *nimărui* „nimănuî” (97'/6), *verin* „venin” (96'/12).

[r] apare notat cu timbrul moale în: *ceriu* (93'/25), *moriu* (96'/29), *șireagurile* (93'/20) sau în cuvintele formate cu sufixul *-tor* (lat. *-toriu*): *peritoriu* (95'/7), *prilistoriu* (94'/10). Apare și durificat: *va strâga* (94'/25). Se păstrează și unele forme etimologice: *cătră* (95'/3), *rădica* (96'/29).

[s], [z], [ʃ] au în text atât timbru moale, cât și dur.

[s] apare de regulă cu timbru dur: *însătași* (95'/6), *sătoșilor* (95'/21), în special în poziție finală: *să întoarsă* (95'/31), *răspunsă* (94'/9), *zisă* (96'/10). Pronumele reflexiv, pers. 3 sg., *se* apare întotdeauna cu timbru dur în: *cade-să* (96'/13), *să nu să închine* (94'/11), *să întoarsă* (95'/31).

Timbrul lui [ʃ] este atât moale în *ascușită* (95'/1), *despărșire* (94'/29), *frași* (94'/29), *înțelepși* (94'/7), *mulți* (93'/28), cât și dur în *acmuș-îș* (94'/5), *sfinșască* (94'/15). În unele exemple, explicabile prin fonetică sintactică, [ʃ] este dur: *ș-am făgăduitu* (97'/6), *ș-am greșitu* (95'/9), *ș-am spus* (97'/11).

⁴¹ *Ibidem*, p. 133-134.

[z] apare în toate situațiile, fără a fi concurat de [dz] în *botezat* (96^v/4), *Dumnez<e>ul* (93^v/17), *fiunză* (95^v/2), *spânzurară* (96^r/3), *zile* (97^r/20).

Notăm formele: *gici* (94^v/15), *gicea* (97^r/20), *va gice* (95^r/8), unde avem a face cu trecerea [dz]>[ğ], ca urmare a unei acomodări⁴².

[ğ] (<lat. [d]+ iot + [ó],[ú]) se conservă în: *agiunge* (97^r/3), *gioară* (94^r/28), *gios* (94^r/1), *neagiunându* (95^r/21), *să te giunghe* (96^v/12)⁴³. Nu înregistrăm nici un fel de concurență a acestor forme cu altele în [j] provenit din ğ (+o,u).

[j] prezintă în general timbru moale în *grije* (93^v/18), *jirtvă* (94^r/22), *jidovilor* (96^r/25).

[ș] apare în mod consecvent moale, aproape indiferent de poziția în care se află: *deșertu* (94^r/17), *înșeli* (95^v/28), *greșitu* (95^r/9), *mișei* (95^r/5), *șezi* (94^v/24). Adverbul *așa* are în text întotdeauna timbru moale: *așe* (95^v/19), *așea* (95^r/27).

[l] a fost menținut în pluralul adjectival *golii* (95^r/5).

Laringala [h] se conservă în *hiclenșiguri* (96^r/19), și trece la [v], prin stadiul [f], în: *pravul* (95^v/1).

În grupul consonantic [șt] nu s-a produs trecerea lui [ș] la [s] în: *acește* (94^r/15), *să să deștingă* (96^r/1), iar grupul consonantic [sv] a evoluat la [sf]⁴⁴ în: *sfînțască* (94^v/15), *sfînților* (95^r/18), *sfânt* (94^r/1).

MORFOLOGIA

Substantivul

Substantivul *mână* prezintă la plural forma *mânule* (96^r/28). Însoțit de adjectivul posesiv postpus, substantivul *mamă* are în text formele: *mumă-ta* (96^v/7) și *mâne-ta* (96^v/15). Pentru forma de singular a substantivului *grăunte*, întâlnim în text forma *grăunț* (97^r/2), în timp ce pentru forma de feminin singular, *latură*, copistul notează forma *lature* (97^r/23).

⁴² Vezi Ghețic, *Localizarea textelor vechi după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 400; Ghețic-Marcș, GD, p. 187; Ghețic, BD, p. 168, 224, 301; cf. Rosetti, ILR, p. 516.

⁴³ Vezi Ghețic-Marcș, GD, p. 200; Ghețic, BD, p. 149; cf. Rosetti, ILR, p. 564, 583.

⁴⁴ Vezi Ghețic-Marcș, GD, p. 139; Ghețic, BD, p. 130-131; cf. Rosetti, ILR, p. 445,

Substantivul în acuzativ, cu funcție sintactică de complement direct se construiește cu ajutorul prepoziției *pre* în unele cazuri: *să mânie pre Dumn<e>z<e>u* (93^v/15), *să te pierzu pre tine* (94^r/2), *pre Sătana îl spînzurară* (96^r/4), dar întâlnim și exemple, nu puține, în care acuzativul nu se exprimă cu ajutorul prepoziției: *goli<i> să-i îmbrace, flămânzi<i> să-i hrănească, însetați<i> să-i adape, postitori<i> să-i cinstească* (95^r/4-7).

La vocativ am întâlnit numai forme etimologice sau analogice în *-e*: *becisnice și prăpădite, diavole* (94^v/3-4), *mișeale* (94^v/5), *Doamne, soațe* (97^r/25), iar pentru plural notăm forma în *-lor*: *fraților* (97^r/23).

Articolul

Articolul posesiv este marcat atât variabil: *al tău iaste ceriul* (93^v/24), *pământul iaste al meu* (93^v/25), *vîrtutea feciorilor altora și o pun la ai săi* (94^r/28), cât și invariabil: *iau untul altor vaci și-l lipăsc la a sale* (94^r/9), *mulți-s ceia ce făcu lucrurile mele decât a tale* (94^r/1) *dară unde are fi ceale 26 de vame scaune a mele* (95^r/13)⁴⁵.

Adjectivul

[1] este păstrat în pluralul adjectivului *gol*: *golii* (95^r/5).

Pronumele

Pentru pronumele personal în dativ, persoana a II-a sg. consemnăm forma *-îț*: *acmuș-îț voi eu arăta* (94^r/5).

Pronumele (adjectivul pronominal) *meu* apare exclusiv sub forma originară, *meu*: *cuvântul meu* (94^v/16), *îngeri<i> miei-s* (94^r/7).

În ceea ce privește pronumele demonstrativ, notăm formele: *alalți* (94^v/14) și *acește „acestea”* (94^r/15). În multe cazuri pronumele și adjectivul demonstrativ apar lipsite de particula deictică *-a*, iar adjectivul este de obicei postpus: *arepile ceale de focu* (95^r/27), *ceale ce iau laptele* (94^r/18), *fărmăcătoarele ceale* (94^r/18), *Fiiul Celuie de sus* (93^v/21), *îngerilor celor iuți* (95^r/26); nu ar fi exclusă posibilitatea ca în unele exemple să avem a

⁴⁵ Vezi Densusianu, HLR, II, p. 172; Gheție-Mareș, GD, p. 232-234; Gheție, BD, p. 161-162; cf. Rosetti, ILR, p. 538-539.

face cu reducerea lui [ɛa] ([i̯a]) la [ɛ] ([i̯e]). Pentru forma adjectivului demonstrativ genitiv-dativ, fem. sg. *acelea* întâlnim forma *aceia* (*cruci*) (96^v/1).

Consemnăm și o formă de dativ posesiv: *cu îngerii-și cu totul* (94^r/12).

Pronumele relativ-interrogativ *carele* (94^v/26) apare o singură dată. Relativul *ce* înlocuiește frecvent pe *care*: *Ioan ce m-au botezat* (96^v/4), ori adverbul de întărire *și*: *Ba, Sătano, ce mai vărtosu voi fi cu el* (94^v/26). Pronumele interrogativ *ce* are într-un exemplu sensul „de ce”: „*Ce nu îmblă cu dreptul?*” (94^v/12).

În rândul pronumelor negative semnalăm forma *nimărui* (97^v/6).

Numeralul

Dintre numerele consemnăm numeralul cardinal *trii* (95^v/22) pentru „trei” și numeralul colectiv *tustrii* (95^v/30). Notăm și forma *întunearece* cu sensul de „10000”: „*Noi amu omorât 14 întunearece de prunci*” (96^v/17).

Verbul

Conjugarea. Verbul *a învia* este folosit la conjugarea a III-a: *a învie* „*cela ce învie (învia) morții*” (97^r/26).

Diateza. Remarcăm o situație în care pentru verbul *a se naște*, copistul utilizează diateza activă în locul celei reflexive: „*că vei naște din trupul ei*” (96^v/13), cu sensul de „*te vei naște din trupul ei*”.

Moduri, timpuri. Auxiliarul *a avea* din structura perfectului compus are, la persoana a III-a sg., forma *au*: „*Ioan ce m-au botezat într-apa Iordanului*” (94^v/4-5), „*Hristos peritoriu au venit*” (95^v/7), „*va fi roadă cum n-au mai fost*” (97^r/14).

Auxiliarul atestat pentru condiționalul optativ prezent, persoana a III-a sg. este *-are*: „*S-are face cât un grăunțu*” (97^r/2), „*are mearge*” (97^r/1), „*o are slobozi*” (96^v/30), „*s-are roade*” (97^r/2). La viitor, auxiliarul *a vrea* apare în text cu formele: *oi*: „*m-oiu lupta*” (96^r/23), *va*: „*va pierde*” (95^r/1), *veri*: „*acolo veri întra tu*” (96^v/25), *voiu*: „*le voi pierde*” (94^r/8), *voru*: „*voru face*” (94^v/28). Notăm formele de viitor alternante: *vei gice* (97^r/19) și *vei gicea* (97^r/20).

Indicativul imperfect, înregistrat o singură dată, prezintă terminația *-iia* la verbele de conjugarea a IV-a: *auziia* (95^v/17).

O caracteristică a textului este folosirea verbelor la perfectul simplu. Înregistrăm forme aparținând paradigmei tari: *deade* (96^v/13), *că-ț mai spuș* (94^v/31), ori generale (marcate ori nu cu *-u* final): *învitaiu*, *tăie* (96^v/3). Verbul *a face* prezintă la persoana I sg. forma arhaică *feciu* (96^v/3).

Pentru imperativ semnalăm forma: *pasă* (97^r/17).

Forme iotacizate ale verbelor cu radicalul în *d*, *t*, *n* apar la conjunctiv și gerunziu: *să te arzu* (94^r/13), *să-i scoțu* (96^v/30), *viindu* (95^v/4). Pentru conjunctiv înregistrăm și forma analogică: *să le deie* (95^v/5).

Merită menționată și construcția *te-am vrut* + infinitiv în exemple ca „*te-am vrut încrunta*” (96^v/8), „*te-am vrut ști*” (96^v/6), „*te-am vrut ucide*” (96^v/8).

Adverbul

Consemnăm următoarele forme: *acmu* (94^r/5), *acmuș* (94^r/5), *amu* (94^r/5) pentru „acum”. Înregistrăm și locuțiunea adverbială *de nimică* „deloc, în nici un fel” (97^v/6).

Prepoziția

Înregistrăm destul de frecvent forme vechi ale prepozițiilor: *cătră* (93^v/16), *întru* (96^r/7), *suptu* (94^r/3), *pre* (93^v/15). *Întru* are într-un exemplu accepția „spre”, „pentru”: *vor duce sufletul întru lumina sfinților* (95^r/18), iar prepoziția *pre* apare și cu sensul „după, asemănător cu”: *eu amu născut pre Adamu pre chipul mieu și pre obrazul mieu* (94^v/17).

Conjuncția

Conjuncția coordonatoare adversativă *dar* apare cu forma *dară*: *Dară omul, deacă va greși* (94^v/20), *Dară oamini ce vor face?* (94^v/28). Aceeași formă apare în unele exemple exprimând un raport de coordonare conclusivă: *Ce simtu dară luminile meale?* (94^r/13-14); *Vezi, dară că-s mai puternic eu* (94^r/32).

Pintr-aceaea, echivalent al lui *de aceea*, exprimând scopul unei acțiuni, apare de două ori: *pintr-aceaea ca să te pierzu pre tine* (94^v/2), *că pintr-aceaea amu vinitu* (94^v/11).

Ci apare cu varianta veche *ce*: *Voiu creade și întru tine și nu voiu prilisti mai mulți oameni, ce s<e> vor întoarce toți cătră tine* (96^v/9).

Ce apare și cu accepțiunile: „dar”: *Hristos... au vinit să ne piarză; ce noi de-l vom putea să-l prindemu...* (95^v/9), „de ce”: *Ce nu îmbli cu dereptul?* (94^v/12).

Merită consemnată și locuțiunea conjuncțională *în nume* (96^v/17), cu sensul „pe motiv că”: „Noi amu omorât 14 întunearece de prunci, *în nume* că te vor tălni și pre tine”.

Interjecția

Întâlnim interjecția *ni* în contextele: „*Ni*, să ne pocăimu” (95^v/24), „*Ni*, să ne postim” (93^v/12). Acest tip de interjecție apare doar în vorbirea directă, presupune acțiune imediată și îl substituie pe *hai!*

No, o interjecție specifică zonei Transilvaniei, apare ca o marcă de întărire a unei afirmații, notate în vorbirea directă: „Feții mei, *no*, fiți tari și vă întăriți” (95^v/6).

Alăturăm aici și interjecția *amarul*: „O, *amaru* ție, diavole” (94^v/7).

SINTAXA

Cât privește sintaxa frazei, textul cuprinde în cele mai multe dintre cazuri fraze scurte cu propoziții aflate în raport de coordonare ori de subordonare, urmând topica obișnuită. Întâlnim și fraze care cuprind propoziții intercalate: „În vremea aceea, cându să sui Isus pre mägura Elionului, zisă ucenicilor săi” (93^v/11-12), „Dară oameni<i> ce voru face voia mea, ce vei face lor?” (94^v/28-29), „Eu-l voiu ierta și, diacă să va schimba de aice, dă-voiu sufletul lui...” (95^v/9-10).

Coordonarea se realizează prin juxtapunere cu precădere la nivelul subordonatelor: „...ca să te pierzu pre tine și să te aruncu suptu adâncul iadului” (94^v/2), „...că-i fără de numărul putearea mea, că îngerii miei-s foarte mândri” (94^v/4-5), dar și la nivelul principalelor: „...tu pasă acolo în

ceriu și șezi acolo la scaunul Tatălui” (93^v/25), „Al tău iaste ceriul, iară al mieu iaste pământul”(93^v/29) etc.

Coordonarea copulativă se stabilește frecvent, atât între propoziții principale, cât și între propozițiile subordonate: „Răspunsă și zisă” (93^v/19), „...să te pierzu pre tine și să te aruncu” (94^r/2-3), „...prilistești oameni<i>...și-i înfrici” (94^v/10-11) etc. Întâlnim și situații în care coordonarea se realizează între două propoziții principale prin intermediul adverbului relativ *ce*, cu valoarea lui *și* copulativ: „Cu greu-mi cad mie aceastea cuvinte ce-m grăiești tu, mie, acum, ce acmuș-îț voi eu arăta...” (94^r/4-5).

Consemnăm de asemenea coordonarea adversativă: „...că numai ce ești un prilistoriu, dară tu n-ai nice o puteară” (94^v/8), „Aș sufla pre tine, iară sufletul mieu iaste Duhu Sfântu” (96^v/20-21), coordonarea disjunctivă: „...ieși de la Dumnez<e>ul viu sau mi spune de unde ai vinit” (93^v/16-17).

Coordonarea conclusivă se stabilește în text prin locuțiunea conjuncțională *derept acea*, echivalentă cu *deci*: „Derept acea, fraților, și noi să ne rugăm să ne deaie Isus Hristos împărăția sa cea sfântă întru veaci<i> netrecuți și nitrecuți” (97^v/23-26).

Raporturile de subordonare se realizează în mod obișnuit, propoziția subordonată putând fie să preceadă principala: „Deacă ești Fiiul Celuie de sus, tu pasă acolo în ceriu” (93^v/23-24), fie să o urmeze: „...șezi acolo la scaunul Tatălui, că al tău iaste ceriul” (93^v/24-25).

Alături de frazele scurte ori foarte scurte semnalăm în text și prezența unor fraze de dimensiuni mari (puține situații): „Luminile tale și slugile tale, Sătano, sintu acește: furi și tâlhari și vrăjmași și făcători de răotăți și curvarii și curvele și mândri<i> în deșertu, fărncătorii și fărncătoarele ceale ce iau laptele și untul altor vaci și-l lipăscu la a sale și cealea ce iau mana grâului și o pun lingă al său ș-apoi fac prinoase și prescuri și cumândări în numele lui Dumn<e>z<e>u că aceaea jirtvă iaste în numele tău (94^r/14-23); iară luminile tale, diavole, simtu ceale fărncătoare ce iau inima oaminiloru și cealea ce iau puteara și vârtutea altor bărbați și o pun la bărbați<i> săi și cealea ce iau puteara și sănătatea și vârtutea feciorilor altora și o pun la ai săi și ceia ce gioară hamișu și ceia ce fac războaie între domni și despărțire între frați, acealea-s lucrurile și minunile tale, diavole” (94^r/23-30).

O apariție extrem de frecventă are conjuncția *și* în structuri narative caracteristice exprimării populare. Din lipsă de spațiu, dăm doar câteva

exemple, cu mențiunea că ele se întâlnesc la tot pasul. Poate apărea introductiv: „Și ieși diavolul afară cu colbu înainte..” (95^v/18), „Și știu diavolul că să postească Fiiul sfânt și să mânie diavol pre Dumn<e>z<e>u. Și zisă Fiiul lui Dumn<e>z<e> cătră diavol” (93^v/13-16), „Și să întoarsă Isus de cătră elu și să dusă Isus pre o măgură ascuțită și înaltă. Și văzu Isus de-acolo... și întunearece de întunearece viindu asupra Mări<i>i sale. Și stătu diav<o>lul...și zisă cătră ei...” (95^r/29, 95^v/18).

Unele propoziții interogative sunt introduse prin conjuncția adversativă *dară*: „Dară omul, deacă va greși ție și va face lucrurile mele...?” (94^v/19), „Dară oameni<i> ce vor face voia mea, ce vei face lor?” (94^v/28-29), „Dară omul ce nu să va pocăi...și nu va fi om bun?” (95^r/19).

Consemnăm ca apărând în diferite cazuri și locuțiunea adverbială *după ace(ae)a*, fie în vorbirea indirectă: „Dup-acea, să împlu de verinu ș-apucă...” (96^r/16), „Și după aceea iarăș zisă diavolilor” (95^v/9), fie în replica unuia dintre interlocutori: „Dup-aceaea vei domni tu, Sătano” (97^r/16), „Dup-aceaea va veni Enoh și Ilie și vor arăta că ești mincinosu” (97^v/7), „Dară dup-aceaea ce vei face cu derepții” (97^v/11-12).

La nivelul propoziției, sintaxa nu oferă fenomene speciale care să merite a fi discutate. Vom însemna totuși câteva aspecte de intercalări ori inversiuni care privesc topica.

Pronumele complement poate fi anticipat: „ție-ți va peri” (95^r/16) sau nu: „dacă omul va greși ție?” (94^v/20), „dacă oamini ce voru face voia mea, ce vei face lor?” (94^v/29).

Complementul direct, în general, apare exprimat cu ajutorul prepoziției *pre* „să mânie diavol *pre* Dumn<e>z<e>” (93^v/15), „să te arzu *pre* tine” (93^v/27) etc.

Complementul indirect, la rândul său, poate fi reluat: „Cu greu-mi cad *mie* aceastea cuvinte” (94^r/4) sau nu: „sau mi spune de unde ai vinit” (93^v/13).

Cât privește topica, în relația subiectului cu predicatul evidențiem faptul că predicatul precedă în mod constant subiectul, indiferent de tipul de propoziție: „fugiră toți” (96^r/10), „Să postească Fiiul” (93^v/14), „Sui Isus pre măgura Elionului” (93^v/11), „știu diavolul” (93^v/13), „zisă Sătana” (94^v/13), „zisă Isus” (97^r/5).

Poziționarea auxiliarului în construirea viitorului nu este fixă. „da-voiu” (95^r/10) ori intercalări cu alte părți morfologice: „vei și tu domni” (97^r/6); cf. „vei domni tu” (97^r/16).

În cazul perfectului compus înregistrăm situații de interpunere a subiectului între auxiliar și participiu: „ce-ți pare c-am eu deștinsu” (93^v/31) ori de inversiune a auxiliarului cu participiul: „vrut-am merge” (96^v/7).

Intercalarea pronumelui obiect direct ori a oricărei alte părți morfologice între auxiliar și verbul de conjugat apare, de asemenea, destul de frecvent în text: „aștepta-l-voiu” (95^r/1), „și-l vom așa împresura” (95^v/13), „îi vom pre toți omori” (95^v/14). Precizăm că în majoritatea cazurilor complementul direct urmează verbului pe care îl determină.

LEXICUL⁴⁶

Cuvinte dispărute din limba actuală, învechite sau regionale

Latine

cumândare (< *commando*, -are) „jertfă; pomană”: „ș-apoi fac prinoase și prescure și cumândări” (94^r/21).

cust (< *consto*, -are) „viață; trai”: „voi înmulți custul” (94^v/24) cu sensul: „a îmbunătăți viața”.

deștindea (< *descendere*) „a coborî”: „atunci vor deștindea îngeri<i>” (97^v/14).

încrunta, format din *în* + *crunta* (< *cruentare*) cu sensul: „a însângera”: „te-am vrut ucide și te-am vrut încrunta” (96^v/8).

pâne (< *panis*) cu sensul: „hrană, bucate”: „Și vor merge oameni<i> la acea pâne și la acea apă” (97^v/3).

scopi (< **scuppire sau *scoppire*) „a scuipa”: „scopire-aș pre tine” (96^r/19).

Slave

hrăpi (< rus. *chrapeta*) „a scuipa”: „și vru să deaie în Hristos și hrăpi asupra lui Hristos” (96^r/17).

⁴⁶ Pentru sensuri, vezi DA, DLR, DLRTR.

iazzer (< v.s. *язеро*) „lac adânc pe care sătenii îl cred fără fund și în care locuiesc balaurii”: „iazzerul focului” (97^v/19), desemnează iadul.

oltariu (< sl. *олтарь*) „altar”: „pre oltariul tău vițai” (97^v/10).

pistrală (< sl. *прѣстрѣль*) „unitate de măsură, distanță până la care poate ajunge o săgeată, un proiectil”: „așe de departe ca la o pistrală de locu” (95^v/17).

posnic (< sl. *постыникъ*) „persoană care postește; smerit”: „posnicilor nu va face milă” (95^r/22).

năstămatu „aprig; ucigător”: „focul năstămatu” (94^r/13).

prilisti (< sl. *прѣльстити*) „a amăgi; a înșela”: „și vei prilisti oamini” (97^r/19).

Maghiare

acar (< magh. *akar*) „ori, măcar, batăr”: „Acar de unde am venit eu, ce grije ai tu?” (93^v/18).

ciubăr (< magh. *csobor*) „vas de lemn pentru cărat apă, vin”: „și buciumul de vie va lăsa un ciubăru de vinu” (97^r/14)

hamiș (< ung. *hamis*) „viclean; șiret”: „și ceia ce gioară hamișu” (94^r/28).

hiclenșig (< magh. *hitlenseg, hutlenseg*) „vicleșug”: „Iară gândești, diavole, hiclenșiguri” (96^r/19).

Cuvinte cu sensuri dispărute din limba literară, învechite sau regionale

Latine

certa (< *certo, -are*) „a pedepsi; a muștra”: „și-l voiu certa cu durori” (94^v/23).

îmblema (contaminare *îmblași* cu *blemași*) „a umbla”: „Îmblemași de vă arătați morți<i> voștri” (97^r/21)

întunearece (< *tenebricus, -a, -um*) „zece mii”: „14 întunearece de prunci” (96^v/17); „mulțime, număr mare, puzderie”: „întunearece de întunearece viindu asupra Mări<i> sale” (95^v/3); cf. „tunearecu mare de diavoli” (95^v/1).

Slave

ciudă (< sl. *чудо*) „minune”: „și vei face ciude și minciuni” (97^r/27).

nimearnic (< sl. *намѣрънѣ*) „care a venit din altă parte, străin de loc, pribeag”: „și nimearnicilor nu va da sălaș” (95^r/19-20).

obraz (< sl. *образъ*) „image, portret”: „eu amu născut pre Adamu din pământu pre chipul și pre obrazul meu” (94^v/17).

Cuvinte cu etimologie nesigură

stânzin (cf. *сажень*) „unitate de măsură egală cu aproximativ 2 metri”: „crepă pământul 4 sute de stânzini în largu” (96^v/21).

Cuvinte cu etimologie necunoscută

bucium „butuc” cu spec. „butuc de viță de vie”: „și buciumul de vie va lăsa un ciubăru de vin” (97^r/13).

speaie „coș făcut din scoarță de copac care servește la păstrarea și transportul fructelor și alimentelor, cu capacitate variabilă între 12-15kg”: „va lăsa snopul de grâu o speaie de grâu” (97^r/13).

*Formarea cuvintelor**Derivarea cu sufixe:*

-ciune : *amărăciune* (96^r/13)

-tură : *crepătură* (96^v/30)

-tor, -toriu : *fărmăcătorii* (94^r/18), *prilistitoriu* (94^v/8)

Derivarea cu prefixe:

în- : *înfrici* (94^v/11), *înmulți* (94^v/24)

ne- : *neagiunându* (95^r/21).

Trunchierea:

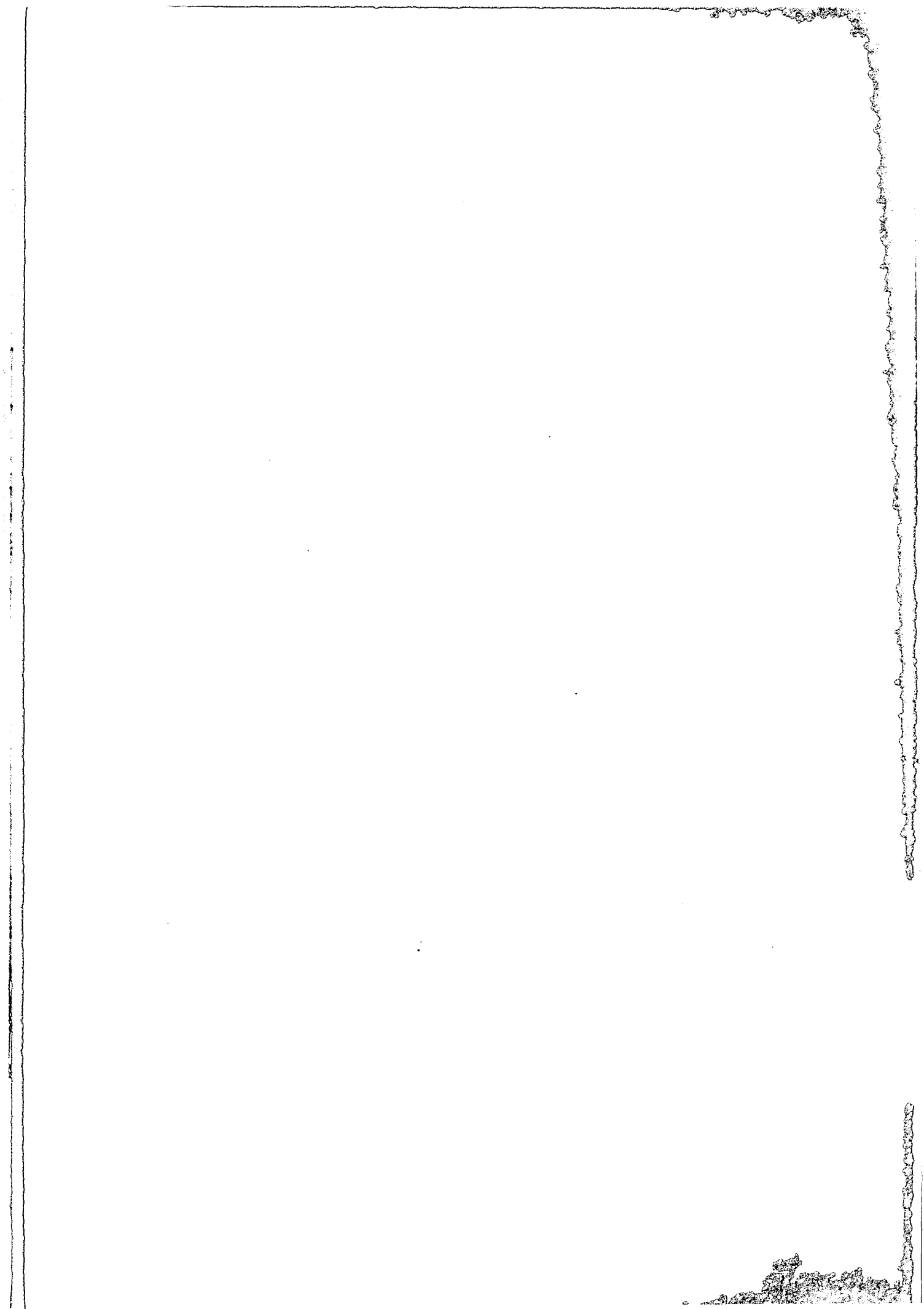
părășiile „împărășiile” (95^r/18; cf. *împărășiia* (95^v/9), *tâlni* „întâlni” (96^v/18), *tunearecu* „întuneric” (95^v/1; cf. *întunearece* (95^v/3).

Vorbirea directă

Vorbirea directă apare pe toată întinderea textului. Practic, avem a face cu un dialog marcat constant de verbe declarative: *răspunsă*, *spusă*, *zisă*. Verbele sunt întotdeauna însoțite de subiectul exprimat.

Textul, realizat pe baza unei serii de întrebări și răspunsuri, se deschide cu o frază introductivă, narativă, care indică locul de desfășurare a dialogului: *În vremea aceea, cându să sui Isus pre mǎgura Elionului, zisă uceni<ci>lor săi* (93^v/11,12). Povestirea se încheie cu o frază care aparține vorbirii directe și care se identifică cu o morală pe care autorul o aduce la cunoștința cititorului: *Derept acea, fraților, și noi să ne rugăm să ne deaie Isus Hristos împărăția sa cea sfântă întru veac<i>i netrecuți și nitrecuți* (97^v/23-26).

Textul cuprinde expresii populare care vin să întregescă specificul narativ al legendei: „Și văzu Isus de-acolo un tunearecu mare de diavoli, *mulți câtă frunză și iarbă*” (95^v/5,7), „Până nu m-oiu lupta cu tine *să nu-m gici pre nume*” (96^v/22-23).

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față își propune să pună la dispoziția celor interesați textul singurei versiuni românești apocrife care vorbește despre ispita la care a fost supus Iisus de către diavol, când s-a urcat pe muntele Elionului, în pustie, pentru a posti timp de 40 de zile și 40 de nopți.

Scrierea, care poartă titlul *Învățătură căn s-au pricitu Sătana cu Dumnezeu*, are ca punct de plecare *Evanghelia după Matei*, capitolul 4, versetele 1-12.

Ediția cuprinde pe lângă transcriere, un studiu filologic, unul lingvistic și o notă asupra ediției. Numărul relativ mic de termeni al căror sens s-a pierdut ori s-a modificat în timp, discutați în secțiunea consacrată lexicului, ne-a determinat să renunțăm la alcătuirea unui glosar.

Textul *Disputei* din ms. rom. BAR 130 a fost reprodus după principiile transcrierii interpretative. Menționăm că am păstrat toate grafiile care corespund sau au putut corespunde cândva unor rostiri ale limbii române.

Pentru stabilirea valorii fonetice a slovelor am făcut apel la datele oferite de lucrările de istorie a limbii române și la cele de dialectologie istorică.

Prezentăm în continuare principalele soluții de interpretare abordate în studiul dedicat grafiei.

Conform normelor ortografice actuale, slova *є* a fost echivalată cu litera *e*, în general în poziție consonantică: *ачеце* (94^r/15), *брацелє* (94^r/1), *кѡрвєлє* (94^r/17), *слѡчилє* (94^r/15). La inițială de cuvânt sau de silabă, *є* notează diftongul [ie]: *єрта* (95^r/9), *мѡєре* (94^v/15), transcriși: *ierta*, *muiere*.

Slovelor *ѡ*, *ѡ* au fost echivalate cu literele *ă* și *î* din limba actuală. Astfel slova *ѡ*, indiferent de poziția sa, a fost reprodusă prin *ă*: *апѡ* (95^r/21), *грѡн* (96^r/5), *млѡ* (95^r/22). În ceea ce privește slova *ѡ*, în poziție finală postconsonantică, a fost considerată fără valoare fonetică: *ѡрѡшь* (95^v/10), *ннмѡрничлорѡ* (95^v/20), *посничлорѡ* (95^r/22). În poziție medială a fost echivalată și cu sunetul [i]: *амѡт* (97^r/1), *мѡна* (96^r/30), *вѡнтѡ* (97^r/2).

Slovei $\uparrow$ i-am atribuit mai multe valori în text: [i]: $\uparrow$ и дешертѣ („în deșertu”-94^r/17), $\uparrow$ нпрѣбѣ („întrebă”-95^v/28), [în]: $\uparrow$ брацѣле („în brațele”-94^r/1), $\uparrow$ ѣри („îngeri”-94^r/8), [îm]: $\uparrow$ бли („îmbli”-94^v/12), $\uparrow$ пърѣцѣа („împărăția”-95^v/9)

Slova $\uparrow$ a fost echivalată prin *ea* în: авѣ (94^v/5), вѣсѣреѣ (95^r/7). În cuvintele de tipul *lege*, $\uparrow$ a fost redat prin *ea*: ачѣста (94^r/4), пѣмѣрѣ (94^r/6-7), în timp ce slovele $\uparrow$ și $\uparrow$ au fost transcrise ca având valori fonetice comune [ia], diferența apărând la nivelul distribuției și frecvenței: аѣсіа (97^v/9), пѣдѣлѣи (94^r/3), аѣ (94^v/18), пѣ (94^r/24). La inițiala silabei, în poziție *e*, $\uparrow$ corespunde diftongului [ia] din limba de astăzi: асте (94^r/22), мѣаре (94^v/14).

În cazul grafiilor: домне (95^v/23), гроснице (95^v/21), нострѣ (95^v/9) este posibil ca $\circ$ să reproducă un [o], ca atare, am reprodus slova prin *o*.

Notarea lui $\uparrow$ la finala cuvântului, postconsonantic, în exemple în care în limba actuală a dispărut, a fost menținută, considerându-le ca pe niște rostiri posibile. Am transcris prin urmare: *să te pierzu* (93^v/26), *am deșinsu* (93^v/31), *număru* (94^r/6), *prostu* (94^r/9) etc.

Literele suprascrise au fost în general coborâte în rând fără a fi menționate. Consoanele finale după care ar fi putut urme [u] sau [i] au fost coborâte în rând și reproduse cursiv: $\overline{\text{АДАМ}}$ (=Adam; 96^r/29), $\overline{\text{КАД}}$ (=cad; 94^r/4), $\overline{\text{НУМ}}$ (=nu-m; 96^r/23), $\overline{\text{ЧЕЦ}}$ (=ce-ț; 93^v/31).

În cuvântul Назареѣѣ (96^v/13), $\uparrow$ a fost transcris prin *t*.

Punctuația respectă ortografia actuală.

Între < > am notat slovele omise de copist. Cifrele chirilice au fost transpuse cu cifre arabe. Semnele diacritice nu apar marcate în transcriere.

Filele au fost notate marginal. O bară oblică (/) indică sfârșitul filei recto, iar bara oblică dublă (//) marchează sfârșitul filei verso.

Aparatul critic include grafiile greșite și corectările datorate copistului, precum și alte lecțiuni posibile, notate în subsolul paginii.

<DISPUTA LUI ISUS CU SATANA>

Învăță<at>ură cān s-au pricit Sātana cu Dumn<e>z<e>u și 93^v
cāndu să posti Fiiu lui Dumn<e>z<e>u în 40 de zile și în 40 de
nopti; după acea să sui în măgura Elionului

În vremea aceea cāndu-să sui Isus pre măgura
Elionului, zisă¹ uceni<ci>lor săi: „Ni, să ne postim!“ . Și să posti
în 40 de zile și în 40 <de> nopti. Și știu diavolul că să posteaste
Fiiul sfânt și să mânîe diavol pre Dumnez<e>u. Și zisă¹ Fiiu/ lui
Dumn<e>z<e>u cătră diavolul: „Blăstāma-te-voiu, diavole, ieși
de la Dumn<e>z<e>u/ viu sau mi spune de unde ai vinit¹”. Zisă¹
diavolul: „Acar de unde *am* vinit eu, ce grije ai tu?” Și zisă¹:
„Dară tu de unde ai vinit sau de unde ești?”

Răspu<n>să Isus și zisă¹: „Eu simtu de la șireagurile²
ceriului”. Zisă¹ diavolul: „Tu ești Fiiul Celuie de sus”. Răspunsă-
Isus: „Bine știi tu, diavole, că eu-s Fiiu/ Celuia de sus”. Zisă¹
diavolul: “ Deacă³ ești Fiiul Celuie de sus, tu pasă acolo în ceriu
și șezi acolo la scaunul Tatălui, că al tău iaste ceriul, iară
pământul iaste al meu. Dară derep ce ai vinit tu aice?” Răspunsă
Isus și zisă¹: „Eu amu vinit, diavole, aice, să te pierzu pre tine
de pre fața pământului, să nu înșeli mai mulți oameni.” Zisă¹
diavolul lui Isus cu mânîe: „Al tău iaste ceriul, iară al meu iaste
pământul”. Răspunsă Isus și zisă¹: “Dară, Sātano, derep ce-ț

¹ Scris : зидѣ ; altă lecțiune posibilă : zise.

² Scris: ширягъриле.

³ Scris: дакъ.

94^r

pare⁴ c-am eu deștinsu// din ceriu din brațele Tatălui sfânt⁵ aici⁶ gios pre pământu, pintr-aceaea ca să te pierzu⁷ pre tine și să te aruncu suptu adâncu/iadului”. Zisă¹ Sătana: „Cu greu-mi cad mie aceastea cuvinte ce-m grăiești tu, mie, acmu, ce acmuș-iț voiu eu arăta putearea îngerilor miei,că-i fără de numără putearea mea, că îngeri<i> miei-s foarte mândri și înțelepți și-s și tari și te voiu pierde pre tine cu îngeri cu tot, ca pre un mincinos și prostu”. Răspunsă Isus: „O, amar ție, diavole, și îngerilor tăi și luminilor tale că pintr-aceaea amu vinitu pre pământu, ca să te pierzu cu îngeri-ți cu totu și să te arzu cu focul năstămatu”. Zisă¹ diavolu/: „Ce simtu dară luminile meale?” Răspunsă Hristos: “Luminile tale și slugile tale, Sătano, sintu acește: furi și tâlhari și vrăjmași și făcători de răotăți și curvarii și curvele și mândri<i> în deșertu, fărnicătorii și fărnicătoarele ceale ce iau laptele și untul altor vaci și-l lipăscu ia a sale și cealea ce iau mana⁸ grăului și o⁹ pun lingă al său și-apoi fac prinoase și prescuri și cumândări în numele lui Dumn<e>z<e>u că aceaea jirtvă iaste în numele tău; iară luminile tale, diavole¹⁰, simtu¹¹ ceale fărnicătoare ce iau inima oaminilor și cealea ce iau putearea¹² și vârtutea altor bărbați și o⁹ pun la bărbați<i> săi și cealea ce iau putearea și sănătatea și vârtutea feciorilor altora și o⁹ pun la ai săi și ceia ce gioară hamișu și ceia ce fac războaie¹³ între domni și despărțire între frați, acealea-s lucrurile și minunile tale, diavole.” Zisă¹

⁴ Scris inițial: чѣи кипѣиѣиѣиѣ, apoi s-a barat cu două linii secvența и кипѣиѣиѣиѣиѣиѣ, adăugându-se deasupra lui чѣ slova ц și în continuare scriindu-se наре.

⁵ Scri: сѣиѣ.

⁶ Scris: аиѣ; altă lecțiune posibilă: аице.

⁷ Scris inițial: вѣзѣѣ, apoi cuvântul a fost barat cu o linie.

⁸ Scris: мѣна.

⁹ Scris: ѣ.

¹⁰ Scris în continuare че, cuvânt barat apoi de scrib.

¹¹ Scris în continuare а, barat apoi cu o linie.

¹² Scris în continuare а.

¹³ Scris: рѣзѣое.

diavolul: "Bine știi tu c-aceastea-s luminile mele! Vezi, dară, că-s mai puternic eu decât<t> tine și mai/ mulți-s ceia <ce> facu lucrurile mele decât a tale." Răspunsă Isus și zisă¹: „O, vai de tine și de putearea și de luminile tale, becisnice și prăpădite, diavole! Amaru și ție și puterii tale.” Zise: “Vezi, mișeale, de naș eu avea frică de îngeri<i> tăi și de sluga ta, de Ilie prorocul, vedea-ai tu, acmu, ce-aș face eu cu tine.” Răspu<n> să Isus: „O, amaru ție, diavole, că numai ce ești un prilistitoriu, dară tu n-ai nice o putere”. Zisă¹ diavolul: „Ba tu ești prilistitoriu, că mergi de prilistești oameni<i> în somnu și-i înfrici să nu să închine mie, ce să să închine numai ție. Ce nu îmbli cu dreptul? Și tu ești prilistitoriu, că te-ai născutu dintr-o¹⁴ muiare, ca și alalți oameni.” Răspunsă Isus: „Derep gici că m-am născut din muiere, drept să să sfmțască cuvântul meu, că eu amu născut pre Adamu din pământu pre chipul meu și pre obrazul meu și nu voiu să mă despartu de el, nice de toată sămânța lui.” Zisă¹ Sătana: „Dară omul, deacă³ va greși ție și va face lucrurile mele, atunci duce-te-vei de la dânsul și să-l lași mie?”. Răspu<n> să Isus: „Ba, Sătano, ce mai vârtosu voiu fi cu el, că-i voiu tremite boală și-l voiu certa cu durori în multă vreme și-i voiu înmulți custul și în durorile lui va strâga cătră mine și-l voiu ierta, iară carele nu va lăuda numele meu eu-l voiu osândi și-l voiu tremite în focul năstămatu”. Zisă iară diavolul: „Dară oameni<i> ce voru face voia mea, ce vei face lor?” Răspunsă Isus: „Ascultă, diavole, că-ț mai spus că deacă¹⁵ va face omul voia ta, iară// și ci<n>stea mea o⁹ va pierde. Aștepta-l-voiu până în 30 și până în 60 de ai și de să va întoarce și să-ș ispoveduiască păcatele lor și să să întoarcă cătră mine și să facă poruncile mele: călătorilor sălaş să le deie și mișei<i> să-i miluiască, goli<i> să-i îmbrace, flămânzi<i> să-i hrăniască, înșătați<i> să-i adape, postitori<i> să-i ci<n>stească. La sfânta besereacă, la cortul lui Dumn<e>z<e>u, va merge de să va ruga

94^v95^r¹⁴ Scris : ДИИТРО.¹⁵ Scris: ДИКЪ.

și va gice: <<Doamne, miluiaște-ne că Ț-am greșitu ție, Doamne!>>. Eu-l voiu ierta și deacă³ să va schimba de aice, da-voiu sufletul lui în mâna lui Mihaiul ș-a lui Gavriilu, și-l voru duce în sus.” Zisă¹ Sătana: „Dară unde are fi ceale 26 de vame scaune, a meale și slugile și domniile meale și puterile meale?”. Răspunsă Isus: „O, amar ție, diavole, și țăriilor¹⁶ tale, că cât vei vedea putearea și lumina îngerilor miei, ție-ți va peri toată putearea ta. Iară îngerii miei vorduce sufletul dreptului în părățiile ceriului și întru lumina sfinților miei.” Zisă¹ Sătana: „Dară omul ce nu să va pocăi și nimearnicilor nu va da sălaş, și flămânzilor hrană și sătoșilor apă, și neagiunându, și după mortu până la groapă nu va merge, și posnicilor nu va face milă, și la besărecă nu va merge, și elu să va face că-i omu bu<n> și nu va fi om bun?”. Răspunsă Isus: „La cela voiu tremite moarte iute și voiu da sufletul lui îngerilor celor iuți de-i vor arde fața lui cu arepile ceale de focu, așa-l vor duce izbindu-l și-l vor arunca în focul nestâ<n>s ce nu să va stânge niciodată. Și pre tine, Sătano, va arde și cu tine, muncindu-să, derep ce au mai iubit faptele tale decăt a meale.” Și să întoarsă Isus de cătră elu și să dusă Isus/ pre o măgură ascuțită și înaltă. Și văzu Isus de-acolo un tunearecu mare de diavoli, mulți câtă frunză și iarbă, mii de mii și întunearece de întunearece viindu asupra Mării<i>i sale. Și stătu diav<o>lul înaintea acelor diavoli mulți câtă frunză și iarbă și zisă cătră ei: „Feți<i> miei, no, fiți tari și vă întăriți, că iaca amu Hristos peritoriu au vinit pre noi de să ne piarză; ce noi de-l vom putea să-l prindemu pre el, iară împărăția lui va fi toată a noastră.” Și dup-aceaea¹⁷ iarăș zisă diabolilor: „Păsați voi înaintea mea, iară eu voiu merge după voi, bătându pravul de pre fața pământului, făcându colbu și fum de prav și-l vom așa impresura pre Hristos și pre ucenicii lui și-i vom pre toți omorî. Și văzură ucenicii Domnului pre Sătana viindu cu a<l>te duhuri

95^v

¹⁶ Preccdat de κϛ și urmat de o slovă barată care pare a fi Δ.

¹⁷ Scris : Δϛπ αϛβλ; altă lectiune posibilă: după aceaea.

necurate asupra¹⁸ lor și din prav nu să nice vedea ce numai glasul lor să auziia, glas de înspământare. Și ieși diavolul¹⁹ afară cu colbu înainte²⁰ de alaiți diavoli așe de departe ca la o pistrală de locu cu acel pravu. Iară <de> Isus, deacă³ lucruri mari și grosnice <văzu> Sfinția sa încă fugi dinaintele²¹ ca la trii pistreale de locu. Și zisă sti²² Petru apostol cătră Hristos: „Ce vom face, Domne?” Zisă Hristos cătră Pătru apostol: „Ni, să ne pocăimu,²³ Petru”. Și stătu Pătru după spatele lui Hristos și căotă peste umăru/ lui Hristos. Și zisă Hristos ucenicilor lui: „Cine lepădă pre diavolul din ceriuri?” Răspunsă sti²³ Ioan: „Tu, Domne”. Întrebă și pre Pătru apostol, și zisă¹ Pătru: „Tu, Doamne, și Tatăl și Duhul Sfântu, tustrii sinteți unul cu slavă și cu cinste șicu putere.” Și porunci// Hristos nuorilor să să^{96r} deștingă și să deștinsără gios pre pământu și-i răpi pre toți diavoli<i> și-i spânzurară²⁴ nuorii ceriului de limbi cu unghițe de hieru, numai pre Sătana cel mare îl spânzurară cu capul în gios, să poată grăi cu el Hristos. Atunci străgă Sătana²⁵: „Doamne, miluiaște-mă și nu mă pierde, că voiu creade și întru tine și nu voiu prilisti mai mulți oameni ce să vor întoarce toți cătră tine.” Ș-auzindu Isus ruga lui, îl slobozi cu toți îngeri<i> lui și fugiră toți în marea cea de focu. Numai Sătana cel mare stătu înaintea lui Hristos și-ș împlu gura sa de verin și inima sa de mânie și de amărăciune. Cade-să a și și aceasta: cându-/ sloboziră giosu, atâta pică de iute, cu capul în gios și să împlă<n>tă²⁶ în pământu până în brâu. Dup-acea²⁷, să împlu de verinu ș-apucă o piatră și

¹⁸ Scris : αλεξπρα, apoi λ a fost barat cu o linie.

¹⁹ Scris: δπавϛλϛλ.

²⁰ Scris : ѱнаинтее.

²¹ Scris : днѱнаинтмеле.

²² Sl., în traducere: sfântul.

²³ Precedat de slovele съ, barate cu o linie.

²⁴ Scris : спънзѱрѱръ, apoi al doilea ѱ a fost modificat în а.

²⁵ Scris inițial : христос, apoi cuvântul a fost barat cu o linie.

²⁶ Scris inițial : ѱплѱтѱ; apoi ѱ a fost barat și deasupra s-a notat ѱ.

²⁷ Scris: дѱп ачѱ; altă lectiune posibilă : după acea.

96^v

vru să deaie în Hristos și hrăpi asupra lui Hristos și vru să-l apuce cu gura. Și zisă¹ Hristos: „Iară gândești, diavole, hiclesiguri; scopire-aș pre tine, iară scopitul meu iaste sfântu. Aș sufla pre tine, iară sufletul meu iaste Duhu Sfântu, derept-aceaea nu voi: sufla pre tine.” Atunci zisă¹ diavolul: „Până nu m-oiu lupta cu tine²⁸ să nu-m gici pre nume. Că voi întra la inimă Iudeii și mă voiu băga întru inimile jidovilor ș-a mai marilor, și să vor mânîe pre tine și te vor răstigni.” Răspu<n>să Hristos și zisă¹: „Bine știi tu, diavole, că eu cu voie amu vinit, pre aceaea, să mă dau în mânule oaminilor păcătoși și să moriu pintru Adam și pintru toți și să-i scoțu din mâna ta. Și-m/ voiu întinde mânule mele pre cruce și-aceiia cruci să vor închina²⁹ toate limbile. Zisă¹ Sătana: „Așe feciu eu, că învitaiu pre Irodu de tăie capul lui Ioan.” Răspu<n>să Isus și zisă¹: „Ioan, ce m-au botezat într-apa Iordanului, acela-i viu, în părăție ceriului.” Zisă¹ diavolul: „Vezi, de te-am³⁰ vrut și eu unde te-ai născutu, vrut-am merge de-am³¹ vrut omorî pre mumă-ta, iară pre tine te-am²⁹ vrut ucide și te-am²⁹ vru<t> încrunta.” Și iară zisă¹ Hristos: „Cine poate îmbla cu ciobote de frunză de smochinu pre ghimpi de spin sau să calce pre el?”. Zisă diavolul: „Cându născuși, atunci mă băgaiu la inima lui Irod, să te giunghe. Iară sluga ta, Gavrii<l> arhanghel, cum deade veste în Nazaretu că vei naște din trupul ei, așea deade veaste și lui Iosifu și mâne-ta, Mariiei, că îmblă Irod să te omoar<ă>³². Și fugiră cu tine în țara Eghiptului. Noi amu omorât 14 întunearece de prunci, în nume că vor tălni și pre tine, să te omoară.” Iară Isus Hristos zisă¹ pământului să-l înghiță pre Sătana și cât zisă așea, îndată crepă pământul 4 sute de stânzini în largu și să cutremură pământul și

²⁸ Scris inițial сѢ, apoi cuvântul a fost barat cu o linie și s-a scris în continuare съ.

²⁹ Scris: ꙗкѡна.

³⁰ Scris: мѣм.

³¹ Scris: дѡм.

³² Scris: съ ме ѡмоар; altă lecțiune posibilă: сѡ те омоар.

să despărți în 4 laturi. Iară diavolul, deacă³ văzu minune³³ ca aceea să foarte³⁴ înspăimă și zisă¹ : “Ce-i aceasta, Domne?” Zisă¹ Hristos: “Vezi, Sătano, acolo veri întra tu.” Zisă¹ diavolul cătră Hristos³⁵: „Domne, câtu-i de-adâncu³⁶ și de-a fundu³⁷ în gios?”. Zisă¹ Isus: „Atâta easte de-a fundu³⁷, diavole, și de-adâncu, cât are putea un bărbatu de 33 de ai rădica o piatră până la capulu pie<p>tului și o are slobozi pre această crepătură// în gios și atât are merge, și mergându, numai de vântu s-are roade și s-are face câtu un grău<n>țu de macu, și încă n-are agiunge. Atâta-i-i fundul. Deci acolo-i lăcașul tău, Sătano. „Zisă¹ diavolul: „Dară dup-aceaea¹⁷, ce va fi, Doamne?” Zisă¹ Isus: „Nu te voiu pierde, diavole, până cându ț-am făgăduitu că vei și tu domni la vreama de-apoi³⁸, în 3 ai.” Zisă¹ diavolul : „Doamne, câ<t> voru fi acei 3 ai?” Zisă¹ Isus: „Acei 3 ai vor fi numai cât trii luni de-acmu³⁹ și 3 luni de-atunci câtu 3 ceasuri de-acmu⁴⁰, 3 ceasuri de-atunci⁴¹, cât 3 cearte de-acmu⁴⁰, iară cearta⁴² va peri”. Zisă¹ diavolul: „Dară, Doamne, dup-aceaea,¹⁷ ce va fi?” Zisă Isus: „Dup-aceaea¹⁷, întâie va fi că va lăsa snopul de grâu o speaie de grâu, și buciumul de vie va lăsa un ciubăru de vinu, și va fi roadă cum n-au fostu. Atunci va domni Mihail-Craiu și va bate toți moaviteani<i>⁴³. Dup-aceaea¹⁷ vei domni tu, Sătano, și vei îmbla cu 12 slugi lângă tine, și vei gice că ești tu Hristos, și vei gice că acei 12 sintu 12 apostoli ai tăi, și vei prilisti oameni<i>, și vei gice că n-am fost eu Hristos, ce ești, și

³³ Scris în continuare: кар, apoi cuvântul a fost barat cu o linie.

³⁴ Scris în continuare съ, apoi s-a barat cu o linie.

³⁵ Scris în continuare дч, slove barate apoi cu o linie.

³⁶ Scris: ДАДЪНКЪ.

³⁷ Scris: ДАФЪНДЪ.

³⁸ Scris: ДАПОН.

³⁹ Scris: ДАКМЪ.

⁴⁰ Scris: ДАКМЪ.

⁴¹ Scris: ДАТЪНЧН.

⁴² Scris : ЧАРТА.

⁴³ Cuvântul este precedat de o slovă barată, probabil г.

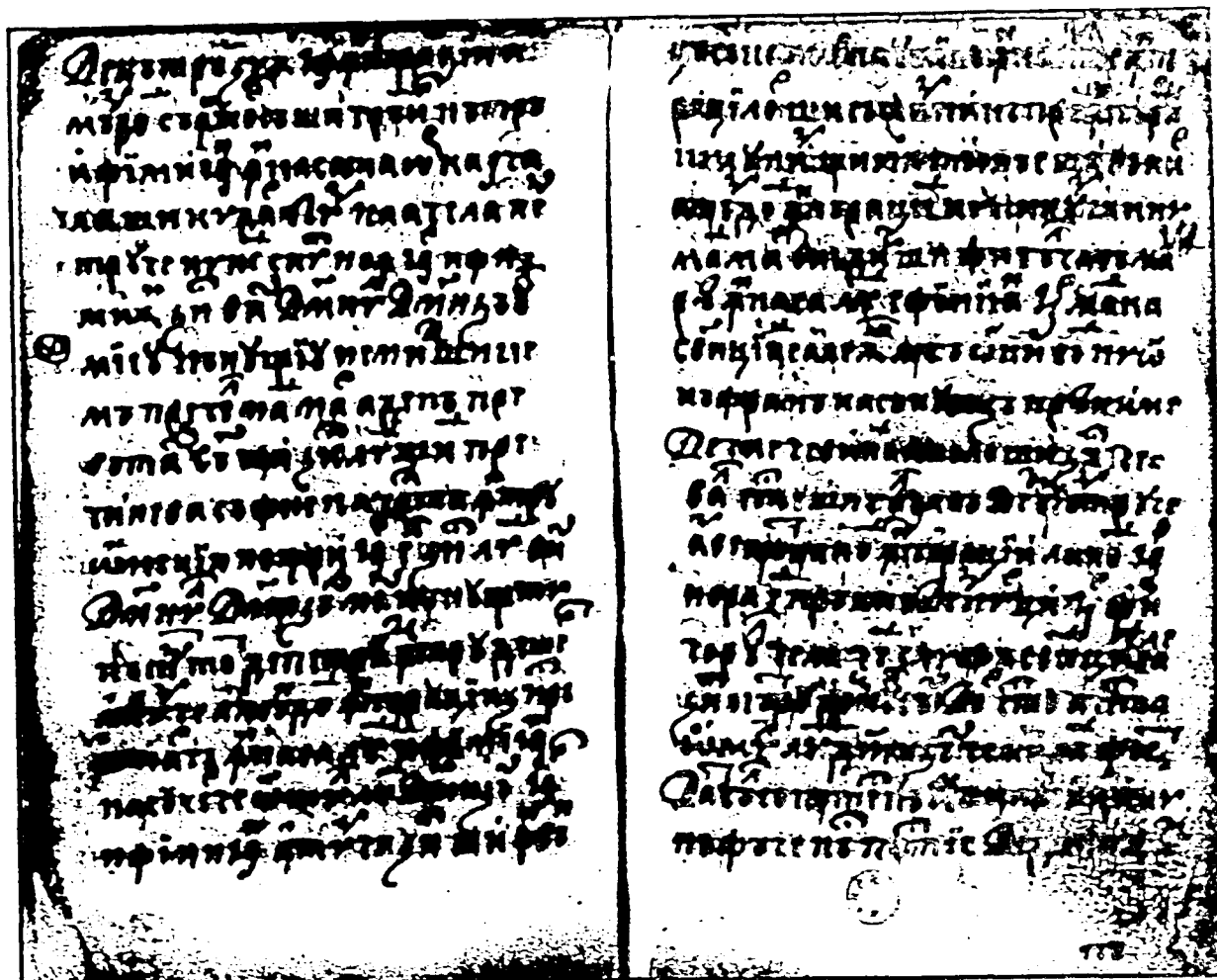
97* vei gicea oameniloru: <<Să nu creadeți, îmblemați de vă arătați morți<i> voștri unde-s îngrupați!>> Și să vor duce diavoli<i> tăi pre de altă lature, și vor intra în morminte, și vor grăi pre numele celor morți, și vor gice: "«Tată!» și «Mamă!» și «Frate!» și «Soro!» și «Soațe!» eu sintu, și creadeți că acesta easte Hristos, ceta ce învie morți<i>“ Și ce să fie? Și vei face ciude și minuni mincinoase, că vei lua paie afumate din streășina caseii și le vei freca în palmă și vei gice că-i grâu, și din balele tale vei face apă că foame// c-aceaea și seate va fi, cum n-au mai fostu, nice va fi până atunci. Și vor merge oamini<i> la aceaea pâne și la acea apă, să mână<n>ce și să beaie. Și cât vor mânca și vor bea, îndată vor cigni că atunci să vor ivi comoarăle, pre cărări să voru tăvăli, și nu vor tribui nimărui de nimică. Dup-aceaea¹⁷, va vini Enoh și Ilie și vor arăta că ești mincinosu, ș-apoi nu vor creade întru minciunile tale. Iară tu te vei mâniia și-i vei omorî pre ei și-i pune pre un oltariu, cum gice psalom 50: « pre oltariul tău vițai». Dup-aceaea¹⁷, vei intra în iadu unde ț-amu spus.” Zisă¹ Sătana: ”Dară dup-aceae¹⁷ ce vei face cu derepți<i> și cu păcătoși<i>?” Zisă¹ Hristos: ”Amaru ție, diavole, și cu luminile tale. Atunci vor deștindea îngeri<i>, scaunul meu și voiu ședea pre el și voiu aleage derepți din păcătoși.” Zisă¹ Sătana cătră Isus: ”Dară lăcașul meu, unde va fi de-atunci⁴¹ înainte?” Răspunsă Isus: ”Lăcașul tău, Sătano, va fi cu păcătoși<i> și cu alalți ghimoni în iazerul focului năstămatu. Și voi pune un munte gros de piatră pre gura iadului și vei acolo petreace. Iară derepți<i> vor moștini împărăția⁴⁴ ceriului.” Atunci peri diavolul. Derept acea, fraților, și noi să ne rugăm să ne deaie Isus Hristos împărăția sa cea⁴⁵ sfântă întru veaci<i> netrecuți și nitrecuți. Aminu. Kone(ĉ)⁴⁶.

⁴⁴ Scris : Ⲁⲡⲧⲟⲩⲛⲓⲉⲗ.

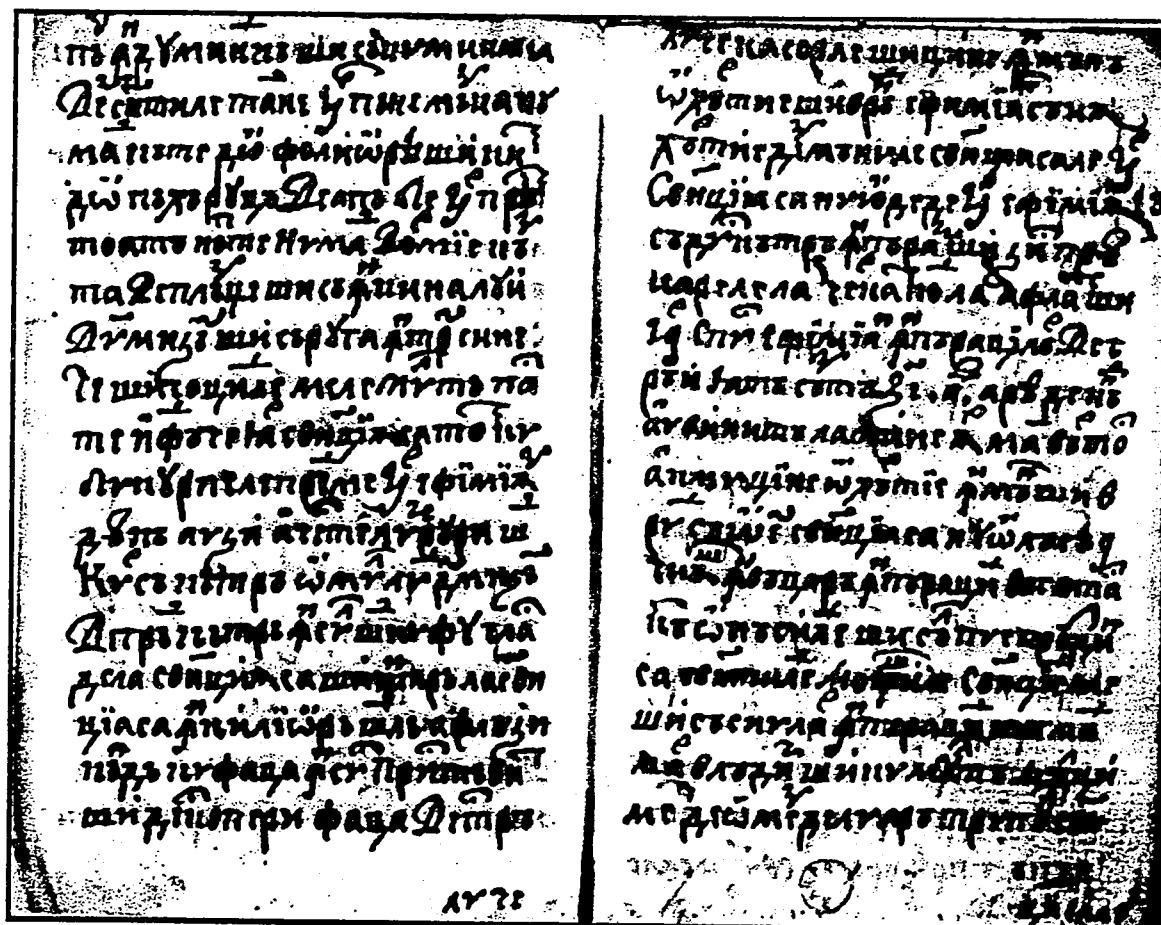
⁴⁵ Scris : ⲛⲁ.

⁴⁶ Sl., în trad. *sfârșit*.

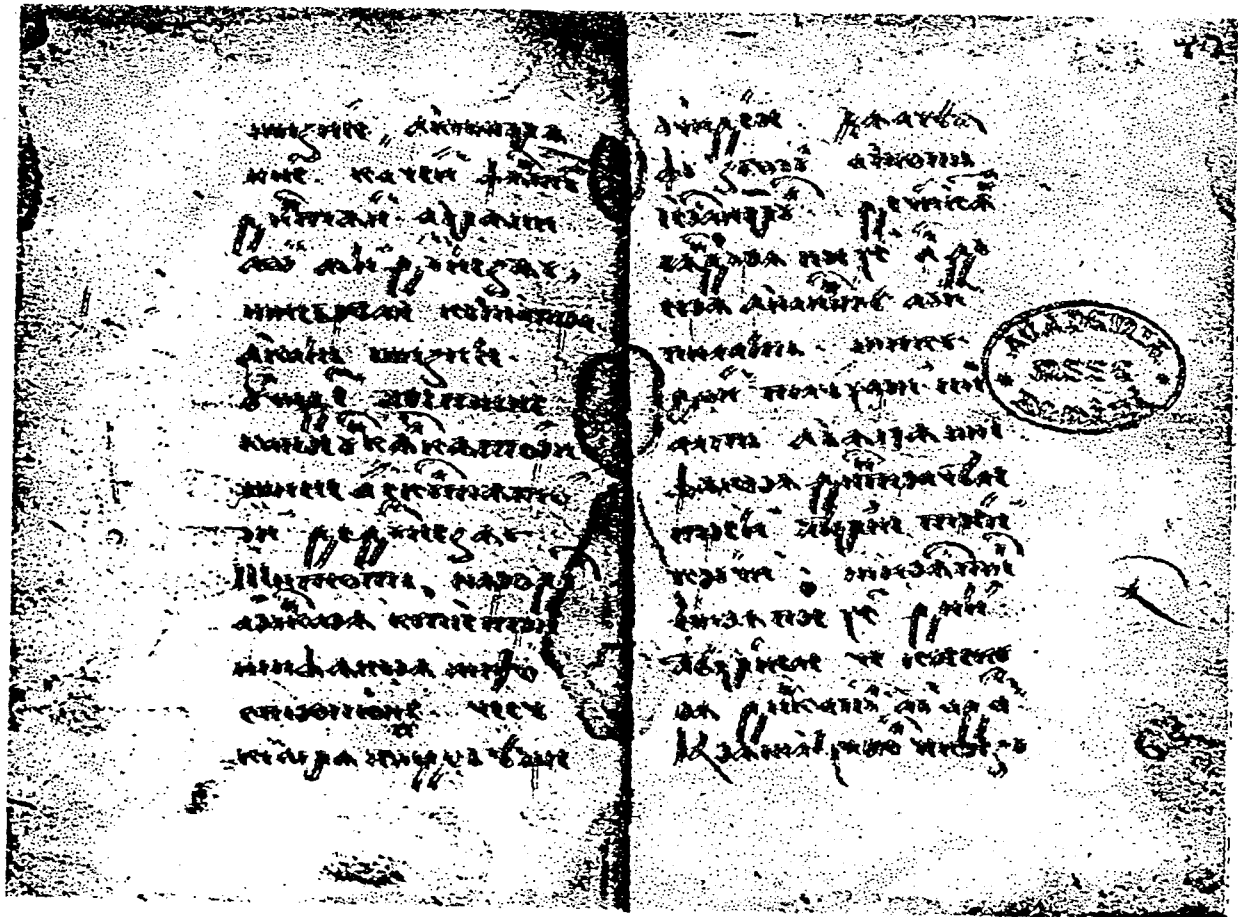

Alexie, omul lui Dumnezeu
Ms. rom. BAR 5318, f. 11^v-12^r.

Alexie, omul lui Dumnezeu
 Ms. rom. BAR 5318, f. 12^v-13^r.

Ms. rom. BAR 469, f. 422^v-423^r

Lista de abrevieri

- БОГОСЛОВ (407^v/2-3) – Bogoslov
 БЛАГОСЛОВИЕ (413^r/15) – blagosloveaște
 ДУХЪ СЪН (427^r/2-3) – Duhului
 ХЪ (426^v/5) – Hristos
 ИЕРУСАЛИМЪ, ИЕРУСАЛИМЪ СЪН (414^v/11-12; 417^r/12-13) – Ierusalim(ului)
 ИИЗРАИЛЪНИИ (411^v/11) – israeliteanii
 ПРЧЕТА (424^r/12) – Preacista
 СВѢТЪ, СВѢТЪ СЪН (427^r/3; 415^r/9-10) – Svânt(ul)
 СПАСЕНИЕ (416^v/12-13) – spăsenie

Semnele de punctuație și ortografie

Cel mai întrebuițat semn de punctuație este punctul, care apare foarte frecvent cu valoarea cu care este utilizat astăzi, aceea de a marca sfârșitul enunțului: „Așa Solomon rădică lemnul și-l măsură în besearcă.” (418^r/6-9). De asemenea, este folosit și pentru notarea slovelor-cifră: ·ñ· (415^v/5); ̄· (425^v/3). Uneori are valoarea virgulei: „că crescuse în trei. iară într-una să împreuna” (408^v/2-10) sau a două puncte: „zise lui. «Du-te și adu»” (410^r/9-10). De asemenea, punctul este întâlnit între unele cuvinte, de regulă termeni ai aceleiași propoziții, care nu ar trebui despărțiți prin nici un semn de punctuație: „și focul acela. îl străjuiesc” (409^v/9-11). În textul de față apare la sfârșitul unor enunțuri după care ortografia contemporană ar fi recurs la semnul întrebării: „Cum să începură aceale leamne sau cum crescură așa.” (412^v/3-5).

De cele mai multe ori, virgulă apare în contextele în care este folosită și azi: „și atâta era apa departe, cât numai de trei ori” (411^r/2-4). Uneori este utilizată cu valoarea a două puncte: „și zise, «Închinu-mă ție»” (422^v/1-2) sau cu cea a punctului: „și zidi besearca lui Dumnezeu. Svântul Sion, și căutând” (415^r/8-14). Sunt situații în care virgula este incorect folosită: „luară pre Preacista și cu Hristos, și fugiia în Eghipt” (421^r/11-14).

CUPRINS

Izvoare și lucrări de referință.....	5
Abrevieri.....	9

Alexie, omul lui Dumnezeu

Studiu filologic.....	13
Studiu lingvistic.....	47
Notă asupra ediției.....	85
<i>De viața preacuviosului Alexei, omul lui Dumnezeu.....</i>	<i>89</i>
Glosar.....	103

Lemnul crucii

Studiu filologic.....	109
Studiu lingvistic.....	161
Notă asupra ediției.....	189
<i>Lemnul crucii.....</i>	<i>193</i>

Disputa lui Isus cu Satana

Studiu filologic.....	203
Studiu lingvistic.....	219
Notă asupra ediției.....	241
<i>Disputa lui Isus cu Satana.....</i>	<i>243</i>

Facsimile

<i>De viața preacuviosului Alexei, omul lui Dumnezeu.....</i>	251
<i>Lemnul crucii.....</i>	253
<i>Disputa lui Isus cu Satana.....</i>	254

29-909